

Col·lecció Estudis Socials

Núm. 19

19

Pares i fills a l'Espanya actual

Gerardo Meil Landwerlin

Obra Social
Fundació "la Caixa"

La vida familiar és una realitat molt complexa que conté multitud d'aspectes i dimensions. No en va, gran part de la vida de les persones té lloc en el marc de les relacions familiars. En aquest treball, a més d'abordar els canvis estructurals més rellevants en la vida familiar, s'analitzen alguns dels aspectes més destacables de la convivència i del projecte educatiu dels pares, així com les satisfaccions i conflictes que es produeixen en la convivència intergeneracional.

La interpretació general que es dona al procés de canvi ha estat conceptualitzada amb el terme família negociadora, ja que recull les característiques essencials del canvi en les relacions entre generacions. L'aparició de la família negociadora és el corol·lari de l'aparició d'un nou pacte conjugal entre els pares, caracteritzat pel consens i la conciliació d'interessos i de visions diferents entre els cònjuges. Tot això és fruit de la dissolució de la família patriarcal que és paral·lela al procés d'individualització que es produeix al llarg de la segona meitat del segle XX.

La polèmica qüestió de si les famílies d'avui dia eduquen millor o pitjor els seus fills que no pas abans, no és una qüestió que es pugui abordar de forma científica, ja que està carregada de pressupòsits ideològics. En aquest sentit, aquest treball no dona resposta a aquest tipus de preguntes, però sí que permet aclarir algunes característiques de les relacions actuals i les seves pautes de canvi, que permeten una discussió empíricament més fonamentada. Una de les conclusions que s'ha pogut obtenir és que el canvi familiar no ha comportat per si mateix un augment de famílies desbordades pels reptes de l'educació dels seus fills.

Col·lecció Estudis Socials

Núm. 19

Pares i fills a l'Espanya actual

Gerardo Meil Landwerlin

Universitat Autònoma de Madrid

Edició electrònica disponible a Internet:

www.fundacio.lacaixa.es

Obra Social
Fundació "la Caixa"

Edita

Fundació "la Caixa"

Av. Diagonal, 621

08028 Barcelona

Patronat de la Fundació "la Caixa"

President

Josep Vilarasau Salat

Vicepresidents

Isidre Fainé Casas

Salvador Gabarró Serra

Jordi Mercader Miró

Patrons

Ramon Balagueró Gañet

M. Amparo Camarasa Carrasco

Josep F. de Conrado i Villalonga

Marta Domènech Sardà

Ricard Fornesa Ribó

Manuel García Biel

Javier Godó Muntañola

Immaculada Juan Franch

Juan José López Burniol

Montserrat López Ferreres

Amparo Moraleda Martínez

Miquel Noguer Planas

Justo Novella Martínez

Vicenç Oller Compañ

Magí Pallarès Morgades

Alejandro Plasencia García

Manuel Raventós Negra

Luis Rojas Marcos

Leopoldo Rodés Castañé

Lluc Tomás Munar

Francesc Tutzó Bennesar

Nuria Esther Villalba Fernández

Josep Francesc Zaragoza Alba

Secretari (no patró)

Alejandro García-Bragado Dalmau

Director General

Josep F. de Conrado i Villalonga

Col·lecció Estudis Socials

Directora

Rosa M. Molins

GERARDO MEIL LANDWERLIN

Doctor en Ciències Econòmiques per la Universidad Autónoma de Madrid i catedràtic de Sociologia del Departament de Sociologia de la mateixa universitat. Becari del PLANICYT a l'Institut für Sozial- und Bevölkerungspolitik de la Universitat de Bielefeld (1988-1990) i Fellow del Hanse Institute for Advanced Sciences de la Universitat d'Oldenburg i Bremen (1999-2000). Els seus treballs se centren en l'anàlisi de polítiques socials, sobretot de la política familiar, i del canvi familiar en les seves diferents dimensions. És autor de multitud d'articles i capítols de llibres, així com dels monogràfics *La población española* (Madrid: Acento, 1999, col·l. Flash), *La política familiar en España* (Barcelona: Ariel, 2001; en col·laboració amb Julio Iglesias de Ussel), *La postmodernización de la familia española* (Madrid: Acento (S.M.), 1999), *Imágenes de la solidaridad familiar* (Madrid: CIS, 2000, col·l. Opinions i actituds) i *Las uniones de hecho en España* (Madrid: CIS, 2003, col·l. Monografías). Pàgina web: www.uam.es/gerardo.meil

© Gerardo Meil Landwerlin
© Fundació "la Caixa", 2006

La responsabilitat de les opinions emeses en els documents d'aquesta col·lecció correspon exclusivament als seus autors. La Fundació "la Caixa" no s'identifica necessàriament amb les seves opinions.

Índex

Presentació	5
Introducció	7
I. Trets estructurals de la família espanyola i tendències de canvi	11
1.1. Una família cada vegada més reduïda	11
1.2. Una família cada vegada més heterogènia	15
1.3. Una família cada vegada més ben situada econòmicament, però amb importants bosses de pobresa relativa	28
1.4. Unes llars cada vegada més ben equipades	35
1.5. Una família cada vegada més negociadora: visions i interpretacions contradictòries	38
II. L'organització de la convivència	44
2.1. Els temps de la vida familiar	44
2.2. La participació dels fills en les feines domèstiques	55
2.3. Pràctiques d'oci dels fills	63
2.4. La relació amb la família extensa	79
III. L'educació dels fills	86
3.1. Valors que els pares volen transmetre als seus fills	87
3.2. La implicació dels pares en l'educació formal dels fills	91
3.3. Estils educatius dels pares	104
3.4. El rol del pare davant del rol de la mare	114
3.5. L'educació en hàbits de consum saludables	117
3.6. Canvi familiar i les formes d'educació dels fills	123
3.7. Reflexions finals	133

IV. La satisfacció amb la vida familiar	135
4.1. La importància de la vida familiar i el significat dels fills	135
4.2. La conflictivitat intergeneracional	139
4.3. Satisfacció amb el rol parental	151
4.4. El maltractament en el si de la família negociadora	153

Resum i conclusions	159
----------------------------	-----

Referències bibliogràfiques	171
------------------------------------	-----

Índex de gràfics i taules	173
----------------------------------	-----

Apèndix metodològic	178
----------------------------	-----

Presentació

La família es troba immersa en un profund procés de transformació relacionat, d'una banda, amb els nous rols socials i laborals dels pares i, de l'altra, amb un context de canvi social i de nous estils de vida, de manera que es generen nous models de relacions familiars. Aquest procés com a tal provoca incertesa, en gran part a causa del desconeixement de la naturalesa del seu abast real i de l'impacte que pot significar en les nostres relacions i en la classe de família i de societat que desitgem.

La valoració social d'aquests canvis i de com s'educa els fills actualment és molt diversa. El projecte educatiu familiar sembla que evolucioni d'uns models en què el valor fonamental era la disciplina a uns altres en què preval l'establiment de complicitats entre pares i fills. En aquest nou context, els dubtes sobre si les famílies eduquen apropiadament els seus fills i quin és el futur d'una institució que és fonamental per a la continuació de la societat en el temps i per a la felicitat dels seus membres, són presents en tots els sectors socials.

En l'evolució que ha conegut la família en les últimes dècades es veu una de les causes dels molts problemes socials que afligeixen la nostra societat, tot i que és també en l'educació rebuda en el si de la família on es veu una de les solucions. Els profunds canvis que s'han registrat en la definició dels rols i en les relacions familiars han permès, d'altra banda, posar fi al patriarcat i contribuir decisivament a la construcció d'una societat més justa i més democràtica.

L'obra que presentem analitza algunes de les dimensions d'aquest canvi profund que experimenten les famílies. Per aquest motiu, l'autor s'ha basat en un ampli i detallat treball empíric, específic per a aquest estudi, confirmat amb

altres fonts referides tant a l'àmbit espanyol com a l'europeu i al mundial. La seva anàlisi permet aprofundir el coneixement de la transformació de la família i, així, matisar idees preconcebudes sobre les conseqüències d'aquests canvis. De fet, hi ha una coherència entre la incorporació dels dos progenitors al treball remunerat i un alt grau de compromís en l'educació dels seus fills i en una socialització més equilibrada. Així mateix, la transformació d'aquestes relacions en un context social de valoració de l'individu i de la seva autonomia, també va lligada a la valoració d'actituds com ara la responsabilitat, el respecte i la tolerància.

L'estudi se centra en les relacions pares-fills, però el canvi que avui dia experimenten aquestes relacions s'emmarca i s'interpreta en el context més general del canvi familiar. Com a element clau d'aquest canvi, l'autor ha identificat la negociació dels marges d'autonomia dels fills, i sosté que el que realment marca la diferència en relació amb les generacions precedents és l'abast i les característiques d'aquesta negociació. La interpretació que fa d'aquest canvi és bàsicament positiva, si bé reconeix que el que ell denomina família negociadora, a més de llum, també té ombres.

L'Obra Social "la Caixa" pretén contribuir amb aquest estudi a millorar el coneixement dels nous models familiars i a proporcionar una informació que pugui ser útil per al desenvolupament d'accions i polítiques específiques relacionades amb el procés de canvi familiar en els àmbits laboral, educatiu i social.

Josep F. de Conrado i Villalonga

Director Executiu de l'Obra Social "la Caixa"
i Director General de la Fundació "la Caixa"

Barcelona, juny del 2006

Introducció

L'aparició de la família negociadora en el context de la postmodernització de la família

La vida familiar, com passa en la resta de la societat, es troba immersa en un profund procés de canvi que afecta totes les seves dimensions. L'home ha deixat de ser l'únic membre que aporta ingressos a la unitat familiar, i cada vegada hi ha més famílies en les quals tant l'home com la dona tenen una feina remunerada. L'inici d'un projecte de vida en comú ja no únicament es fa a través del matrimoni, sinó que cada vegada són més freqüents les unions de fet, unes vegades com a matrimoni a prova, d'altres, com a alternativa al compromís matrimonial. El divorci, com una solució a un projecte de vida en comú insatisfactori, és també cada vegada més freqüent.

Els models heretats del passat han perdut la seva capacitat emmotlladora dels projectes vitals de les successives generacions de joves. Igual que ha passat a la resta de països occidentals, el control social exercit sobre els comportaments familiars i individuals s'ha alterat profundament aquestes últimes dècades. Mentre que, d'una banda, s'ha reforçat el control social exercit sobre les dinàmiques de poder que es desenvolupen en el si de la vida familiar anteposant els drets individuals als de la institució (singularment els drets dels membres socialment més dèbils) i això tant en el pla legislatiu com en el de les actituds; de l'altra, s'ha reduït el control social exercit sobre múltiples dimensions de la realitat familiar tradicionalment subjectes als models normatius fortament arrelats. Aquesta modificació del control social exercit sobre la vida familiar ha donat lloc a un espai social de llibertat individual en la conformació dels projectes de vida i en les formes de concebre i organitzar la vida en parella i en família. En altres paraules, els projectes i les formes de vida familiar s'han

privatitzat, i els models heretats d'organització de la vida familiar han perdut força vinculant. El «què diran», que no és altra cosa que la manifestació de la interiorització per part dels individus d'aquest control social, ha estat substituït per un «i ells, què n'han de fer», que marca un camp social de tolerància cap a formes diferents d'organització de la vida quotidiana i privada dels individus.

Aquest procés ha estat sintetitzat per Ulrich Beck mitjançant el concepte d'individualització, amb la qual cosa es pretén posar en relleu, abans que res, el major protagonisme que la cultura actual concedeix a les opcions i decisions individuals davant les normes socials en àmbits com la professió, la política i la vida familiar. La individualització significa «la creixent autonomia de les biografies individuals de les instàncies que, en el passat, van guiar l'aparició de determinades fites i trànsits vitals, com el matrimoni, el naixement del primer fill, el començament de la biografia laboral, etc.; unes instàncies que estaven constituïdes fonamentalment pel sexe, l'edat i l'origen social o regional». Davant de la «biografia normal» o socialment estandarditzada, sorgeix, així, la «biografia elegida» que, d'una banda, significa una major possibilitat electiva en les opcions vitals fonamentals (dimensió alliberadora de la individualització), però que, de l'altra, també significa majors incerteses i menor seguretat en la validesa de les normes i institucions socials tradicionals (dimensió de desencantament) (Beck, 1986).

Pel que fa a les transformacions de la família, amb el concepte d'individualització no únicament vol posar en relleu la dimensió de la pèrdua del tradicional control social sobre els projectes de vida individuals, que ha donat origen a noves formes de convivència (com les parelles de fet, les parelles homosexuals o les parelles de cap de setmana) o a la major vulnerabilitat de les unions (divorcis per mutu acord), sinó també accentuar el fet que aquests projectes i, particularment, el de les dones, s'han transformat profundament, de manera que els drets i les aspiracions individuals passen a ocupar el lloc preeminent en els projectes de vida no únicament dels homes sinó també de les dones. Així, les aspiracions vitals de les dones han deixat de definir-se en la societat actual només en l'àmbit de la família com una vida orientada al servei dels altres membres de la família per afirmar-se en el seu dret a tenir també una carrera professional pròpia, una vida pròpia. En conseqüència, la definició tradicional dels rols conjugals en funció del gènere ha perdut legitimitat, i el repartiment de responsabilitats, drets i obligacions de cada un dels cònju-

ges ha passat a ser objecte de negociació entre les parts. L'adaptació als diferents reptes que es presenten en la biografia conjugal ha de ser, així, negociada explícitament o implícitament entre els cònjuges.

Com a conseqüència d'aquests processos, que no són aliens al desenvolupament de la societat de consum, les formes d'entrada, permanència i sortida de la vida familiar s'han flexibilitzat, i queden les formes que adopti l'arbitri de la negociació i acord entre els protagonistes individuals o, més concretament, no és legítima la reprovació social de les formes que s'aparten dels models heretats del passat. I és en aquest context de negociabilitat de les relacions i dels rols familiars que emergeix un «nou pacte conjugal» (Roussel, 1989) i es desenvolupa la família negociadora. Negociadora dels rols de gènere entre els cònjuges i negociadora també de les normes i els àmbits de llibertat individual que en regulen la convivència. I aquesta cultura de conciliació d'interessos i visions diferents en la qual l'autoritat del pare ja no és l'última paraula i la norma a seguir, s'ha fet extensiva també a les relacions intergeneracionals entre pares i fills. Així doncs, la família negociadora no és sinó una manifestació més d'aquesta concepció consensual de la vida conjugal, cosa que, alhora, és una manifestació d'aquest procés més general d'individualització que es produeix al llarg de la segona meitat del segle XX, que s'ha accelerat durant les últimes dècades i ha donat lloc a la pluralització de les formes d'entrada, permanència i sortida de la vida familiar. L'aparició de la família negociadora és fruit, per tant, de la postmodernització de la vida familiar, o també, com els agrada denominar-la als demògrafs, de la segona transició demogràfica.

Objecte i limitacions de l'estudi

L'objecte d'aquest llibre és proporcionar, d'una banda, una interpretació general i, de l'altra, una radiografia de les relacions pares-fills en l'Espanya actual. La vida familiar és una realitat molt complexa que conté multitud d'aspectes i dimensions. No en va, gran part de la vida de les persones té lloc en el marc de les relacions familiars. Per això és impossible donar compte de tots aquests aspectes i dimensions, i cal fer-ne una selecció. En aquest treball, a més d'abordar els canvis estructurals més rellevants en la vida familiar, analitzem uns quants dels aspectes més rellevants de la convivència i del projecte educatiu dels pares, així com de les satisfaccions i conflictes que es produeixen en la

convivència intergeneracional, tot això articulat en el marc de quatre capítols, tal com es pot observar a l'índex.

Encara que en l'anàlisi abordarem algunes de les llums i les ombres d'aquestes relacions, no abordarem específicament les situacions més problemàtiques de la vida familiar. Per tant, no abordarem les dificultats i característiques de l'educació dels fills en situacions de pobresa o marginació social, i tampoc no abordarem específicament famílies amb situacions conflictives o problemàtiques, com quan hi ha malalties cròniques, drogodependència o maltractaments. Per fer justícia a aquestes realitats familiars presents en la nostra societat són necessaris estudis monogràfics. L'enfocament d'aquest treball és analitzar les relacions de les famílies «corrents» per comprovar fins a quin punt determinades imatges socials sobre la família actual són certes o no, o fins a quin punt ho són.

D'altra banda, les relacions intergeneracionals estan estructuralment condicionades per l'edat dels fills. Les famílies van passant per diferents fases a mesura que els fills van creixent, i les característiques d'aquestes relacions canvien a mesura que maduren. En aquest treball, ens centrarem només en un període molt concret que gira al voltant de l'adolescència, però considerarem també les edats adjacents. Estudiarem les relacions en les famílies que tenen fills amb edats compreses entre els 10 i els 18 anys, i per aquest motiu hem utilitzat tècniques tant quantitatives com qualitatives. Així, hem fet una enquesta a pares que tenen fills d'aquestes edats, la descripció de la qual es pot trobar a l'annex, i també, grups de discussió amb mares i fills. Això no obstant, farem servir dades d'altres enquestes, tant per completar la informació com per comparar els punts de vista dels pares amb els dels fills.

I. Trets estructurals de la família espanyola i tendències de canvi

En aquest primer capítol analitzarem alguns dels canvis estructurals més importants que ha conegut la família espanyola aquests últims anys i que, amb els seus accents diferencials, són fonamentalment comuns als que s'han produït en els altres països del nostre entorn. En primer lloc, analitzarem la reducció del nombre de membres de les famílies, un aspecte de gran importància perquè comporta, en general, una major inversió econòmica i de dedicació per part dels pares. A continuació, analitzarem el procés de pluralització en les formes de permanència en la vida familiar al qual ens referirem a la introducció. Així, analitzarem, d'una banda, la pluralització en les formes de convivència (famílies monoparentals, biparentals, de dues generacions o més, etc.) i, de l'altra, la pluralització en l'execució dels rols de gènere en relació amb el treball remunerat i no remunerat (famílies amb un i amb dos percepcors de rendes, i la divisió de les responsabilitats domèstiques i educatives entre els cònjuges). A continuació, analitzarem les condicions materials de les famílies, pel costat dels ingressos, però també pel costat de l'equipament bàsic de les cases, per abordar, finalment, les característiques específiques de la família negociadora com a marc general per comprendre la dinàmica de les relacions intergeneracionals. Comencem, per tant, per la reducció del nombre de membres de les famílies.

1.1. Una família cada vegada més reduïda

El nombre de membres de les famílies s'ha reduït, aquests últims trenta anys, d'una persona, i ha passat de gairebé 4 membres el 1970, a gairebé 3, a principis d'aquest segle; és a dir, s'ha reduït d'una quarta part, encara que, comparativament amb la Unió Europea, continua sent relativament gran (2,4 sen-

se els «nous Estats membres»). La xifra dels nuclis familiars, però, no ens diu gran cosa sobre el nombre de membres de les famílies, ja que hi ha famílies unipersonals i famílies en les quals, a més del nucli familiar, hi viuen altres persones emparentades o no (la «interna», per exemple).

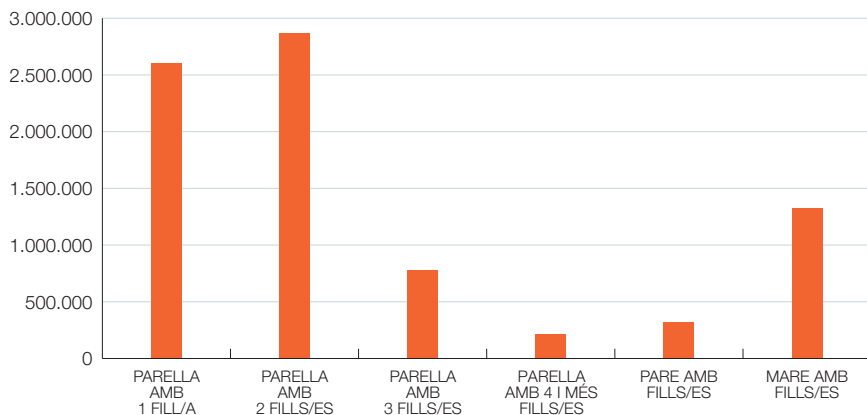
Si centrem l'atenció només en les famílies, les que més han crescut en l'última dècada són les monoparentals encapçalades per una dona, així com les parelles amb un i amb dos fills, mentre que les que més han reduït el nombre dels seus membres són les famílies nombroses, sobretot, les que tenen quatre o més fills.

Segons el cens de població del 2001, la situació més freqüent és la de la família biparental amb dos fills⁽¹⁾ (2.867.510), seguida, molt de prop, per les famílies biparentals amb un fill (2.606.233) i per les parelles sense fills (amb edat de la persona de referència entre 16 i 64 anys, n'hi havia 1.261.515). Les famílies monoparentals encapçalades per una dona (1.329.960) són més freqüents que les famílies biparentals amb tres fills (782.743) i que les famílies de 4 o més fills, que actualment són molt poc freqüents (211.922) (gràfic 1.1).

GRÀFIC 1.1

Importància relativa dels diferents tipus de famílies segons el cens del 2001

En valors absoluts

Font: INE, Cens de la població de 2001, www.ine.es.

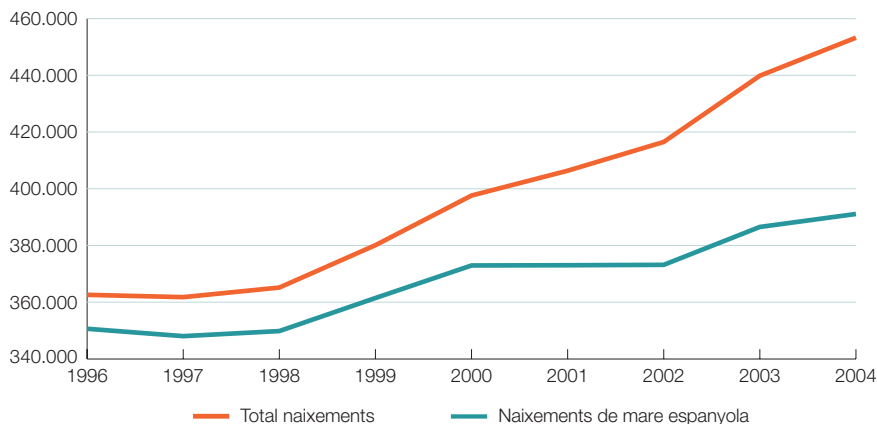
(1) Totes les categories poden tenir de forma eventual una altra persona a la llar (àvia, dona de fer feines, etc.).

Aquestes dades representen només una fotografia d'un moment determinat en la qual comptem quants nens apareixen i quants pares els acompanyen, però no ens diu gaire res sobre les tendències de canvi. Però, fins i tot aquesta fotografia és borrosa, ja que, entre les parelles sense fills, hi ha les que encara no n'han tingut cap, aquelles en què els fills ja han marxat de casa i les que no han volgut o no han pogut tenir-ne. Les parelles poden decidir tenir més fills perquè encara no han acabat el seu projecte familiar, o poden haver decidit que la seva situació és definitiva, encara que, eventualment, volguessin tenir més fills. Per això, cal complementar les dades censals amb l'evolució dels naixements, ja que aquests últims ens indiquen cap on van les tendències.

Per conèixer les tendències de canvi en la natalitat podem anar a les estadístiques del Moviment Natural de la Població. Les principals tendències que s'hi apunten són les següents:

- El 1998 s'ha produït una inversió en la tendència decreixent del nombre de naixements que coincideix amb l'inici de l'espectacular augment de la immigració a Espanya. Encara que la recuperació de la natalitat deu molt a la fecunditat de les immigrants (les quals, majoritàriament, es troben en la fase vital de formació d'una família), la fecunditat de les dones espanyoles també ha crescut lleugerament els últims 6 anys. Per tant, la tendència cap a la reducció cada vegada més gran del nombre de membres de les famílies sembla que ha tocat fons.
- Els naixements de fills primogènits tenen, no obstant això, cada vegada més pes en el nombre total de nascuts. De representar un 38% del total de nascuts l'any 1975 (moment a partir del qual comença a disminuir ràpidament la natalitat), el 2002 eren ja un 54%. És a dir, moltes parelles han optat per tenir com a mínim un fill, i el nombre de fills únics augmenta cada vegada més.
- No obstant això, continuen havent-hi molts segons fills, i el seu pes en relació amb l'any 1975 ha augmentat, i ha passat del 30% al 35% en un període de temps igual.
- La proporció de fills de rang tres s'ha reduït a la meitat –del 17% al 8% en l'últim quart de segle–, i la dels de rang superior és la que més ha baixat –del 15% al 2,5%. Es diria que les famílies nombroses desapareixen, però el cens ha comptat una mica més de mig milió de famílies amb 3 fills

Evolució del nombre de naixements a Espanya, 1996-2004 segons la nacionalitat de la mare

Font: Elaboració pròpia sobre dades de l'INE, Moviment Natural de la Població, diversos anys.

o més (concretament, 572.932). D'aquestes famílies nombroses, el 10% són monoparentals, i la majoria d'elles estan encapçalades per una dona (47.031).

- La recuperació de la natalitat registrada des del 1998 s'ha traduït en un augment dels naixements de fills primogènits, segons, tercers i, fins i tot, alguns de quarts, tot i que, fonamentalment, de primogènits. El 72% d'aquesta recuperació correspon als primogènits, davant d'un 0,1% dels quarts. El nombre de nascuts de rang superior a 4 ha continuat disminuint.

En resum, per tant, el tipus de família dominant a Espanya és la «família reduïda», si no és la «família mínima», que cada vegada té més presència, tot i que el seu ritme de creixement sembla que ha arribat al final. En la nostra enquesta a famílies amb fills d'entre 10 i 18 anys, que majoritàriament ja han acabat el seu cicle reproductiu, el 58% tenen 2 fills, el 24% en tenen un, el 13% en tenen 3, i un 5% en tenen 4 o més. Si apliquem la teoria econòmica de la reproducció de Gary Becker, podem dir que les famílies espanyoles (com les dels altres països desenvolupats) han optat per invertir els augments de renda registrats durant les últimes dècades no a tenir més fills, sinó a inver-

tir cada vegada més en ells; i també a elevar el consum fins a cotes insospitades en el passat.

D'altra banda, el model dominant de família és la que està composta per dues generacions que conviuen en el mateix lloc, la dels pares i els seus fills, ja que la norma de l'emancipació dels joves és la «neolocalitat», és a dir, fundar una família independent. Ara bé, les famílies en què viuen tres generacions no són infreqüents, ja que, segons el cens del 2001, hi havia més famílies d'aquest tipus que no pas famílies nombroses (en concret, 631.448, incloent-hi les 11.650 de 4 generacions). On més presència relativa tenen les famílies de tres o més generacions continua sent a les zones en què sempre hi ha hagut present la família troncal, com ara tota la cornisa nord i Catalunya, i també a Canàries, Múrcia i Andalusia, si bé és a Galícia on és més comuna (10,2% de totes les famílies). La família troncal és un vestigi del passat preindustrial, quan els sistemes d'herència de la terra privilegiaven un hereu, que continuava l'explotació familiar i convivia amb els seus pares i amb la pròpia família que fundava. Això no obstant, les circumstàncies en què es formen aquestes famílies són actualment molt heterogènies i poden tenir origen també en circumstàncies postindustrials, com la fecunditat adolescent, la recomposició de les famílies després d'un divorci, l'organització familiar de la immigració (primer ve la parella jove, i després els pares d'ella amb els fills de la parella, que havien deixat al país d'origen), així com fer-se càrrec dels avis quan ja no poden viure sols (o quan ocupar-se'n no es pot o no es vol organitzar a distància) i no s'opta per ingressar-los en una residència. Els profunds canvis familiars que hi ha hagut en el passat recent no han de posar fi, necessàriament, a aquest tipus de famílies, encara que sí que fan que siguin cada vegada menys freqüents.

1.2. Una família cada vegada més heterogènia

Pluralització en les formes de convivència

Cada família és diferent, però els trets estructurals comuns són molts, com són moltes les heterogeneïtats que, en aquest sentit, es poden identificar. En aquest epígraf, volem centrar l'atenció en dos d'ells que són especialment rellevants per il·lustrar les característiques dels canvis que tenen lloc. D'una banda, il·lustrarem la tendència a la pluralització en les formes de convivèn-

cia i, de l'altra, il·lustrarem el canvi pregon en els rols de gènere en el repartiment de les feines domèstiques i extradomèstiques.

El model de convivència en una família típica composta per una mare, un pare i els seus fills dependents té cada vegada menys pes en les formes de viure de la població espanyola. Si l'any 1988 les parelles amb fills dependents representava el 66% de totes les famílies, el 2001 havien disminuït fins al 54% de les famílies. Comparativament amb la UE, però, aquesta proporció encara continua sent elevada, ja que els corresponents valors de la mitjana comunitària d'UE-15 eren del 52% i del 46%, respectivament (Eurostat, 2005: 180).

Hi ha multitud de factors que han contribuït a aquesta pèrdua de pes de les famílies entre les formes de convivència. D'una banda, hem de citar l'envel·liment de la població i la reducció del nombre de membres de les famílies, que fa que cada vegada hi hagi més parelles en la fase denominada de «niu buit», ja que si bé els fills han estat emancipant-se cada vegada més tard, com que són pocs i l'esperança de vida dels pares augmenta, cada vegada hi ha més parelles grans sense fills que conviuen en una mateixa família. De l'altra, quan es queden vidus continuen vivint sols el màxim de temps possible, perquè les generacions prefereixen viure d'acord amb el principi d'«intimitat a distància», que comporta un contacte molt freqüent però cadascú viu a casa seva, ja que les generacions tendeixen a viure l'una a prop de l'altra. A això, hi hem d'afegir que els divorcis són cada vegada més freqüents, cosa que ha donat lloc a un creixement de les famílies denominades «monoparentals» (normalment una dona amb els seus fills) i a un creixement de les famílies unipersonals (sovint, l'home separat). Així, les famílies formades per una mare amb els seus fills solters (i, eventualment, altres persones) han augmentat entre els dos últims censos d'un 41% i les encapçalades per un pare, d'un 66%, mentre que les famílies unipersonals encapçalades per separats o divorciats han augmentat d'un 232%. Però també el model de viure sol, els *singles* en la terminologia anglesa, també està guanyant adeptes, de manera que els que han deixat de ser joves i no han format parella, en lloc d'estar-se a casa dels pares, com era el model tradicional, formen cada vegada amb més freqüència una família independent, si bé també d'acord amb el model d'«intimitat a distància», és a dir, molts (sobretot els homes) porten la roba a rentar a casa de la mare i també mengen sovint amb els pares, però dormen a casa

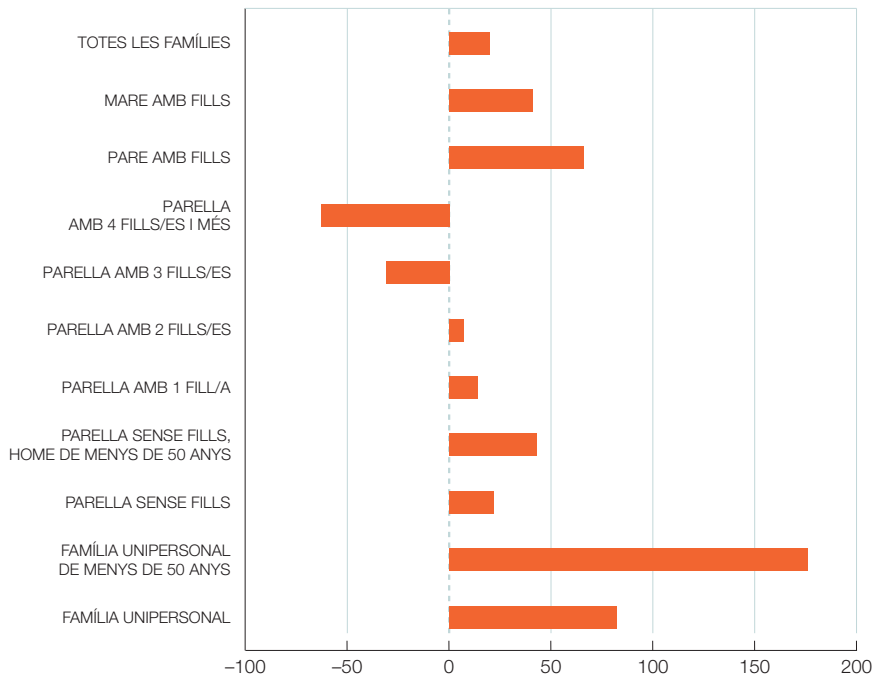
seva. Així, l'augment del nombre de famílies unipersonals encapçalades per persones menors de 50 anys ha estat del 176%.

En l'última dècada, per tant, les formes de convivència s'han fet molt més heterogènies, si bé comparativament amb altres països de la UE, aquesta heterogeneïtat és menor. Aquesta menor heterogeneïtat és deguda, fonamentalment, al fet que els joves s'estan molt més temps a casa dels pares que no pas en altres països de la UE, encara que, segons l'últim informe de la joventut, avui dia els joves comencen a emancipar-se una mica abans que els seus germans més grans (INJUVE, 2005: 48). A més d'aquest retard, a Espanya també conviuen, en una proporció superior, les persones grans amb els seus fills, de manera que hi ha una proporció inferior de persones grans institucionalit-

GRÀFIC 1.3

Variació de diferents tipus de famílies entre els censos de 1991 i 2001

En percentatges

Font: Elaboració pròpia sobre dades de l'INE, Censos de 1991 i 2001 a www.ine.es.

zades o que visquin soles. Més enllà d'aquestes dues grans causes, les noves formes de vida, com els *singles*, les parelles de fet, les famílies monoparentals, les famílies reconstituïdes i les famílies unipersonals també estan menys esteses.

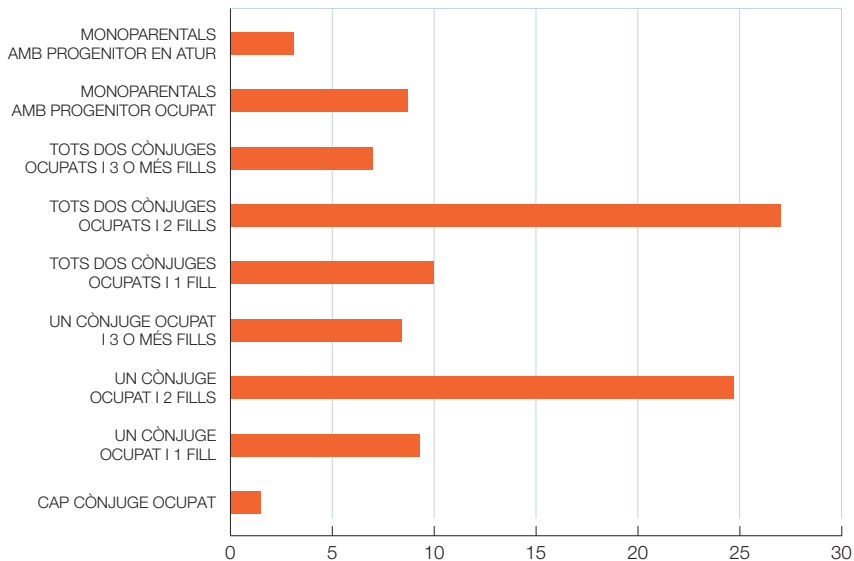
Més heterogeneïtat en la participació dels pares en el treball remunerat

Però, a més de l'heterogeneïtat pròpia de les formes de convivència, en el si de la vida de les famílies podem trobar-hi també una gran heterogeneïtat en l'abast del canvi dels rols de gènere i en el repartiment del treball remunerat i no remunerat entre els membres de la família. Pel que fa al treball remunerat, és de sobra coneguda la massiva incorporació de les dones mares de família al mercat laboral al llarg de les últimes dècades, motiu pel qual no ve al cas esten-

GRÀFIC 1.4

Importància relativa de diferents tipus de famílies amb fills de 10 anys a 18, segons la relació amb el treball remunerat i el nombre de fills

En percentatges

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

dre's en aquest punt. Vist des del punt de vista de les famílies, aproximadament en la meitat de les famílies, tots dos progenitors treballen. Com que, pel que sigui, la participació de la dona en el mercat laboral està condicionada per la seva edat (tant com a conseqüència de la gradació del canvi social, com per les conseqüències dels problemes de conciliació de vida familiar i laboral sobre les seves carreres laborals), la proporció exacta depèn de les fases del cicle familiar que es considerin. En la nostra enquesta sobre les relacions pares-fills, en el 50% de les famílies entrevistades, tots dos progenitors treballen, una proporció lleugerament inferior a la que proporcionen les estadístiques d'Eurostat (2005: 5), però això és degut al fet que, aquestes últimes, inclouen famílies més joves i parelles sense fills (54%). En el 48% dels casos, treballa un dels cònjuges i l'altre no, i en un 2% no en treballa cap (en la majoria dels casos perquè l'home està en atur o bé ho estan tots dos cònjuges) (gràfic 1.4).

Comparativament amb els altres països de la Unió Europea, la proporció de famílies amb un sol perceptor de rendes és, juntament amb Itàlia i Grècia, de les més altes, no únicament molt més del doble que en els països escandinaus, sinó el doble que en països veïns, com França i Portugal, o que en altres països grans de la Unió, com Alemanya o el Regne Unit. Aquesta circumstància no sempre és voluntària ni respon a un major «familisme» de les mares espanyoles, sinó que és conseqüència, en molts casos, de l'atur i de la falta de qualificació professional.

Així, la meitat de les mares entrevistades que no tenien una feina remunerada estaven en situació d'atur, i aquest últim es concentrava, igual que la dedicació en exclusiva a les feines de la casa, entre les dones amb un nivell d'estudis més baix. Això no obstant, entre les dones que es dediquen en exclusiva a les feines domèstiques, la raó invocada per a això és, en la immensa majoria dels casos, de caràcter familiar, cosa que, en molts casos, pot derivar més de la necessitat de donar sentit a la pròpia situació vital que no pas d'opcions vitals conscientment perseguides, sense descartar que sempre hi ha opcions vitals diverses (Meil, 2004). La falta de qualificació professional adequada, l'escassetat de feines de qualitat, la baixa remuneració de moltes feines que fa que el seu cost d'oportunitat sigui massa alt, i, fins a cert punt, els problemes de conciliació de vida familiar i laboral són, entre altres, els principals factors que es troben darrere d'aquesta comparativament baixa participació de les mares en el treball remunerat.

A més de l'edat, hi ha altres factors estructurals que condicionen la freqüència relativa de les famílies en què pare i mare treballen. Així, aquestes famílies són més presents en els municipis més grans, on hi ha més oportunitat d'ocupació, que no pas en els més petits (47% de les famílies residents en municipis de menys de 50.000 habitants davant del 59% de les residents en municipis de més de 500.000 habitants). També són més freqüents entre les famílies que es consideren de classe mitjana alta (57%) que no pas entre les que es consideren treballadores (47%), cosa que està estretament relacionada amb la qualificació professional dels cònjuges i, especialment, de la dona, amb les seves oportunitats de feina i amb els costos d'oportunitat. Sense qualificació professional, els salaris són molt baixos, la competència amb els/les immigrants és alta i el cost relatiu de contractar ajuda domèstica i/o serveis que s'ocupin d'altres persones és molt elevat. Tots aquests factors redonden en una menor taxa d'ocupació de les mares sense qualificació professional. El nombre de fills (quan se'n tenen) també condiciona l'ocupació de les mares, no tant quan en tenen un o dos, però sí quan es tracta de famílies nombroses. No obstant això, segons les estadístiques que proporciona Eurostat, la proporció de dones que viuen en parella amb una ocupació disminueix de forma lineal amb el nombre de fills, i és més gran quan no se'n té cap, quan en tenen un, quan en tenen dos, etc., que no pas en cada cas contrari, tot i que el pas de tenir-ne a no tenir-ne, i el tercer fill, marquen clarament els punts d'inflexió. El nombre de fills i el nivell educatiu (i, per tant, els ingressos rebuts i els costos d'oportunitat) es condicionen mútuament, de manera que a més nivell educatiu, major cost d'oportunitat de deixar el treball remunerat i menor probabilitat d'abandonar el mercat de treball a causa del nombre de fills, tot i que, amb rendes baixes, no queda cap més opció que l'ocupació laboral dels dos progenitors (al voltant d'un terç) per poder alimentar la família. En qualsevol cas, quan hi ha més de 3 fills, disminueix la proporció de famílies en què pare i mare treballen.

Pel que fa a la durada de la jornada laboral, la situació més freqüent és que, quan pare i mare treballen, treballin a jornada completa, i és relativament infreqüent que un de tots dos treballi a jornada completa i l'altre treballi a temps parcial. En els casos en què passa això, normalment és la mare la que treballa a temps parcial, i els casos en què és el pare el que treballa a temps parcial i la mare a temps complet, o bé tots dos a temps parcial són testimonials. Aquest tipus de compromís laboral no es dona a tots els països de la Unió Europea.

TAULA 1.1

Ocupació i temps de treball dels cònjuges amb fills menors de 15 anys i edats compreses entre 20 i 59 anys en la Unió Europea el 2000

En percentatges horitzontals

	NOMÉS TREBALLA UN CÒNJUGE	HOME A TEMPS PARCIAL		HOME A TEMPS COMPLET	
		DONA T.P.	DONA T.C.	DONA T.P.	DONA T.C.
Bèlgica	27,3	1,9	1,7	28,3	40,8
Alemanya	39,7	0,6	0,7	32,9	26,1
Grècia	49,7	0,9	0,9	4,7	43,7
Espanya	56,3	0,2	0,4	7,5	35,6
França	36,0	1,2	1,1	16,3	45,4
Irlanda	55,5	1,1	–	16,2	27,1
Itàlia	53,6	1,3	0,9	13,0	31,2
Països Baixos	32,7	2,3	1,3	52,9	10,8
Àustria	32,6	–	0,9	27,7	38,8
Portugal	26,5	–	–	7,0	66,5
Regne Unit	29,8	0,7	0,9	40,0	28,6

Font: Eurostat (2002), «Women and men reconciling work and life», a *Statistics in focus*, Population and Social Conditions, 9/2002

Mentre que aquesta pauta sí que és freqüent en els països del sud de la Unió, en altres, sobretot a l'Europa central i al Regne Unit, la situació més habitual, en canvi, és que el pare treballi a temps complet i la mare a temps parcial. No obstant això, com es pot observar, la situació és molt variada dins de la Unió. L'únic tret comú dins de la Unió és la baixa proporció de famílies en què el pare treballa a temps parcial (menys de 30 hores setmanals), encara que també es poden identificar diferències significatives entre països.

Més heterogeneïtat en la divisió de les feines domèstiques i l'atenció i educació dels fills entre els cònjuges

L'ampliació de les responsabilitats d'obtenir ingressos per mantenir el nivell de vida de la família a tots dos cònjuges no ha anat paral·lela, en la pràctica, a un corresponent repartiment de les responsabilitats domèstiques i familiars entre tots dos cònjuges. En el pla de les representacions socials, la majoria dels progenitors (78% dels pares i 82% de les mares) sí que s'identifica amb

un model igualitari en què «tant l'home com la dona treballen fora de casa i es reparteixen les feines de casa i d'ocupar-se dels nens», però, a la pràctica, aquest repartiment dista molt de ser igualitari.

Mesurar fins a quin punt es produeix un repartiment igualitari o no, i l'abast d'aquesta desigualtat no és una tasca tan senzilla com, en principi, es podria pensar. Bàsicament, hi ha tres maneres de mesurar l'abast i les característiques d'aquest repartiment. La primera consisteix a preguntar als entrevistats qui fa un determinat tipus de feina domèstica d'una llista de les feines que regularment s'han de fer a casa i classificar les famílies en conseqüència, o una variant d'aquesta metodologia, que és la que hem utilitzat en la nostra enquesta, que consisteix a preguntar quin percentatge de les feines domèstiques fa l'entrevistat. Aquest enfocament és de tipus subjectiu, ja que es pregunta a l'entrevistat que avalui els termes del repartiment. El principal inconvenient d'aquesta metodologia és que tant homes com dones tendeixen a sobreestimar la seva participació, ja que si es comparen (com veurem) les respostes dels homes amb les de les dones, la imatge que s'obté és bastant diferent. D'altra banda, amb aquest tipus d'informació no es pot saber si la major implicació relativa de l'home en les feines domèstiques és deguda a una menor dedicació temporal de la dona en la resolució de determinades feines, o realment és deguda a la major implicació de l'home a resoldre-les, o a totes dues coses alhora. La segona manera de mesurar-ho, i que permet resoldre aquest últim inconvenient, és preguntar quant temps dediquen a les feines domèstiques. Aquesta metodologia també té inconvenients, ja que no es mesura el temps que realment s'hi inverteix, sinó el temps que els entrevistats calculen que hi dediquen, cosa que redunda també en una sobreestimació del temps dedicat tant per part dels homes com de les dones. Els resultats evidencien que el dia té més de 24 hores (en part perquè algunes feines es poden fer alhora) i les respostes que proporcionen homes i dones quan se'ls pregunta sobre el temps que dediquen els seus cònjuges, tampoc no coincideixen. Per solucionar aquests problemes, de vegades s'utilitzen els diaris de temps, en què es demana als entrevistats que anotin (normalment al final del dia) què és el que han fet al llarg del dia i a quina hora, amb la qual cosa, almenys, el dia acaba tenint 24 hores. El gran inconvenient d'aquesta metodologia és que resulta molt cara, però afortunadament l'INE ha fet recentment una enquesta sobre l'ús del temps, que ens permetrà aprofundir diversos aspectes de la vida

TAULA 1.2

Repartiment entre els cònjuges de les feines domèstiques i d'atenció als fills en les famílies en què treballen pare i mare

En percentatges

ENTREVISTAT	FEINES DOMÈSTIQUES		OCUPAR-SE DELS FILLS		EDUCACIÓ DELS FILLS	
	HOME	DONA	HOME	DONA	HOME	DONA
Home fa del 0%-20% de...	18	52	8	25	4	18
Home fa del 21%-40% de...	28	13	18	11	9	6
Home fa del 41%-60% de...	33	29	64	58	75	73
Home fa del 60%-100% de...	21	7	11	5	12	3
Total	100	100	100	100	100	100

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

familiar, com el que ens ocupa en aquest moment. Vegem, en primer lloc, com es produeix el repartiment de responsabilitats domèstiques i d'atenció i educació dels fills des del punt de vista de les famílies que hem entrevistat, i després compararem els resultats amb els que s'obtenen de l'enquesta de l'INE sobre l'ús del temps.

A la pregunta sobre quin percentatge de les feines domèstiques i quin percentatge de les feines d'atenció als nens fan els entrevistats, els homes i les dones van contestar de forma marcadament diferent, com era d'esperar, de manera que la visió sobre com es reparteixen les feines domèstiques els dos cònjuges depèn molt de quina informació considerem més rellevant. Els principals trets estructurals que obtenim són els següents (vegeu la taula 1.2):

- L'educació dels fills és la feina que més repartida està entre els cònjuges, però no arriba al 100%, que és la proporció a la qual s'hauria d'arribar no tan sols des del punt de vista igualitarista, sinó també des del punt de vista de la paternitat responsable. El desistiment de les responsabilitats educatives per part dels homes està relativament estès entre les famílies «modernes» en què tots dos treballen (24% des del punt de vista de les dones, però 13% des del punt de vista dels pares), però és encara superior entre les famílies «tradicional» (39% i 17%, respectivament). La situació inversa, en què és l'home el que ha assumit principalment l'educació dels fills no és un fenomen rar, però tampoc no és freqüent (3% i 12%, respec-

tivament) i es dona amb similar freqüència entre les famílies «modernes» i les «tradicionals».

- Ocupar-se dels fills, que abasta molts més àmbits que el de l'educació, però que a les edats que estem considerant tampoc no representen la mateixa sobrecàrrega que quan eren petits i a penes tenien autonomia, està una mica menys repartit que l'educació, però també són majoria les famílies en què tots dos progenitors les fan de manera més o menys igualitària, sobretot, en les famílies «modernes» (58% des del punt de vista de les dones, però 64% des del punt de vista dels homes), però també entre les famílies «tradicionals» (51% i 41%, respectivament). El rol del pare (home) protector i cuidador no està, doncs, lligat a la incorporació de la mare al mercat de treball, sinó a una nova concepció emergent d'una paternitat molt més participativa en què ocupar-se dels fills ha passat a formar part de la definició social de què és un «bon pare» o un «pare responsable». Ja no és suficient portar diners a casa, també hi ha d'haver una implicació en l'educació i la criança dels fills. I això, no únicament com a manifestació de responsabilitat, sinó com a font d'identitat, gratificació i felicitat. Com en el cas de l'educació, els casos en què el pare assumeix principalment ocupar-se dels nens no són rars, però tampoc freqüents (5% i 11%, respectivament), i es donen, sobretot (si bé no exclusivament), entre les famílies «modernes».

- L'execució de les feines domèstiques és la dimensió en què menys s'han implicat els pares, no tan sols en el model «tradicional», en què el repartiment de les responsabilitats està segregat segons el sexe, sinó, fins i tot, en les famílies «modernes». És en aquest tipus de feines, també, en què les diferències en les valoracions que fan les dones i els homes entrevistats són més grans. En les famílies en què tots dos cònjuges treballen fora de casa, el repartiment més o menys igualitari a penes arriba a un terç si considerem el punt de vista de les dones, i és d'un terç just si considerem el dels homes, encara que un de cada cinc d'aquests últims considera que fa més de la meitat de totes les feines domèstiques. Aquesta situació no és infreqüent, però si ens fixem en el que diuen les dones, només es dona en un 7% d'aquestes famílies. La pauta tradicional en què l'home fa poca cosa més que parar taula i, eventualment, desparar-la, a més de portar el

pa i anar a llençar les escombraries, es dona en la immensa majoria de les famílies en què la dona no treballa (75% segons les dones entrevistades en aquesta situació), però també en la meitat de les famílies en què treballen tots dos.

- Si considerem conjuntament les feines domèstiques i les d'ocupar-se dels fills, segons les dones entrevistades, en el 40% de les famílies en què tots dos cònjuges treballen fora de casa es reparteixen les feines domèstiques més o menys igual. Però aquest tipus de repartiment de les feines domèstiques no es dona únicament en les famílies en què tots dos cònjuges treballen, sinó també en les que només en treballa un. Així, hi ha un 15% de dones entrevistades en aquestes circumstàncies que afirmen que es reparteixen més o menys igual les responsabilitats familiars i les domèstiques. Aquests percentatges són molt més grans si ens fixem en el que diuen els homes entrevistats. Però, si en lloc de basar-nos en les avaluacions de les dones entrevistades, considerem el temps dedicat a aquestes feines, que coneixem gràcies a l'Enquesta sobre l'Ús del Temps de l'INE, l'abast del repartiment igualitari és molt menor, com es pot observar a la taula 1.3.

TAULA 1.3

Diferència entre el temps dedicat pels cònjuges de 20 a 60 anys a les feines domèstiques i a ocupar-se de familiars

En percentatges segons l'estatus laboral dels cònjuges

	NOMÉS TREBALLA L'HOME	TREBALLEN TOTS DOS CÒNJUGES	NOMÉS TREBALLA LA DONA	NO TREBALLA CAP CÒNJUGE
L'home hi dedica més de 30 minuts que la dona	2	10	34	6
Tots dos hi dediquen més o menys el mateix temps	5	13	15	9
La dona hi dedica més de 30 minuts que l'home	92	77	51	86
Total	100	100	100	100

Font: INE (2004): Enquesta d'Ús del Temps 2002-2003, elaboració pròpia sobre les microdades. Submostra corresponent a famílies amb cònjuges de 20 a 60 anys.

A més de la feina remunerada dels dos cònjuges, la participació de l'home en les feines de casa també depèn de la ideologia de rol dels cònjuges, de manera que si la dona considera que els homes no han de fer determinades feines o que no les fan bé, ells no les faran, i si els homes no es mostren disposats a fer determinades feines perquè «no són d'homes», perquè «no saben fer-les» o perquè no volen saber-les fer, o perquè argumenten que ja treballen prou fora de casa, el més probable és que no les facin. Aquestes dues variables són les que, en tots els estudis, apareixen sistemàticament com a rellevants, mentre que altres, com la sobrecàrrega relativa de feina (nombre de fills, la seva edat, la presència d'ajuda domèstica i les hores treballades per cada cònjuge) no sempre influeixen gaire (Meil, 2005b). El mateix passa amb el nombre d'habitants del municipi. Segons les respostes proporcionades per les nostres dones entrevistades, l'abast del repartiment més o menys igualitari de l'ocupació i educació dels fills està homogèniament distribuït al llarg de tot el país, mentre que el repartiment més o menys igualitari de les feines domèstiques rutinàries és més freqüent en les grans ciutats que no pas en les més petites.

Més heterogeneïtat en el temps dedicat al treball remunerat i no remunerat

Si considerem conjuntament el temps que inverteixen els cònjuges en el treball remunerat i en les feines de casa, podem observar com els temps de treball estan distribuïts molt desigualment, i la desigualtat és la norma, en molts casos en contra de l'home, però en més encara en contra de la dona.

En el cas de les famílies «modernes», i en termes mitjans, segons les dades recollides per l'INE a l'Enquesta d'Ús del Temps, els pares amb fills dependents en aquest tipus de famílies dediquen una mitjana anual (incloses les vacances i els caps de setmana) de 2 hores i 14 minuts al dia a fer feines domèstiques i a ocupar-se de familiars, mentre que les dones hi dediquen 5 hores. Considerant també el treball remunerat (5 h 53 min i 4 h 01 min, respectivament), la diferència de gènere en el temps dedicat al treball remunerat i no remunerat se situa en una mitjana de 54 minuts. Però aquesta mitjana amaga diferències molt grans, com es pot observar a la taula 1.4. El més habitual és que la dona dediqui més temps a tots dos tipus de treball que no pas l'home, si bé la situació inversa també es dona amb una certa freqüència. En

qualsevol cas, la igualtat en els temps dedicats al treball remunerat i al domèstic és clarament l'excepció.

En les famílies tradicionals en què només l'home té un treball remunerat, aquest dedica, com a mitjana anual, també de 5 h 50 min al treball remunerat, però bastant menys a les feines domèstiques (1 h 34 min); la dona, en canvi, no dedica temps al treball remunerat, però inverteix 7 h 31 min en el treball no remunerat, cosa que representa un 50% més de temps que les dones amb un treball remunerat. En aquest sentit, i utilitzant un esquema analític econòmicista, la productivitat del treball domèstic d'aquestes dones és molt menor que la productivitat del treball domèstic de les dones ocupades, ja que el nombre de fills dels quals s'ha d'ocupar no és gaire superior. La diferència de gènere, en aquest cas, és aleshores, com a mitjana anual, petita, perquè se xifra en 11 minuts diaris més dedicats al treball. Però, com es pot observar a la taula 1.4, les situacions també es polaritzen i la igualtat tampoc no és el més habitual.

Quan l'home no treballa, no s'inverteixen ni molt menys els rols, ja que, encara que l'home dupliqui la seva participació en les feines domèstiques quan la dona té una feina remunerada, dedicant gairebé 4 hores diàries a la casa i als fills, la dona segueix dedicant més temps a tots dos tipus de feines que no pas aquests homes. Quan cap dels dos cònjuges treballa, les desigualtats són semblants a la situació en què tots dos treballen fora de casa. «L'home a casa» no

TAULA 1.4

Diferència entre el temps dedicat pels cònjuges de 20 a 60 anys al treball remunerat i al domèstic i a ocupar-se de familiars

En percentatges segons l'estatus laboral dels cònjuges

	NOMÉS TREBALLA L'HOME	TREBALLEN TOTS DOS CÒNJUGES	NOMÉS TREBALLA LA DONA	NO TREBALLA CAP CÒNJUGE
L'home hi dedica més de 30 minuts més que la dona	43	26	9	7
Tots dos hi dediquen més o menys el mateix temps	15	19	10	9
La dona hi dedica més de 30 minuts més que l'home	43	55	82	84
Total	100	100	100	100

Font: INE (2004): Enquesta sobre l'Ús del Temps 2002-2003; elaboració pròpia sobre les microdades. Submostre corresponsent a famílies amb cònjuges de 20 a 60 anys.

es converteix en un «amo de casa», i més enllà de casos individuals, no hi ha signes de cap tipus que invitin a pensar que es tracta d'una realitat emergent.

1.3. Una família cada vegada més ben situada econòmicament, però amb importants bosses de pobresa relativa

Un altre dels profunds canvis registrats en les dues últimes dècades és l'augment de la riquesa de les famílies espanyoles. La renda de les famílies a Espanya s'acosta cada vegada més a la mitjana de la dels països de la Unió Europea més desenvolupats. Si el 1995, la renda per persona en paritats i poder de compra (pps), que mesura la capacitat de compra dels diners, era un 87% de la mitjana comunitària (UE-25), el 2005 va arribar a ser del 98%. D'aquesta millora de la renda, se n'han beneficiat la majoria de famílies, però no totes de la mateixa manera. Des del punt de vista de les famílies, podem comprovar com l'estratègia de reducció del nombre de fills és una estratègia racional per augmentar la renda disponible i reduir el risc de pobresa, sobretot, en cas de ruptura conjugal. Abans d'analitzar les dades, convé, però, fer algunes precisions metodològiques.

Mesurar la renda de les famílies tampoc no és una feina fàcil ni està exempta d'ambigüitats. Els principals problemes que es presenten a l'hora de saber de quants diners disposen les famílies són, d'una banda, la fiabilitat de la informació subministrada i, de l'altra, la comparació entre els diferents tipus de famílies. Per saber de quants diners disposen les famílies, hem de preguntar als seus membres sobre els ingressos que tenen i és aquí quan apareixen els problemes. Hi ha força persones que es neguen a donar aquesta informació, i quan la donen, tendeixen a subestimar els seus ingressos per diferents motius. D'altra banda, els entrevistats tendeixen a no saber exactament quins són els seus ingressos nets, sobretot en els casos en què hi ha diverses fonts d'ingressos i/o els ingressos irregulars representen una part significativa de la renda, com és el cas dels professionals i dels autònoms. L'alternativa d'obtenir informació a partir dels ingressos declarats a Hisenda en la declaració de la renda, tampoc resol totes les dificultats a causa dels problemes d'evasió fiscal, i perquè els contribuents amb menors ingressos no declaren. Una forma habitual d'esquivar aquests problemes consisteix a demanar informació, no tant de quins són els ingressos concrets sinó en quina forquilla d'ingressos es troba

la família entrevistada, cosa que permet copsar únicament grans diferències entre unes famílies i les altres. No obstant això, hi ha enquestes, com és la de pressupostos familiars de l'INE, en què s'emfasitza el fet de saber quins són els ingressos i les despeses de les famílies, o el Panell de famílies (1993-2000), també de l'INE, en què s'explora, amb un cert detall, la situació econòmica de les famílies. I serà en aquestes fonts en les que ens basarem, tenint present, però, les limitacions metodològiques assenyalades.

Un altre problema metodològic sobre el qual convé cridar l'atenció és el de la comparació de les famílies. La convivència en un mateix habitatge de més d'una persona permet als seus residents beneficiar-se de les economies d'escala de la convivència i mantenir un determinat nivell de vida a persones que no tenen ingressos propis, com són els fills dependents. Per poder comparar el nivell de vida de les diferents famílies no es pot, per tant, comparar directament la renda de les famílies, sinó que s'ha de tenir en compte el nombre de persones que les integren i les seves edats. Per això, s'han desenvolupat diferents escales, i la que actualment s'utilitza amb més freqüència és la denominada «escala modificada de l'OCDE». Segons aquesta escala, la renda relativa de cada membre de la família –que denominem «unitat de consum», per distingir-ho de la persona física– es calcula ponderant el sustentador principal amb 1, tots els membres de la família de 14 anys o més amb 0,5, i els menors de 14 anys, amb 0,3. La renda relativa de cada «unitat de consum» s'obté dividint la renda total de la família per la suma dels pesos i així, per exemple, per a una família composta pels dos progenitors i dos fills menors de 14 anys, la renda de la família es dividiria per 2,1 i no per 4.

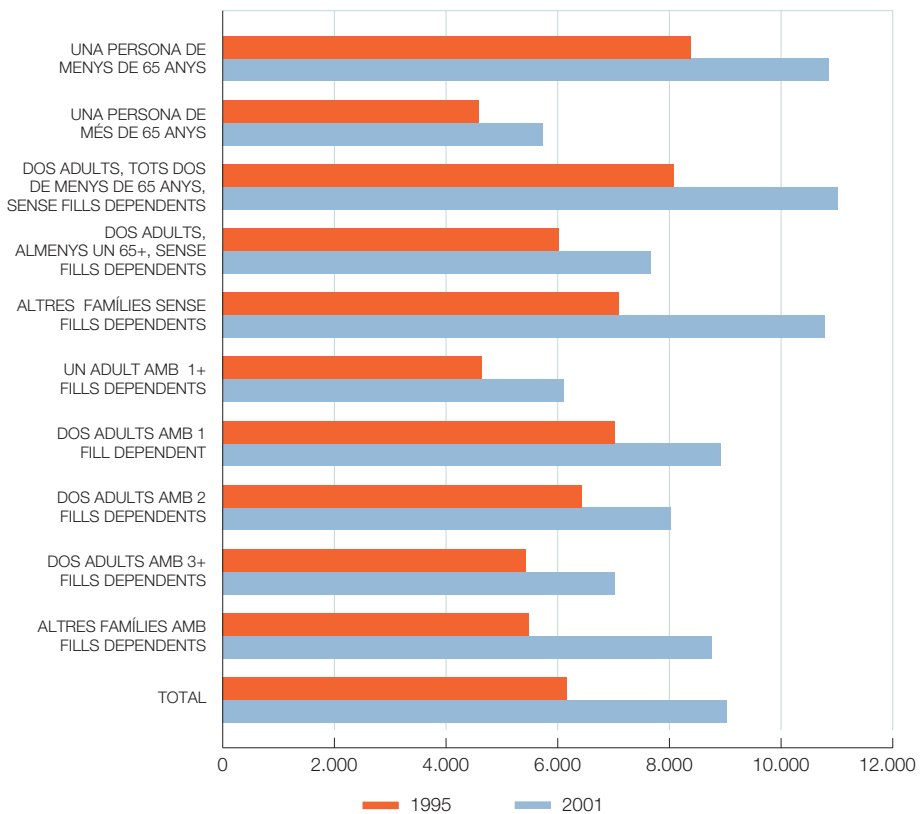
Si comparem la renda de què disposen les famílies després d'impostos i transferències, les famílies amb fills dependents són les que tenen un nivell d'ingressos més gran davant de les famílies sense fills dependents, ja que, en molts casos, hi ha dos ingressos i els treballadors solen trobar-se, majoritàriament, en la fase més productiva i més ben remunerada de la seva vida. Ara bé, a més d'haver-hi grans desigualtats de renda dins de cada categoria, si es té en compte quantes persones han de viure d'aquesta renda i es compara la mediana de renda disponible «per unitat de consum», la imatge que s'obté és molt diferent, com es pot observar al gràfic 1.5. Les principals conclusions que es poden obtenir són les següents:

- La renda dels nuclis familiars, com la dels no familiars, ha crescut apreciablement entre els anys 1995 i 2001 (únic període per al qual es disposa de dades comparables). Això no obstant, la renda relativa dels nuclis familiars ha crescut menys que la d'aquells en què no hi ha nens dependents,

GRÀFIC 1.5

Renda mediana disponible neta d'impostos i transferències per «unitat de consum» de les famílies espanyoles el 1995 i el 2001 (*)

En euros per any

(*) Es tracta de la renda mediana, no mitjana, a fi de neutralitzar la influència dels valors extrems, per membre de la família ponderant el/la cap de família amb un 1, els membres de 14 o més anys amb un 0,5, i els nens menors de 14, amb un 0,3.

Font: Eurostat, base de dades a <http://epp.eurostat.cec.eu.int>.

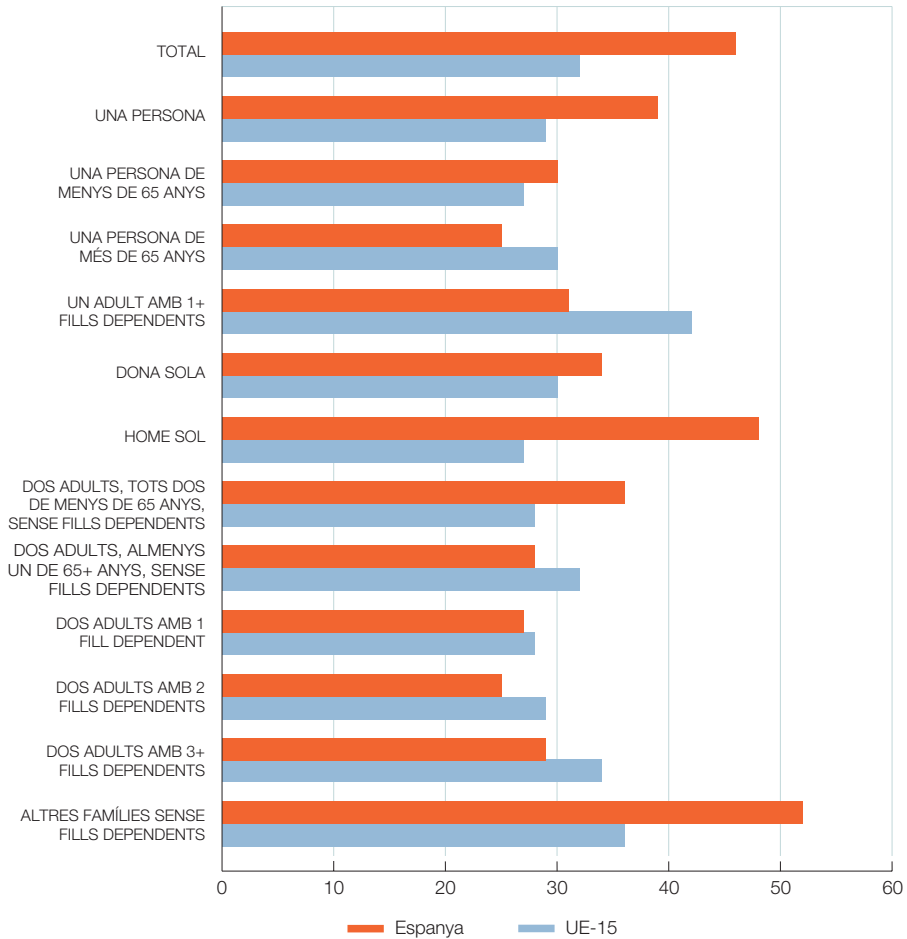
ja que, mentre la mediana d'ingressos per «unitat de consum» de les famílies ha crescut un 43%, la de la resta de famílies ho ha fet en un 48%. Comparativament, amb la mediana de les famílies de la Unió Europea (UE-15), la renda relativa de les famílies espanyoles ha crescut molt més (46% davant del 32%), però no en totes les famílies: els nuclis familiars i, sobretot, les famílies monoparentals i les famílies amb tots els fills dependents, així com les famílies de persones grans, han augmentat la seva renda relativa molt menys que la resta de famílies espanyoles i menys que les altres famílies europees de les mateixes característiques.

- Les famílies monoparentals són les que menys nivell de renda relativa tenen, juntament amb els nuclis unipersonals de persones més grans de 65 anys (majoritàriament, viudes que viuen soles). Són, com veurem una mica més endavant, les que tenen un risc de pobresa més gran, i el seu nivell de vida relatiu ha crescut molt menys que el del conjunt de les famílies en el període considerat (31% davant d'una mitjana del 46%).
- Com més gran és el nombre de fills dependents, menor és la renda disponible neta per «unitat de consum», ja que no tan sols hi ha més fills que s'han d'alimentar, sinó que, com hem vist anteriorment, és menys probable que la mare treballi. L'augment de renda disponible d'aquestes famílies durant el període considerat també ha estat per sota de la mitjana de totes les famílies (al voltant del 29% davant del 46%).
- Les famílies amb tres o més fills dependents tenen una mediana de renda disponible per «unitat de consum» menor que la de les famílies formades per una parella de persones grans sense fills.
- Les parelles sense fills, juntament amb les persones que viuen soles, quan tenen un feina remunerada, són els nuclis familiars que tenen un nivell de renda relativa més gran.
- Aquestes circumstàncies i l'evolució relativa de la renda dels diferents tipus de famílies evidencien l'escassa capacitat redistributiva de la renda en funció de quines són les circumstàncies familiars. La reforma de l'impost sobre la renda l'any 1999, per fer-lo, entre altres coses, més sensible a les càrregues familiars de les famílies, no ha alterat en absolut aquestes circumstàncies i, com s'ha indicat, la renda disponible neta d'impostos i

GRÀFIC 1.6

Augment de la renda mediana disponible neta d'impostos i transferències per «unitat de consum» entre el 1995 i el 2001 (*)

En percentatge

(*) Es tracta de la renda mediana, no mitjana, a fi de neutralitzar la influència dels valors extrems, per membre de la família ponderant el/la cap de família amb un 1, els membres de 14 o més anys amb un 0,5, i els nens menors de 14, amb un 0,3.

Font: Eurostat, base de dades a <http://epp.eurostat.cec.eu.int>.

transferències per «unitat de consum» ha crescut menys per als nuclis familiars monoparentals o biparentals que no pas per a la resta. El risc de pobresa dels nuclis familiars tampoc no ha disminuït i, de fet, ha augmentat per a les famílies monoparentals amb fills petits.

A pesar de l'augment de la renda disponible, encara hi ha importants bosses de pobresa entre les famílies espanyoles. La pobresa es mesura, en els països desenvolupats, no en termes absoluts, és a dir, com a percentatge de persones o famílies que tenen menys d'una determinada quantitat de renda (1 euro al dia, per exemple), sinó en termes relatius, és a dir, en relació amb el nivell general de renda del país. Per aquest motiu, encara que l'augment de renda s'hagi pogut traduir en una reducció de la pobresa absoluta, en termes relatius, per definició, l'augment de renda no comporta per si mateix una reducció de la pobresa, sinó que fins i tot pot augmentar quan els guanys de renda no beneficien equitativament tots els col·lectius. Hi ha diferents l·lindars per mesurar l'abast de la pobresa; la Unió Europea utilitza generalment el 60% de la mediana d'ingressos nets d'impostos i transferències per «unitat de consum» (l'indicador de nivell de renda que estem utilitzant), encara que també acostuma a utilitzar l·lindars del 50% i del 40%. Fixant el l·lindar de la pobresa en el 60%, la proporció de persones «en risc de pobresa» se situa al voltant del 19% en el període 1995-2001, sense una tendència clara a disminuir. Si el l·lindar es redueix al 50%, aleshores la proporció es redueix al 13%, amb una tendència que sembla ser creixent. Si es fixa en el 40%, el l·lindar del que s'acostuma a considerar pobresa severa, la proporció continua sent molt elevada, ja que arriba al voltant del 7%, sense una tendència clara en el temps. En tots els casos, la proporció és superior a la mitjana de la Unió Europea (UE-15), on, a més, la tendència és clarament decreixent sigui quin sigui el l·lindar que es consideri.

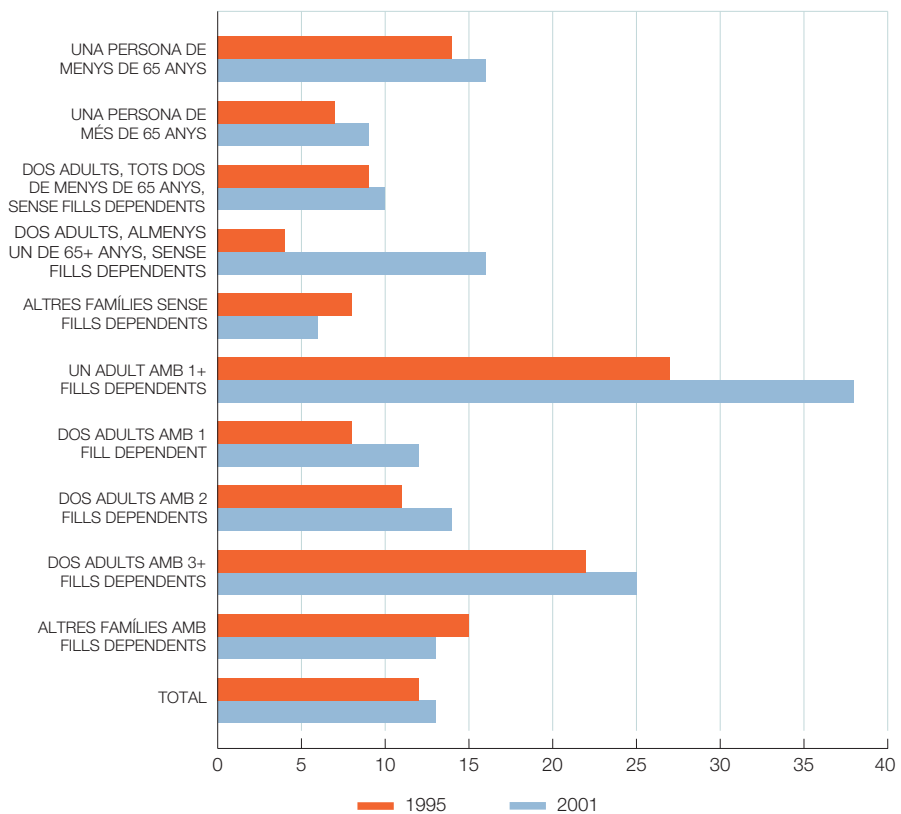
Encara que el principal causant de la pobresa és l'atur, així com la infraocupació associada a la falta de qualificació professional, les circumstàncies familiars també poden estar associades amb un risc de pobresa més gran, i els nuclis familiars estan sobrerrepresentats entre les famílies en risc de pobresa. De fet, la proporció de nens que estan «en risc de pobresa» a Espanya (juntament amb els altres països del sud d'Europa, Irlanda i el Regne Unit) és de les més altes de la Unió Europea: al voltant del 25% dels menors de 16 anys, si el l·lindar és del 60% (davant d'una mitjana de la UE-15 del 20%) o de l'11%,

si el llindar és del 40% (davant d'una mitjana de la UE-15 del 7%). I és que les prestacions familiars a Espanya, suposadament dissenyades per combatre la pobresa infantil, ja que únicament es reconeixen les famílies amb nivells d'ingressos baixos, són ineficaces.

GRÀFIC 1.7

Percentatge de famílies que es troben per sota del 50% de la mediana de renda disponible neta d'impostos i transferències per «unitat de consum» el 1995 i el 2001

En percentatge

Font: Eurostat, base de dades a <http://epp.eurostat.cec.eu.int>.

Les famílies que presenten un risc de pobresa més gran depèn del llindar de pobresa que s'elegeixi, ja que està condicionat per l'import de les pensions. Si es considera el llindar del 40% i 50%, les famílies formades per persones de la tercera edat tendeixen a estar per sota de la mitjana, mentre que si elevem el llindar fins al 60%, també una elevada proporció de pensionistes passarien a formar part del grup de famílies relativament més mal situades pel que fa a l'economia. Els que, en tot cas, tenen un risc de pobresa més gran, i es troben molt per sobre de la mitjana, són les famílies monoparentals i les famílies amb tres fills o més. Aquests són trets estructurals que es poden trobar a tots els països de la UE, però a Espanya (com en els països citats anteriorment), els riscos de pobresa d'aquestes famílies són molt més grans, sobretot, per a les famílies monoparentals. La millora de la renda en el període considerat no ha beneficiat aquest tipus de famílies, que, en general, han vist augmentar el seu risc de pobresa relativa.

Si es té en compte la situació de renda relativa de les famílies, el risc de pobresa i el risc de divorci, no ha de sorprendre que l'estratègia de les noves generacions de parelles sigui la formació d'una família petita i que la natalitat sigui baixa.

1.4. Unes llars cada vegada més ben equipades

En consonància amb l'augment de la renda, les llars espanyoles també estan cada vegada més ben equipades. Així, en primer lloc, hem de recordar que la majoria dels habitatges són propietat, sobretot, dels nuclis familiars: el 84% de les famílies té l'habitatge de propietat, el percentatge més alt de tota la Unió Europea i gairebé el doble del que és habitual, per exemple, a Alemanya (el país de la UE amb una menor taxa de propietat de l'habitatge habitual). Els joves que viuen sols, però també les famílies monoparentals i les famílies nombroses són les categories en què la proporció relativa d'habitatges en propietat és menor (69%, 73% i 78% respectivament). A això, hem d'afegir-hi els segons habitatges, que entre el cens de 1991 i el del 2001, han augmentat d'un 27%, de manera que, un 16% de totes les famílies tenen un segon habitatge el 2001. Això no obstant, són les famílies més ben situades i, en general, les que es troben en fases més avançades del cicle familiar, quan

ja han pagat, o estan a punt d'acabar de pagar, la hipoteca de l'habitatge principal, les que tendeixen a tenir un segon habitatge.

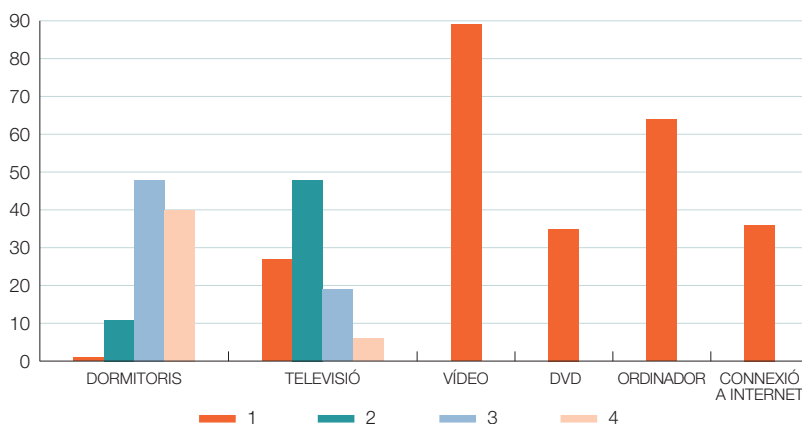
Amb la millora del parc de l'habitatge i la reducció del nombre de membres de la família, també s'ha fet habitual que els fills tinguin la seva pròpia habitació individual així com altres comoditats, que s'han fet evidents en les societats desenvolupades. Així, el 99% de les llars tenen una cuina independent amb rentadora, i una proporció important tenen rentaplats (al voltant del 44% dels nuclis familiars, però només el 32% de tots els tipus de famílies), el 99% té un bany o una dutxa amb aigua calenta, i un vàter amb aigua corrent, tot i que només un 44% té un sistema de calefacció integral. En relació amb l'habitació individual, el 99% de les famílies amb un fill viuen en un habitatge de 2 o més dormitoris, i un 89% de les que tenen dos fills viuen en un habitatge que té 3 dormitoris o més. Els que menys oportunitats tenen de tenir una habitació pròpia són els fills de famílies nombroses, ja que només un 46% d'aquestes famílies té habitatges de 4 dormitoris o més. Per tant, en una gran majoria de les famílies, cada fill té una habitació pròpia, d'on ha desaparegut la llitera i que, a mesura que es fa gran, es converteix en el seu feu dins de la casa, on ja no permet que hi entri ningú sense permís, tret que la hi vulgin netejar («però sense tocar-li res»). I, com veurem al capítol IV, endreçar l'habitació és una de les causes de desavinences familiars més freqüents.

Però no únicament han augmentat els metres quadrats disponibles per membre de la família, sinó que l'equipament de les cases i de les habitacions dels fills ha millorat al ritme que ha marcat la societat de consum. Gairebé la totalitat d'aquests habitatges té televisor i no tan sols un, sinó que en dos de cada tres casos, en tenen més d'un; fins i tot hi ha un 25% d'aquestes famílies on n'hi ha més de dos per evitar conflictes entre germans. És a dir, en la gran majoria de les famílies hi ha un televisor per als pares i almenys un altre per als fills. Però a més del televisor, també pràcticament tots compten amb un aparell de vídeo o de DVD, ja que el 90% dels pares tenen vídeo a casa, i un 33% tenen DVD. L'ordinador, mentrestant, també ha passat a formar part d'aquest panorama, ja que en dos de cada tres nuclis familiars (63%), hi havia un ordinador, i, fins i tot en un 10%, n'hi havia dos o fins i tot més. Una part important d'aquestes llars familiars també estan connectades a Internet (al

GRÀFIC 1.8

Equipament de les famílies amb nens dependents

Percentatge de famílies que tenen...

Font: INE (2004), Enquesta d'Ús del Temps 2002-2003, elaboració pròpia a partir de les microdades.

voltant d'un 35%) (dades del 2003, extretes de l'Enquesta d'Ús del Temps), proporció que, sens dubte, ha augmentat substancialment els últims dos anys (vegeu el gràfic 1.8).

Tenir un automòbil per a ús privat està també generalitzat entre els nuclis familiars, ja que el 91% de les famílies amb un fill dependent, i el 95% de les que tenen dos fills, tenen un vehicle propi. És més, entre un 31% i un 40% dels nuclis familiars tenen un segon cotxe, que és utilitzat o bé pel cònjuge o pels fills. Entre les famílies monoparentals, però, com a conseqüència de la menor renda i del major risc de pobresa, hi ha un 40% que no té cotxe, encara que, en el cas de les famílies nombroses, és molt menys freqüent que passi això (12%). Aproximadament en la meitat dels casos en què no es té vehicle propi, el motiu és que no s'ho poden permetre.

1.5. Una família cada vegada més negociadora: visions i interpretacions contradictòries

Un altre dels grans canvis estructurals que s'ha produït aquestes últimes dècades en l'àmbit familiar són les característiques de les relacions entre pares i fills. L'adveniment de la família moderna al segle XIX va comportar una sentimentalització de les relacions en el si de la família, de manera que l'amor i el benestar afectiu van passar a constituir un fonament d'importància capital en l'organització de la convivència i de les relacions entre els seus membres. Aquesta sentimentalització de les relacions, que va anar acompanyada de l'aparició de la idea que els fills són una font de realització personal, no exclou, però, una educació, des de la perspectiva actual, bastant rígida i estricta. En les dècades dels 30 i els 40 del segle passat, es poden trobar molts documents (tant a Espanya com en els països del nostre entorn) en què, a l'hora d'abordar l'educació dels fills, es partia de la base d'una tendència natural al mal en els nens (com a éssers humans sense socialitzar i sense educar), i era feina dels pares «domesticar la fera». Des d'aquesta perspectiva, la disciplina, entesa com a no qüestionament de les normes i de l'autoritat establertes, era un objectiu educatiu de primer ordre, i l'obediència, un valor que s'havia d'inculcar.

Aquesta manera de veure les relacions familiars es va anar erosionant a poc a poc, sobretot a partir de la dècada dels 60, paral·lelament als canvis assenyalats en la introducció. Els joves i adolescents que van començar a qüestionar els estils autoritaris, des de la perspectiva actual, són els que, amb el pas del temps, han passat a ser pares i han anat canviant els seus estils educatius en favor d'una flexibilització cada vegada més gran de les normes i de l'establiment d'unes relacions cada vegada més negociades entre tots els membres. Aquests pares han substituït la norma del «respecte», que regulava les respostes dels fills, entesa sobretot com a obediència i «temor» a la reacció dels pares, per l'«amistat dels fills», en què es busca, principalment, tenir una bona comunicació, fomentar les potencialitats i les capacitats dels fills i comprendre les seves necessitats i els seus punts de vista.

L'adolescència sempre ha estat una etapa molt rebel, molt més com més grans eren els marges tolerats de rebel·lia. L'adolescència, com a trànsit cap a la maduresa, sempre ha consistit, entre altres coses, en el guany d'autonomia

davant de l'heteronomia dels pares, i en l'obtenció de marges d'actuació individual en el si de la convivència familiar. Un dels trets característics de l'estat actual de les relacions entre les generacions és, d'una banda, que els marges obtinguts han crescut molt més i, de l'altra, que els fills a edats cada vegada més primerenques comencen a qüestionar les normes establertes pels pares i, en conseqüència, que cada vegada hi ha més famílies en què els pares se senten incapaços de «controlar» els seus fills, en el sentit de fer valer la seva voluntat per sobre de la dels seus fills. Si més no, aquesta és una percepció bastant estesa en la discussió pública i en els grups de discussió, tot i que referida als altres pares, ja que, com veurem al capítol III, la percepció que els pares tenen del control del comportament dels seus fills no s'ha deteriorat en l'última dècada.

El procés, a grans trets, es pot descriure en els termes següents: Quan les normes contravenen o limiten els desitjos dels fills, aquests mateixos en qüestionen la validesa i exigeixen una justificació als pares, en una «estratègia» en la qual no es busca la pertinència de les normes, sinó demostrar als pares la seva arbitriietat i supplantar l'arbitriietat dels pares per la dels fills, és a dir, fer la seva voluntat. Es tracta de substituir la voluntat dels pares per la dels fills i guanyar llibertat d'acció. Aquestes estratègies no responen a un pla conscientment desenvolupat, sinó que discorre, en general, de manera més o menys inconscient, tot i que se sap perfectament el que es vol aconseguir. Una altra de les estratègies utilitzades per guanyar quotes de llibertat és comprovar fins a quin punt estan disposats els pares a cedir, que no és altra cosa que una forma de negociació tàcita, que transgredeix o no compleix les normes, condicions o obligacions establertes pels pares (ordres, des del punt de vista dels fills), alhora que es comprova la capacitat i la voluntat dels pares de fer-les complir i el tipus de càstigs que utilitzaran o no. Aquesta és una dinàmica pròpia de totes les fases del creixement dels fills, ja des de molt petits, i a mesura que es fan grans, es va estenent a àmbits cada vegada més amplis (estudiar, sortir, etc.).

La interpretació d'aquest canvi s'ha fet des de perspectives molt diferents. Així, d'una banda, s'ha interpretat, en termes positius, com el trànsit des de la família autoritària democràtica i, des de la perspectiva feminista, com el desmantellament del patriarcat, en què surten beneficiats de la fallida de l'autoritat del pare de família i de l'home, no únicament les dones, sinó també les

filles i, més en general, els fills, tant els d'un sexe com els de l'altre. El nou marc de relacions establert per la família negociadora es considera més adequat per al desenvolupament de la personalitat dels fills, de les seves pròpies capacitats i potencialitats, i també més susceptible d'evitar la discriminació per raons de sexe. L'ordre familiar negociat també es considera un context socialitzador més adequat en una societat que requereix una participació social cada vegada més gran i que hauria de ser cada vegada més democràtica. En el seu si, es fomentarien les competències necessàries per conciliar opinions diferents, tolerància per a les opinions divergents i l'esperit d'acord. Aquesta seria la visió, per exemple, de Giddens (1995).

D'altra banda, aquesta evolució també s'ha interpretat en termes de permissivitat, amb una connotació que tendeix a ser sobretot negativa. Amando De Miguel (2002) es refereix a la generació actual dels fills com una «generació consentida», a la qual es dóna tot el que demana, des dels utensilis propis de la societat de consum fins a la llibertat d'actuació, fins i tot per a comportaments que poden ser nocius o, si més no, que poden comportar un gran risc. La raó d'això estaria en una combinació de pocs fills, molta dedicació, però també falta de temps, motiu pel qual els fills reben poca supervisió, i confien a l'escola el seu disciplinament. En l'anàlisi dels problemes socials, també és freqüent considerar aquest tipus de socialització com a deficient, amb unes normes de convivència contradictòries, una absència de control i de valors *light*, cosa que estaria a la base de la difusió de comportaments desviats, com la drogoaddicció, la violència juvenil, etc.

Aquestes valoracions divergents han estat fetes per científics socials en un intent, no tant de descriure com són les relacions intergeneracionals, sinó de, fonamentalment, interpretar-les. Però, ¿què és el que en pensen els mateixos protagonistes, d'aquestes relacions?

Els pares que hem entrevistat, i en els grups de discussió que hem destacat, també naveguen entre totes dues interpretacions segons el context argumental en què apareixen. Si la valoració apareix en el context de la discussió d'hàbits de consum (compra de roba o de calçat de marca, hàbits alimentaris, etc.) o la discussió de problemes socials, s'accentua la interpretació crítica; si, al contrari, es contraposa l'experiència passada en la família d'origen i l'ideal de família que es persegueix, s'accentua el sentit positiu. En la nostra enquesta

sobre les relacions pares-fills, el 87% dels entrevistats es mostren d'acord amb la proposició «en general, avui dia, els fills estan massa consentits», per, tot seguit, també, pràcticament tots considerar que «per al benestar de la família, en general, és millor negociar les normes de convivència amb els fills» (90% d'acord), encara que això comporti unes dificultats més grans en la tasca d'educar els fills (el 70% creu que «avui és més difícil educar bé els fills que no pas abans»).

A l'hora d'explorar com es prenen determinades decisions en el si de la família, però, les famílies es presenten molt menys negociadores, sobretot si ens fixem en les respostes proporcionades per les mares. Els pares es presenten a si mateixos com a més favorables al consens, i afirmen que prenen les decisions conjuntament amb la seva esposa, o conjuntament amb els fills, mentre que les dones tendeixen a tenir una visió més diferenciada. D'altra banda, en molts casos, i tenint en compte la major participació dels pares en l'educació dels fills, però sense que arribi a ser igualitària amb la de les mares, el model de rol de pare ha passat de la figura autoritària i sancionadora de les generacions precedents a convertir-se, en certs casos, en el pare benèvol i conciliador quan les desavinences entre la mare i els fills s'intensifiquen pels intents

TAULA 1.5

Presa de decisions en la família des del punt de vista dels pares

Resposta de les dones entrevistades segons l'edat del fill de referència a la pregunta: A casa seva, ¿em podria dir qui decideix, en general, els següents aspectes de la convivència?

	10 A 15 ANYS				16 A 18 ANYS			
	PARES	CONJUNTA-MENT	FILL	TOTAL	PARES	CONJUNTA-MENT	FILL	TOTAL
Compra de roba	33	46	21	100	13	31	56	100
Menú dels àpats	90	8	2	100	89	8	3	100
Temps de TV	67	13	21	100	36	17	47	100
Diners per a despeses	93	5	2	100	83	12	5	100
Hora d'arribada entre setmana	91	7	2	100	72	16	12	100
Hora d'arribada el cap de setmana	92	6	2	100	65	21	14	100

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills. Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

de la mare de limitar les aspiracions d'autonomia dels fills, o per demanar als fills determinats comportaments o activitats (estudis, ajuda en les feines domèstiques, etc.). Tot i això, els fills tendeixen a veure el pare, com veurem al capítol III, una mica més estricta que la mare.

La capacitat de codecisió dels fills depèn fonamentalment de l'àmbit de què es tracta i de l'edat del fill. Com a norma, la seva capacitat de decisió augmenta amb l'edat, sobretot en relació amb l'elecció de la roba per vestir, en què els pares cada vegada es veuen més sotmesos als dictats de la moda i de les imatges de marca i ja de bastant petits. Ja a l'edat de 10 anys, la meitat de les mares reconeixen que ho decideixen conjuntament amb els seus fills, sobretot si són filles, encara que ja hi ha un terç dels nois adolescents que decideixen pel seu compte què és el que els han de comprar els seus pares. En relació amb la «paga», o els diners que els pares els donen, però, la decisió està en mans de qui els dóna, i la quantitat que es dóna està condicionada no únicament per la insistència i la capacitat negociadora dels fills, sinó per la renda de les famílies. Pel que fa a l'ús de la televisió, els pares afirmen que hi tenen molt més control que no pas amb la roba, tot i que la percepció general que podem trobar en els grups de discussió i en l'opinió pública és precisament la contrària. Això no obstant, com es veurà més endavant, els mateixos fills afirmen que se senten condicionats i controlats pels seus pares. El mateix passa amb el control de la sortida i la tornada a casa, aspectes tots ells sobre els quals ens estendrem més endavant. El que interessa subratllar en aquest context és que, des del punt de vista dels pares, quan aquests avaluen la seva pròpia vida familiar, no consideren, en general, que hagin perdut el control sobre l'educació dels seus fills, sinó que l'exerceixen de forma diferent a com el van exercir sobre ells, «adaptant-se als temps actuals», segons que va assenyalar una mare en un dels grups de discussió.

No obstant això, la visió general que tenen els fills, més enllà de sentir-se controlats en determinats aspectes i anhelar més autonomia, es correspon plenament amb el model de família negociadora. El 85% dels adolescents i el 94% dels postadolescents entrevistats per l'INJUVE reconeixen que les seves opinions compten, i compten bastant, a l'hora de prendre decisions que els afecten (vegeu la taula 1.6).

TAULA 1.6

Presa de decisions en la família des del punt de vista dels fills

Resposta dels joves segons la seva edat a la pregunta: ¿Em podries dir com es prenen (es prenen) a casa teva les decisions que afecten els fills?

	15-16	17-18	19-20	21 I MÉS	TOTAL
Els pares decideixen i imposen els seus criteris	15	6	5	6	7
Pares i fills debaten, però la decisió és dels pares	33	27	28	24	26
Pares i fills debaten, però s'arriba a un compromís	47	54	57	57	55
Pares i fills debaten, però la decisió és dels fills	4	8	8	11	9
Els fills decideixen i imposen els seus criteris	0	4	1	2	2
N.s./n.c.	2	1	2	1	1
Total	100	100	100	100	100

Font: INJUVE, Enquesta sobre emancipació, relacions familiars i igualtat home-dona, tercer trimestre 2002. Elaboració pròpia de les microdades.

La flexibilització de les normes de convivència i la negociabilitat de moltes de les dimensions que, en el passat, no podien ser qüestionades no implica necessàriament una pèrdua de control i d'orientació per part dels pares del procés educatiu i formatiu dels seus fills. La família negociadora té, com tota realitat social complexa, les llums i les ombres en la seva tasca de socialització de les noves generacions. La negociabilitat dels marges d'autonomia dels fills no és, com veurem al capítol III, la garantia de l'èxit en la socialització, però tampoc no és la causa de tots els fracassos. La família negociadora és, com hem indicat en la introducció, el reflex del procés d'individualització propi de la segona modernitat en l'àmbit de les relacions intergeneracionals.

II. L'organització de la convivència

2.1. Els temps de la vida familiar

Amb la creixent desaparició de la família tradicional, derivada de la incorporació massiva de les dones al mercat de treball, i amb la creixent importància de les famílies monoparentals, l'organització dels temps familiars s'ha tornat cada vegada més complexa. És el conegut problema de la conciliació de vida familiar i vida laboral, que afecta no únicament les famílies amb fills en edat preescolar, sinó que, en realitat, afecta totes les famílies amb fills dependents, ja que cuidar-los i atendre'ls no s'acaba amb l'entrada al col·legi, sinó que s'estén al llarg de totes les fases del cicle familiar.

Hi ha un estat d'opinió generalitzat que tendeix a sostenir que, en l'actualitat, els pares dediquen molt poc temps als seus fills, i que abunden «els nens amb la clau», és a dir, els que, quan surten del col·legi i tornen a casa, no es troben a ningú que es faci càrrec d'ells i els atengui. Si més no, així ho pensen dos de cada tres pares enquestats, i no hi ha grans diferències segons el sexe ni l'estatus laboral de l'entrevistat; fins i tot les dones que treballen o estan separades/divorciades tendeixen a pensar que, avui dia, els pares no dediquen prou temps als seus fills. També en el grup de discussió dels joves va aparèixer aquesta avaluació de la família actual.

Aquest estat d'opinió que es projecta sobre el que passa en «les altres famílies» contrasta, però, amb la resposta que proporcionen els fills quan se'ls pregunta si els seus propis pares els han dedicat prou temps. Així, només una minoria considera que els seus pares no els han dedicat prou temps, i són els pares, i no les mares, independentment de la seva biografia laboral, els que reben majors crítiques dels seus fills. Així hem pogut constatar-ho en una

enquesta que hem fet a la Comunitat de Madrid en una mostra de joves de 14 a 25 anys,⁽¹⁾ en què el 90% dels entrevistats va considerar que, en conjunt, la seva mare els havia dedicat prou temps, davant d'un 72% que deien el mateix sobre el seu pare. L'estatus laboral de la mare no té relació amb la valoració del temps dedicat per la mare, i les diferències que hi ha, en aquesta valoració, entre els fills de famílies monoparentals i els de les biparentals no és gaire gran (84% davant del 92%). Això no obstant, no es pot afirmar el mateix dels pares. Els pares absents es donen sobretot quan s'han separat o divorciat (un 65% dels joves entrevistats, fills de pares separats, van afirmar que no els havien dedicat prou temps), tot i que també podem trobar una proporció molt elevada de pares absents entre els fills de pares que no s'han separat (21%).

No obstant això, en relació amb això, cal assenyalar que, en realitat, quan els adults afirmen que els pares d'avui dia dediquen poc temps a ocupar-se dels seus fills, no s'està fent referència a les exigències temporals del treball dels pares sinó als profunds canvis en els estils educatius que tenen lloc actualment. L'escassa dedicació temporal s'associa, en aquest sentit, a una educació permissiva, entesa com a mancada de força i de voluntat per imposar determinades normes i costums molt més restrictius als fills. Sobre aquest aspecte ens aturarem al pròxim capítol.

En aquest apartat, volem analitzar alguns aspectes temporals de la vida familiar, i centrar la nostra atenció sobretot en els temps de treball i les hores de tornar a casa dels diferents membres de la família. A partir d'aquestes dades, podrem avaluar l'abast del fenomen dels «nens de la clau». Per a això, ens valdrem, d'una banda, de l'Enquesta d'Ús del Temps, feta per l'Institut Nacional de Estadística durant els anys 2002 i 2003, així com de la nostra Enquesta sobre les relacions pares-fills.

L'hora de llevar-se

Comparativament amb altres països europeus, l'hora de llevar-se a Espanya és més aviat tard, ja que a les 6 del matí, només un 14% dels pares i un 6% de les mares estan llevats, sigui perquè ja treballen (una proporció molt petita, vegeu el gràfic 2.3) o perquè es disposaven a fer-ho al cap de poc. Una hora

(1) G. Meil (2005), Enquesta parella i família en l'horitzó vital de les noves generacions. Projecte d'investigació finançat per la Comunitat de Madrid, Conselleria d'Educació, Direcció General d'Universitats i Investigació, projecte 06/HSE/0006/2004.

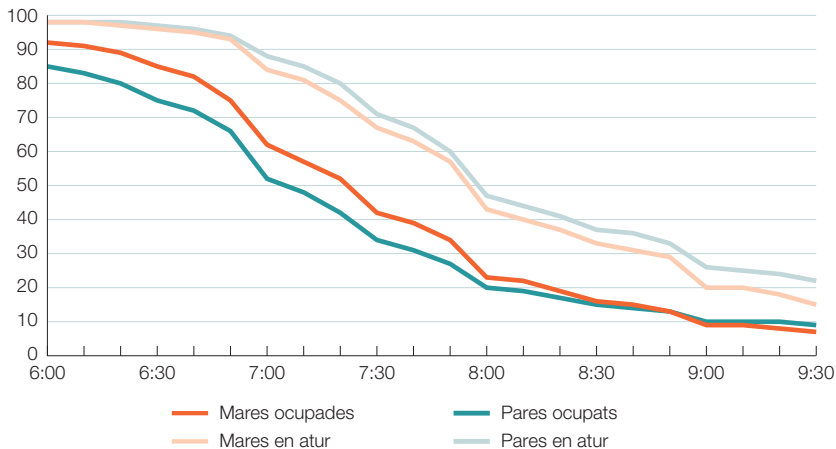
més tard, encara dormen més de la meitat dels pares, però a les 7.30 ja només ho fa un terç, davant de la meitat de les mares i dels dos terços dels fills. A les 8 del matí encara dormen, entre setmana, un 25% dels pares, un 30% de les mares i un 41% dels fills menors de 18 anys. Per tant, mentre els pares tendeixen a llevar-se, durant la setmana, entre les 6 i les 7.30, les mares ho fan entre les 6.30 i les 8.00, i els fills, entre les 7.30 i les 8.30 (vegeu el gràfic 2.1).

Hi ha grans diferències, no obstant això, segons l'estatus laboral dels pares, com es pot observar al gràfic 2.1. Entre setmana, els pares que no tenen una feina remunerada es lleven més tard que no pas els que treballen, independentment del sexe. Quan treballen, els pares es lleven abans que les mares, però quan no és el cas, ho fan més tard. L'hora de llevar-se està condicionada, entre altres factors, per les característiques de la feina, de manera que quan es tracta d'una feina a temps parcial, o bé a temps complet, la jornada és partida, l'hora de llevar-se és una mica més avançada. En els municipis de més habitants, l'hora de llevar-se és més d'hora, però els caps de setmana ho fan més tard.

GRÀFIC 2.1

Hora de llevar-se: percentatge de pares que dormen a diferents hores d'un dia entre setmana

En percentatges segons el sexe i l'estatus laboral

Font: INE (2004), Enquesta d'Ús del Temps 2002-2003, elaboració pròpia a partir de les microdades. Submostra pares amb fills.

Els caps de setmana, l'hora de llevar-se més freqüent dels pares és a les 9 del matí; i no hi ha grans diferències segons el sexe del progenitor. Els fills, igual que entre setmana, ho fan més tard, i més, com més grans són.

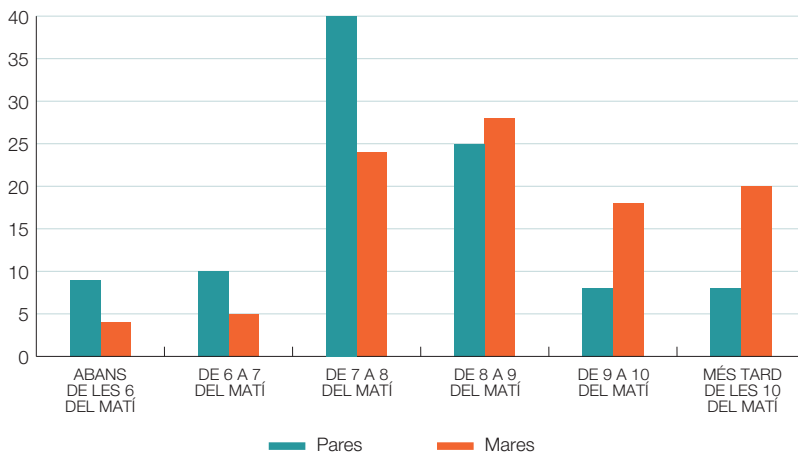
L'hora d'inici de la jornada laboral

Aquestes diferències en els ritmes temporals dels diferents membres de la família, com és fàcilment imaginable, s'accentuen al llarg de la jornada. Com es pot veure al gràfic 2.2, els pares tendeixen a entrar a la feina més d'hora que no pas les mares amb una feina remunerada, i també tendeixen a sortir-ne més tard, ja que dediquen una mitjana de 9 hores setmanals més a la feina remunerada que no pas els seus cònjuges (41 h 39 min davant de 32 h 32 min). Com a mitjana, les mares amb una feina remunerada entren una hora més tard que els pares (9.20 davant de les 8.20), si bé hi ha grans diferències entre uns casos i els altres. L'hora més freqüent de començament de la jornada laboral dels pares és entre 7 i 8 del matí, de manera que a les 8 ja han entrat a treba-

GRÀFIC 2.2

Hora d'entrada a la feina un dia estàndard d'entre setmana dels pares segons el sexe

En percentatges

Font: INE (2004), Enquesta d'Ús del Temps 2002-2003, elaboració pròpia a partir de les microdades.

llar 2 de cada 3 pares. Els que comencen més tard de les 9 són una minoria, com ho són també els que tenen feines nocturnes. L'hora d'incorporació de les mares a la feina remunerada és, en general, més avançada, i també més esglaonada: el més freqüent és que hi entrin entre les 8 i les 9 del matí, i, en menor mesura, entre 7 i 8, tot i que, més d'una tercera part hi entren més tard de les 9 del matí.

En principi, podríem pensar que l'inici de la jornada laboral està condicionat pel nombre d'habitants del municipi de residència, però, ni les hores d'entrada a la feina ni les de sortida estan condicionades pel lloc en què es viu i es treballa. Els horaris, en aquest sentit, són bastant uniformes al llarg del territori, i sobretot estan condicionats pel tipus d'activitat de l'empresa en què es treballa.

El que canvia amb les dimensions del municipi són els temps de transport: els ciutadans de les grans conurbacions han de dedicar més temps al transport des de casa seva fins al centre de treball que no pas els que viuen en ciutats més petites. Així, mentre el 55% dels pares residents en municipis de menys de 10.000 habitants triguen menys d'un quart d'hora a arribar a la feina, i un 29% addicional, entre un quart i mitja hora, les proporcions entre els que viuen en municipis d'entre 100.000 i 500.000 habitants són del 36% i 46%, respectivament, i entre els que viuen en municipis de dimensions més grans, són del 28% i el 44%, respectivament (vegeu la taula 2.1). A Madrid i Barcelona, gairebé la meitat (40%) dels treballadors necessiten més de mitja hora per desplaçar-se a la feina. En el conjunt nacional, això no obstant, la majoria dels pares viuen a prop de la feina, ja que gairebé la meitat (44%) dels pares triga menys d'un quart d'hora, i una tercera part, entre un quart d'hora i mitja hora, i el 19% restant triguen més de mitja hora (MTAS, 2004).

La flexibilitat a l'hora d'entrar a la feina no està gaire generalitzada: més de la meitat dels homes (59%) i dues de cada tres dones no tenen cap mena de flexibilitat per entrar o sortir de la feina. La possibilitat de modificar la jornada laboral, a més, està més condicionada per les característiques específiques de la relació laboral (assalariat o no), de l'empresa en què es treballa i del lloc que s'ocupa, que no pas per les circumstàncies familiars o el temps que es triga a arribar a la feina. Els treballadors autònoms declaren que tenen molta més flexibilitat que no pas els assalariats (59% davant d'un 11%) i en les grans empreses hi ha més flexibilitat d'horaris que no pas a les petites i

TAULA 2.1

Temps que triguen els pares a arribar a la feina

En percentatges segons el nombre d'habitants del municipi de residència.

Tots dos sexes

	MENYS DE 10.000 HAB.	DE 10.001 A 100.000 HAB.	DE 100.001 A 500.000 HAB.	MÉS DE 500.000 HAB.	TOTAL
Menys de 15 min	55	48	36	28	44
De 16-30 min	29	34	46	44	37
De 31-45 min	10	10	10	16	11
De 46 min-1 h	5	4	4	8	5
De 1-1:30 h	1	2	2	3	2
Més de 1:30 h	1	1	2	1	1
Total	100	100	100	100	100

Font: Ministeri de Treball i Afers Socials (2005), Enquesta de qualitat de vida a la feina, 2004. Elaboració pròpia sobre les microdades. Submostra entrevistats amb fills.

mitjanes. Si la jornada és contínua, sigui quina sigui la relació laboral, també és menys probable tenir flexibilitat d'entrada i de sortida de la feina que no pas si és partida. D'altra banda, els directius tenen més possibilitats de recórrer a la flexibilitat que els que no tenen responsabilitats decisòries: mentre que al voltant d'un 80% dels directius tenen flexibilitat horària, si bé també tenen jornades més llargues, només un 12% dels empleats disposen d'aquesta possibilitat (MTAS, 2004).

Com hem vist al capítol I, el tipus de feina que tenen els pares és, en la immensa majoria, a temps complet (96%), mentre que entre les mares, n'hi ha un 23% que tenen feines a temps parcial, en dos de cada tres casos perquè no troben una altra feina o per les seves característiques específiques. Només un 7% de les mares que treballen afirmen que ho fan a temps parcial per motius familiars. La feina a temps parcial és més freqüent com més grans són els municipis, i arriba a un terç en els municipis de més de mig milió d'habitants, i no varia substancialment segons l'edat dels fills. D'altra banda, en la majoria dels casos, l'organització temporal de la feina és mitjançant jornada continuada, i és molt més freqüent aquesta jornada entre les mares que no pas entre els pares (63% davant del 52%), i més si són assalariats que si són empresaris o autònoms (63% davant de 39%), així com entre els residents de les grans ciutats. Bé perquè viuen a prop, bé perquè la jornada és partida o

TAULA 2.2

Lloc on mengen els pares amb un treball remunerat un dia laborable

En percentatges segons les dimensions del municipi de residència. Tots dos sexes

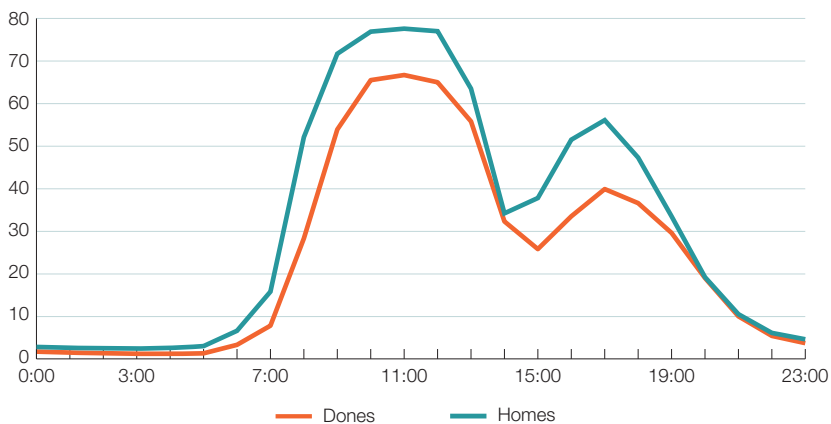
	MENYS DE 10.000 HAB.	DE 10.001 A 100.000 HAB.	DE 100.001 A 500.000 HAB.	MÉS DE 500.000 HAB.	TOTAL
Pares					
Mengen a casa	70	67	69	57	67
Mengen fora de casa	30	33	31	43	33
Total	100	100	100	100	100
Mares					
Mengen a casa	83	81	78	72	79
Mengen fora de casa	17	19	22	28	21
Total	100	100	100	100	100

Font: INE (2004), Enquesta d'Ús del Temps 2002-2003, elaboració pròpia sobre les microdades. Submostra pares amb fills.

GRÀFIC 2.3

Persones ocupades que estan treballant a diferents hores d'un dia laboral estàndard

En percentatges segons el sexe

Font: INE (2004), Enquesta d'Ús del Temps 2002-2003. Taules de resultats. A www.ine.es.

perquè si és continuada acaben relativament d'hora, molts pares mengen a casa, i encara amb més probabilitat si només treballa un dels cònjuges, però també quan tots dos treballen. Així, en el 80% de les famílies en què tots dos progenitors treballen, la mare menja a casa i, en el cas de les famílies monoparentals aquest percentatge arriba al 76%.

A pesar de l'elevada proporció de treballadors que tenen jornada continuada, la proporció de pares que treballen la tarda d'un dia de setmana normal és elevada, tot i que, en general, per sota del 50%, com es pot observar al gràfic 2.3.

L'hora de sortida de la feina

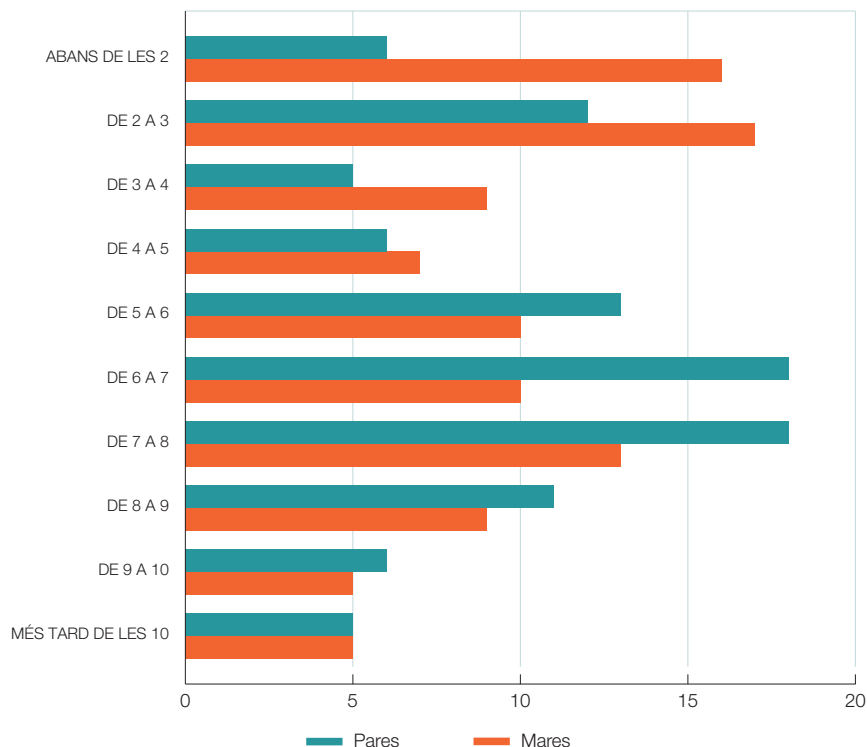
Les mares surten de la feina, com a mitjana, a les 5:30 de la tarda, i els pares gairebé una hora més tard, a les 6:20, però amb una variabilitat més gran en el cas de l'entrada, ja que, en molts casos, les jornades tendeixen a prolongar-se al llarg de la tarda. Això no obstant, l'opinió generalitzada que els pares surten «molt tard» de la feina (en el sentit, que surten «a la nit») no s'ajusta plenament a la realitat, ja que, si bé és cert que surten més tard de la feina que les dones, la proporció dels que estan treballant un dia laboral normal més tard de les 7 de la tarda és una minoria, si bé certament important, com es pot observar al gràfic 2.4. A les grans ciutats, la situació és una mica diferent, i així, en una gran metròpoli com Madrid i tot el seu cinturó metropolità, amb els grans problemes de trànsit que hi ha a les tardes, la proporció de pares que arriba a casa més tard de les 7 de la tarda és d'aproximadament el 40% (25% més tard de les 8 de la tarda), segons una enquesta que vam fer el 2003.

En el cas dels homes, l'hora més freqüent de sortir de la feina és entre les 6 i les 8 de la tarda, si bé a les 6 de la tarda, un 43% ja havia acabat la jornada laboral (inclosos els que treballen de nit). Si sumem com a màxim, mitja hora de temps per arribar a casa, la immensa majoria dels pares disposa encara d'una part apreciable de temps lliure per dedicar-se als fills, tenint en compte que acostumen a anar al llit bastant tard. Les mares que treballen tendeixen a sortir entre les 5 i les 8 de la tarda, si bé un 42% ja ha acabat la jornada laboral abans de les 4 de la tarda, i són més de la meitat les que han acabat abans de les 6 de la tarda. Hi ha, però, una proporció gens menyspreable, i gairebé igual a la dels homes (19%), que surt de treballar més tard de les 8 de la tarda.

GRÀFIC 2.4

Hora de sortida de la feina dels dos progenitors, segons el sexe, un dia estàndard entre setmana

Hores referides a la tarda. En percentatges.

Font: INE (2004), Enquesta d'Ús del Temps 2002-2003, elaboració pròpia a partir de les microdades.

Els treballadors que surten més tard de la feina no són només els executius, que solen tenir reunions després de l'horari normal, moltes vegades en un irracional afany de controlar la fidelitat a l'empresa, sinó també en moltes altres professions d'atenció al públic (monitors/professors de temps lliure, sanitaris, treballadors en els sectors de restauració, transport o comerç i un llarg etcètera). De fet, no hi ha grans diferències segons el nivell d'estudis en les hores de sortir de la feina.

L'estructura dels horaris de feina a Espanya és bastant irracional, ja que deixa moltes persones amb poc temps lliure per dedicar-lo a la vida privada, mentre que hi ha molts temps morts durant la jornada laboral. Aquesta circumstància és negativa, en general, per a la qualitat de vida a la feina i fora de la feina, i afecta de manera especialment negativa la conciliació de la vida familiar i la vida laboral.

L'hora de sortida del col·legi

Els fills de les edats que estem considerant tendeixen a sortir d'hora del col·legi. Així, segons la nostra enquesta, un 60% dels nanos d'entre 10 i 16 anys, i un 70% dels més grans d'aquesta edat, arriben a casa abans de les 3:30 de la tarda, i només un 28% i un 11%, respectivament, arriben entre les 3:30 i les 5:30 de la tarda.

Es podria esperar, per tant, que fos freqüent que quan els fills arriben a casa, els pares encara no hagin tornat de la feina. Aquesta circumstància, no obstant, és molt menys freqüent del que, en principi, es podria esperar. Si comparem els temps que han indicat els nostres entrevistats, només en una de cada cinc famílies els pares arriben més d'una hora després que hagi arribat els seus fills. Com es pot veure a la taula 2.3, aquesta circumstància és relativament més freqüent en les famílies en què tots dos cònjuges treballen així com en les famí-

TAULA 2.3

Horari d'arribada a casa de pares i fills

En percentatges segons diferents tipus de famílies

	CAP CÒNJUGE OCUPAT	NOMÉS UN CÒNJUGE OCUPAT	TOTS DOS CÒNJUGES OCUPATS	MONO- PARENTAL	TOTAL
Un o tots dos cònjuges arriben abans que arribin els fills	–	87	44	45	63
Pares i fills arriben més o menys alhora	–	6	28	20	17
Els pares arriben més d'1 hora després dels fills	–	7	28	35	19
Total	100	100	100	100	100

«—» significa un nombre insuficient de casos.

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

lies monoparentals, però fins i tot en aquests casos, és una circumstància relativament minoritària (una mica més d'una de cada quatre famílies), i és tan estesa en les ciutats grans com en els municipis més petits.

Amb freqüència, s'ha associat aquesta circumstància amb el fracàs escolar, però, com tindrem ocasió de comprovar en el pròxim capítol, no hi ha una relació estreta entre el fracàs escolar i el menor rendiment escolar amb l'hora d'arribada a casa dels pares ni, més en general, amb l'estatus laboral dels dos progenitors. No obstant això, el desajustament de les hores d'arribada a casa dels pares no sembla una situació especialment desitjable, ni desitjada pels pares, motiu pel qual seria necessària una racionalització dels horaris de treball i una harmonització més gran entre el temps de treball i el de la vida privada.

L'hora d'anar-se'n al llit

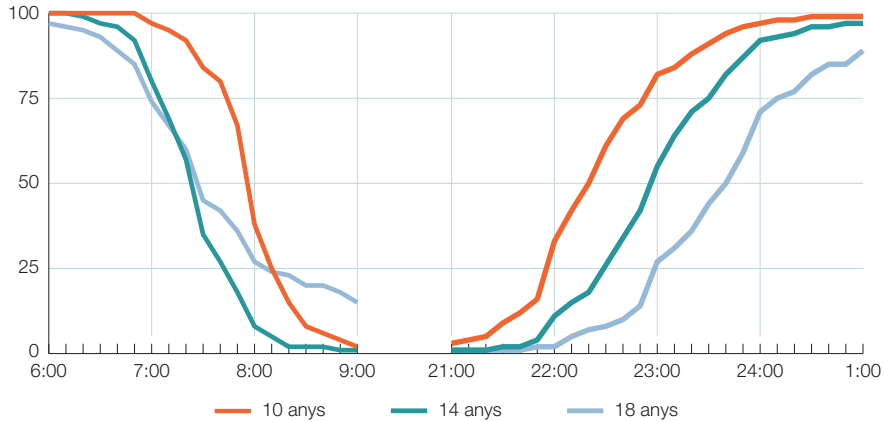
L'hora d'anar-se'n al llit, les nits d'entre setmana, és bastant avançada, sobretot la dels fills. Encara que els nens de 10 anys, majoritàriament, van d'hora al llit (dos de cada tres ho fan entre les 21:30 i les 22:30), a mesura que s'acosten a l'adolescència cada vegada van al llit més tard, com es pot observar al gràfic 2.5. La meitat dels nens de 14 anys se'n va al llit després de les 11 de la nit, i els més grans, hi van encara més tard. L'hora d'anar-se'n al llit és freqüent objecte de conflicte en les famílies, ja que els fills ho fan servir com a part de la seva estratègia per guanyar autonomia i independència davant dels pares, en part seduïts però també emparats en l'oferta televisiva disponible: sempre es pot argumentar que un programa és atractiu, sigui quin sigui el seu contingut, amb l'objectiu de fer valer la seva voluntat. Això no obstant, aquest no és un dels fronts més conflictius en les relacions intergeneracionals, sinó, sobretot, el procés de guanyar autonomia per sortir de nit amb els amics i les hores d'arribar a casa, als quals dedicarem més endavant la nostra atenció.

L'hora d'anar-se'n al llit no varia substancialment d'una família a l'altra. Així, no hi ha diferències especialment significatives segons les dimensions del municipi o el sexe del fill, i encara que els fills de les famílies monoparentals retarden una mica més l'hora d'anar al llit que els de famílies biparentals, les diferències no són tan marcades per poder parlar d'una capacitat més gran de negociació de la llibertat d'ordenació dels temps per part dels fills d'aquest

GRÀFIC 2.5

Percentatge de nens de diferents edats que ja són al llit a diferents hores d'un dia laboral estàndard, que no sigui vigília de festa

En percentatges segons la seva edat

Font: INE (2004), Enquesta d'Ús del Temps 2002-2003, elaboració pròpia a partir de les microdades.

tipus de famílies. Els caps de setmana, i especialment els dissabtes, l'hora d'anar-se'n al llit es desplaça encara més tard. A les 12 de la nit del dissabte, gairebé la meitat dels nens de 12 a 14 anys encara no dormen, una proporció que s'eleva a dos de cada tres entre els que tenen 15 i 16 anys, i a quatre de cada cinc dels que tenen 16 i 18 anys. A l'estiu, els horaris també són més nocturns que a l'hivern.

2.2. La participació dels fills en les feines domèstiques

En el primer capítol ja hem vist com està augmentant la participació dels pares en les feines domèstiques i en l'atenció als fills, i això també té un reflex en la col·laboració dels fills en la realització de les feines domèstiques. A aquesta dimensió dedicarem la nostra atenció a continuació.

Pautes de realització de les feines «pròpies» i de les feines «comunes»

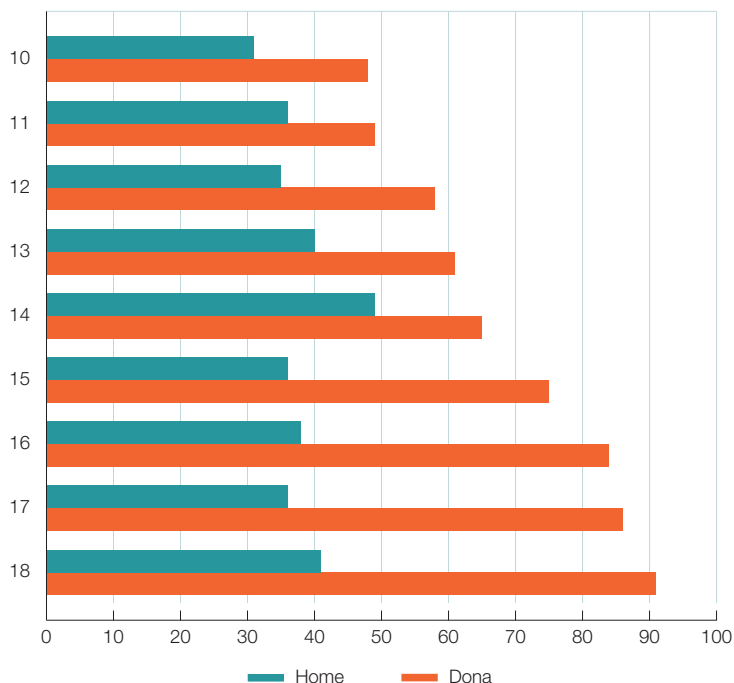
Diferents fonts ens confirmen que ha augmentat el grau de participació dels fills en les feines domèstiques, però encara no s'ha arribat a una plena igualtat de tracte i exigència de col·laboració als fills i a les filles; és més, a pesar dels profunds canvis registrats en el passat recent en les relacions entre els gèneres, moltes famílies d'avui dia continuen educant en aquest àmbit de la vida de manera diferencial els fills i les filles, quan exigeixen un grau diferent de col·laboració a uns i altres en la realització de les feines de casa.

Així, segons l'Enquesta d'Ús del Temps de l'INE, si bé és cert que una mica més del 50% dels nois de les edats que estem considerant, dediquen un cert temps a les feines de casa, la proporció de filles que ajuden és molt superior (76% de les que tenen entre 10 i 18 anys). La mitjana de temps que inverteixen en la realització de tasques relacionades com la neteja, la manutenció i la compra és alta, ja que aquesta enquesta la xifra, entre els que hi dediquen un cert temps, en 67 minuts diaris de mitjana, en el cas dels fills, i en 93 minuts, en el cas de les filles, i el temps invertit i la diferència de gènere és més gran com més gran s'és. Si s'hi inclouen també els que no dediquen gens de temps per aconseguir una visió conjunta, com hem fet al gràfic 2.6, lògicament, la mitjana de temps invertit és menor, però il·lustra molt clarament l'abast de tots dos fenòmens. Aquestes dades desmenteixen la creença generalitzada, manifestada en els grups de discussió, que «les filles d'avui dia ja no es diferencien dels nois» i «tampoc no ajuden gens a casa». D'altra banda, amb l'entrada en l'adolescència, els nois més que les noies tendeixen a qüestionar la seva participació en les tasques de casa i tendeixen així a qüestionar el fer-se el llit, endreçar-se l'habitació o el parar taula o desparar-la, activitats en les quals se sol centrar la seva col·laboració. Aquestes pautes no únicament es poden observar a Espanya, sinó que Palomba i Sabbadini ja les havien trobat també a Itàlia el 1995 (Palomba i Sabbadini, 1995). Aquestes autores van observar que tant les diferències en la proporció de nens i nenes que ajuden, com el temps d'ajuda que presten, es van fent cada vegada més grans a mesura que els nens es fan grans; l'entrada en l'adolescència comportava també una dràstica reducció de la proporció de nois que ajuden, mentre que, en el cas de les noies, passava precisament el contrari.

GRÀFIC 2.6

Minuts dedicats en un dia estàndard a les feines de la casa i a ocupar-se de persones per part dels fills

En minuts segons l'edat i el sexe

Nota: Mitjana de temps dels que fan aquest tipus de feines i dels que no les fan.

Font: INE (2004), Enquesta d'Us del Temps 2002-2003, elaboració pròpia a partir de les microdades.

En l'enquesta que hem fet també hem abordat aquesta qüestió, si bé amb una metodologia diferent. En lloc de basar-nos en els diaris de temps, com fa l'INE, on per cada dia determinat s'anota què és el que es fa cada 10 minuts, hem preguntat als pares sobre la freqüència amb què el seu fill/a de referència fa una sèrie de feines domèstiques. Les respostes es mostren a la taula 2.4 i confirmen les dades de l'INE, encara que també relativitzen l'abast de les diferències de gènere i la intensitat de l'ajuda. Des del punt de vista dels pares (i no hi ha diferències significatives segons que sigui el pare o la mare el que contesta), també les filles col·laboren més en les feines de casa que no pas els

fills, és a dir, reben una socialització diferent en aquest aspecte, però les diferències no són tan marcades com en el cas de l'enquesta de l'INE. Mentre que les diferències de gènere són menors en allò que podem denominar feines pròpies, com ara fer-se el llit, endreçar-se l'habitació o la roba, i no tendeixen a augmentar amb l'edat, no passa el mateix amb tasques que podem denominar comunes, com ajudar a fer la neteja de la casa, parar o desparar la taula o fer compres menors. En aquest tipus de feines, la implicació de les filles tendeix a augmentar amb l'edat, mentre que no passa el mateix amb la dels fills. Segons aquesta enquesta, no obstant això, no és que hi hagués una rebel·lia més gran durant l'adolescència dels nens per fer les feines domèstiques, ni en les feines pròpies ni en les comunes, encara que és cert, com veurem més endavant, que la conflictivitat entre les generacions per aquest motiu augmenta substancialment amb l'entrada en l'adolescència.

TAULA 2.4

Freqüència amb què els fills de 10 a 18 anys d'edat participen en les feines domèstiques segons l'opinió dels pares entrevistats

En percentatges segons el sexe del fill de referència. Les files per sexe sumen 100

	HOME					DONA				
	MAI	DE VEGADES	DIVERSES VEGADES MES	3-4 VEGADES SETMANA	TOTS ELS DIES	MAI	DE VEGADES	DIVERSES VEGADES MES	3-4 VEGADES SETMANA	TOTS ELS DIES
Fer-se el llit	26	22	10	10	32	12	25	9	13	41
Endreçar-se l'habitació i/o la roba	18	31	10	11	30	6	34	7	17	36
Parar taula	23	29	8	14	26	16	30	10	11	34
Desparar taula	24	29	7	13	26	13	33	10	11	32
Rentar plats i/o omplir el rentaplats	62	19	6	6	6	43	31	7	9	10
Ajudar a netejar la casa	55	29	8	4	4	30	45	14	6	5
Fer compres	40	36	13	7	4	37	40	13	5	5

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

El tipus de tasques en què més participen els fills són les que estan etiquetades en les relacions familiars com a «teves», és a dir, les que hem denominat «tasques pròpies», i que estan referides a l'espai individual (endreçar l'habitació i fer-se el llit) i a les pertinences pròpies (endreçar-se la roba, els llibres, etc.). Això és especialment així entre els més joves, i és la via per excel·lència per la qual els pares tracten de fomentar l'assumpció de responsabilitats per part dels fills, tal com assenyalen els grups de discussió. Els pares tendeixen a fomentar que «l'ordre» en la pròpia habitació sigui assumit pels fills bé com a objectiu educatiu en si mateix, bé com un pas previ per fer-los assumir posteriorment responsabilitats més grans en les feines domèstiques, i per això tendeixen a referir-ho al mateix fill en definir-lo com a «teu». En relació amb això, hem de destacar, això no obstant, que els pares tendeixen a eliminar algunes activitats d'aquest espai privat, com són les típicament relacionades amb la «neteja», que passen a ser considerades i enteses com a «no teves» i que queden en l'àmbit de responsabilitat dels pares.

Els passos cap a una ampliació de l'esfera de responsabilitats es donen típicament amb feines menors que no estan etiquetades com a «teves» o «pròpies» dels fills, i que són enteses per ells com a «vostres», dels pares, i que hem denominat «comunes». L'àmbit més típic en què això passa és el de parar taula i desparar-la, tot i que també se sol ampliar a llençar les escombraries o a petites compres en un establiment pròxim a la casa (típicament el pa i/o compres «d'emergència») quan les condicions espacials ho permeten. També entren en aquest àmbit la preparació d'aliments (escalfar el menjar o preparar petits àpats) quan els horaris familiars comencen a desestructurar-se, per exemple, per les pràctiques d'oci nocturn i independents dels fills o per la no coincidència a les hores dels àpats. En aquest cas, però, sol haver-hi una tendència a adscriure's també a l'àmbit privat, l'àmbit de «les teves coses» («el teu dinar», «el teu sopar»), en una estratègia dels pares de reforçar la responsabilitat individual dels fills en aquest àmbit. Aquest tipus d'assumpció de responsabilitats «comunes» tendeix a generar més rebuig que no pas les tasques «pròpies», però generen menys conflicte i estratègies d'evasió que les feines de més envergadura, com la neteja de la casa. Aquesta última feina és la que està menys estesa de totes, i és també la que més rebuig desperta entre els fills, sota la fórmula del «si ja està net...».

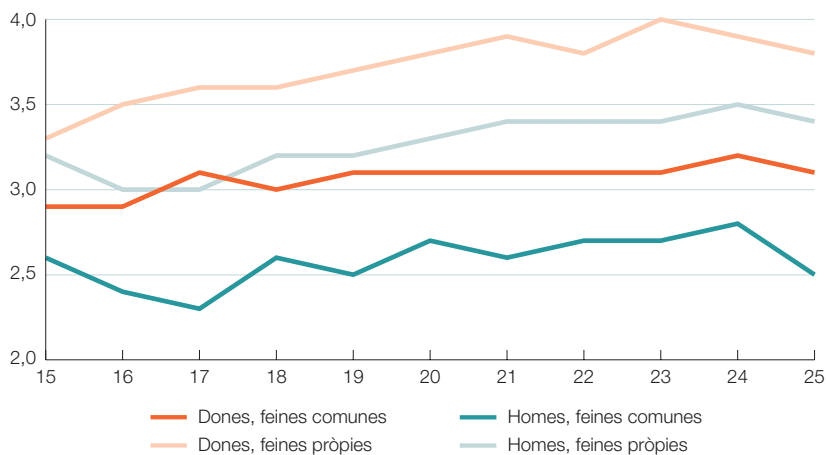
Com es pot observar a la taula 2.4, l'ajuda de la immensa majoria de fills no va més enllà de parar i/o desparar taula, i en alguna ocasió aïllada, fer alguna compra d'emergència. Les filles no és que facin gaire més, però sí que hi ha una proporció més gran que, de tant en tant, tendeixen a implicar-se també en tasques més dures, com rentar els plats o ajudar a fer la neteja de la casa. Però aquesta visió general amaga, com sempre, situacions molt heterogènies. Així, si agrupem les famílies segons el grau d'implicació dels fills en les feines domèstiques, podem observar que quan el fill/a té entre 10 i 12 anys, en aproximadament la meitat de les famílies, aquest fill/a no fa res, o només excepcionalment, col·labora en alguna cosa, i només en un 6% de les famílies (10% si s'és més flexible amb els criteris de classificació) col·labora regularment no tan sols en les feines pròpies, sinó també en les comunes. Quan el fill/a té entre 17 i 18 anys, la proporció de famílies en les quals aquest fill/a no col·labora pràcticament gens, ha baixat fins a poc més d'un terç (al voltant del 35%), alhora que la d'aquelles en què hi ha una col·laboració activa i contínua ha augmentat fins gairebé el 20% (entre un 14% i un 23%, segons els criteris que se segueixin).

Si en lloc de basar-nos en la informació que proporcionen els pares, ens basem en la informació que proporcionen els mateixos fills, les noies afirmen que col·laboren més sovint i més intensament que no pas els nois. Així, podem observar-ho en una enquesta que hem fet a la Comunitat de Madrid i a la qual ens hem referit més amunt, que es pot considerar, en relació amb això, representativa del conjunt nacional, ja que ni a l'Enquesta de l'INE, ni a la nostra enquesta als pares, podem detectar diferències significatives segons les dimensions del municipi de residència o la Comunitat Autònoma de pertinença. Els fills declaren que col·laboren menys sovint que les noies, tant en les feines pròpies com en les comunes, sobretot en la fase de l'adolescència. Però les diferències de gènere tendeixen a estabilitzar-se a partir dels 18 anys, ja que, amb la maduresa, els nois adolescents semblen més proclius a col·laborar en les feines domèstiques, i augmenta la freqüència amb què fan tant les feines pròpies com comunes, tal com es pot observar al gràfic 2.7. Si comparem la informació que proporcionen els pares amb la que donen els fills, podem observar també que, aquests últims, al contrari del que podríem suposar, no tendeixen a sobrevalorar la seva col·laboració. Només les filles

GRÀFIC 2.7

Índex de participació en les feines domèstiques d'una mostra de joves residents a la Comunitat de Madrid que conviuen amb els pares

Valors segons l'edat i el sexe

Nota: Un valor de l'índex d'1 significa que no fa mai res, i un valor de 5, que fa totes les feines tots els dies.

Font: G. Meil, Enquesta parella i família a l'horitzó vital de les noves generacions, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

afirmen que fan amb més freqüència feines comunes del que diuen els pares; en els altres casos, les diferències no són gaire grans. A mesura que els fills es fan grans, i superats els tempestuosos anys de l'adolescència, sembla que la implicació dels fills augmenta una mica, sobretot, en les feines que hem qualificat com a pròpies.

Canvi familiar i participació dels fills en les feines domèstiques

Les dades que hem analitzat fins ara proporcionen una visió general de totes les famílies, però, com sempre passa, hi ha algunes diferències entre uns grups socials i els altres. Així, el grau de col·laboració dels fills, independentment del sexe, és superior en les famílies monoparentals que en les biparentals, i en aquestes últimes, els fills participen més si els pares treballen que no pas si només treballa un dels dos, i això tant pel que fa a les feines

que hem denominat pròpies com a les comunes. Quan la mare és mestressa de casa, els fills pràcticament no fan res, només, de tant en tant, han de fer-se el llit o parar taula, i això independentment del nombre de fills i de la seva composició segons el sexe, tot i que, si hi ha filles, aquestes últimes tendeixen a fer alguna cosa amb més freqüència. No obstant això, i en contra del que es podria esperar, el treball remunerat de la mare no és el factor que més influeix en la col·laboració dels fills. Només si treballa a temps complet, s'aprecia un major grau d'implicació dels fills. Més important per a la participació dels fills són els termes del repartiment de les feines domèstiques entre els progenitors: com més participa el pare en les feines, més alta és la probabilitat que els fills hi participin més, independentment de la seva edat i el seu gènere. L'argument «el pare tampoc fa res» ja no es pot invocar, i el mateix pare es preocupa també que els fills facin coses a casa. O, expressat en les paraules d'una dona en un dels grups de discussió: «si les nenes veuen que el seu pare es fa l'orni, aleshores elles també ho fan», en referència a l'organització de la neteja de la casa els caps de setmana. Els fills únics, quan són nois, això no obstant, es deslliuren majoritàriament de fer les feines domèstiques, fins i tot de les pròpies. D'altra banda, quan el nombre de fills és més gran, també acostuma a haver-hi més col·laboració, sobretot per part dels germans més grans.

Convé subratllar, per tant, que les famílies portadores del canvi social en aquest àmbit de les relacions familiars no són sobretot aquelles en què la mare treballa, sinó aquelles en què, a més, el pare s'implica en l'educació i la criança dels seus fills, així com en les feines de casa. Aquesta conclusió és important, perquè la socialització dels fills en uns models de rol més igualitaris està associada amb un repartiment més igualitari de les feines domèstiques en el futur, quan materialitzin el seu propi projecte de vida en comú. I el grau en què el repartiment de les feines domèstiques sigui igualitari influirà en la satisfacció amb el projecte de vida en comú de la dona, i en el risc de ruptura. En un altre treball hem pogut demostrar que hi ha una relació positiva i estadísticament significativa entre el repartiment desigual de les feines domèstiques entre els cònjuges, el grau de satisfacció amb aquest repartiment i el grau de satisfacció amb el projecte de vida en comú per part de les dones, així com entre aquests punts i el risc de divorci (Meil, 2005). Una educació

TAULA 2.5

Grau de participació dels fills en les feines domèstiques segons el tipus de família

Valors segons l'edat i el sexe

	CAP OCUPAT	NOMÉS UN CÒNJUGE OCUPAT	TOTS DOS CÒNJUGES OCUPATS	MONO-PARENTAL	TOTAL
Fill					
Fan amb més freqüència que a vegades les feines pròpies	13	53	67	71	61
Fan amb més freqüència que a vegades les feines comunes	38	41	52	65	49
Filla					
Fan amb més freqüència que a vegades les feines pròpies	71	68	73	78	72
Fan amb més freqüència que a vegades les feines comunes	57	51	60	63	56

Nota: Les feines pròpies inclouen fer-se el llit i endreçar-se l'habitació i/o les coses. Les feines comunes inclouen parar/desparar taula, rentar plats i/o omplir el rentaplats, ajudar a fer la neteja de la casa i a fer les compres. La diferència fins a 100 de cada valor és el percentatge de pares que diuen que el seu fill/a no fa mai aquestes feines o només algunes vegades.

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

en uns models de rol més igualitaris suposa, doncs, una educació per aconseguir una vida més satisfactòria en el futur, tenint en compte les característiques del canvi social que vivim.

2.3. Pràctiques d'oci dels fills

De jugar al carrer a jugar a casa

Ja hem vist al capítol anterior que amb el desenvolupament de la societat de consum, els béns de consum més variats i més sofisticats han inundat les cases de les famílies espanyoles i, en particular, l'habitació dels nens, des dels electrodomèstics més variats, com els televisors, la PlayStation o els ordinadors, fins a les joguines més sofisticades. Aquesta mateixa societat de consum ha inundat també els carrers de béns de consum i, sobretot, de cotxes, i ha convertit els carrers, antigament un lloc on els nens jugaven i es reunien, en llocs hostils i perillosos per a aquesta sociabilitat infantil. Encara que les auto-

ritats municipals han mirat de crear llocs alternatius perquè els nens hi juguin segurs, com els parcs, els camps de futbol o els parcs de patinatge, aquesta compartimentalització i domesticació de l'espai urbà només serveix als nens més petits, que, acompanyats dels pares o dels cuidadors, hi van sobretot a trobar-se amb altres nens per jugar, o per a petites minories de nens i d'adolescents. D'altra banda, el carrer, si més no a les ciutats de certes dimensions, ha passat a ser vist pels pares no com un lloc de joc, sinó, sobretot, com un perill per als seus objectius educatius, com l'espai on perden el control dels fills, i més quan comencen a deixar de ser nens i comencen a plantejar demandes d'autonomia superiors.

En conseqüència, la majoria dels nens ha desplaçat els seus llocs d'oci i d'esbarjo, sobretot entre setmana i durant el curs escolar, a la casa familiar, on, a més, amb el descens de la natalitat i la millora de les condicions de vida, disposen normalment d'una habitació pròpia esplèndidament equipada, que ha passat a convertir-se en el seu feu. Aquesta tendència s'ha vist facilitada per un equipament cada vegada més sofisticat de les cases i una tecnològització cada vegada més gran.

La conseqüència de tot plegat és que els nens passen el temps de lleure, sobretot entre setmana i al llarg del curs, bàsicament a casa en companyia de la resta dels familiars amb els quals conviu: un 73% dels pares ho afirmen; només un 11% afirma que fonamentalment ho fan fora de casa, i això és així sobretot entre els més grans. Encara que la proporció de nens i adolescents que passen el temps d'oci fonamentalment a casa és més gran a les grans ciutats que no pas a les petites, aquest canvi en les pautes d'oci és universal. De fet, el sintagma «nen del carrer» s'utilitza precisament per reprovar el que es considera un excessiu oci al carrer. Els caps de setmana, però, l'oci dels fills es fa menys domèstic i té lloc tant a fora com a dins de casa; només un terç dels pares van assenyalar que els seus fills passaven el temps lliure dels caps de setmana sobretot a casa. Les estacions de l'any i la climatologia condicionen també decisivament els llocs i les formes d'oci: el bon temps i els dies llargs propicien la sociabilitat fora de casa. Encara que els pares indiquen que els seus fills passen el temps lliure entre setmana bàsicament a casa, la veritat és que, comparativament amb els països del nord i del centre d'Europa, encara es veuen molts nens, adolescents i joves que es reuneixen o juguen al carrer.

Està bé en uns casos, ja que això propicia les habilitats relacionals, però malament en altres casos, com és el cas del «botellón».

Segons l'Enquesta d'Ús del Temps de l'INE, els fills, entre setmana, dediquen el temps extraescolar fonamentalment a estudiar i a fer els deures, a estar amb els amics o a casa amb la família, a fer exercici físic, a jugar i a veure la televisió. La importància relativa d'aquestes activitats depèn de l'hora de la tarda, de l'estació de l'any, del dia de la setmana i de l'edat, tot i que també hi ha diferències segons el sexe i altres condicionants socioeconòmics. Si descomptem el temps dedicat a ocupar-se d'un mateix (dormir, rentar-se i alimentar-se), a l'estudi (al col·legi i/o a casa), eventualment, l'ajuda en les feines domèstiques i el temps invertit en desplaçaments de tot tipus, el temps lliure que tenen els nens entre setmana i durant el curs escolar no sembla excessiu, ja que es xifra en 4 hores, entre els que tenen de 10 a 14 anys, i en 4 h 20 min, entre els que tenen de 15 a 18 anys. Això no obstant, hi ha grans diferències d'uns casos als altres, derivades, sobretot, del temps dedicat als estudis, si bé també (en menor mesura) del temps de son o de transport. Els caps de setmana, el temps lliure es multiplica, encara que molts han de dedicar un cert temps del diumenge a estudiar o a dormir, sobretot, els més grans.

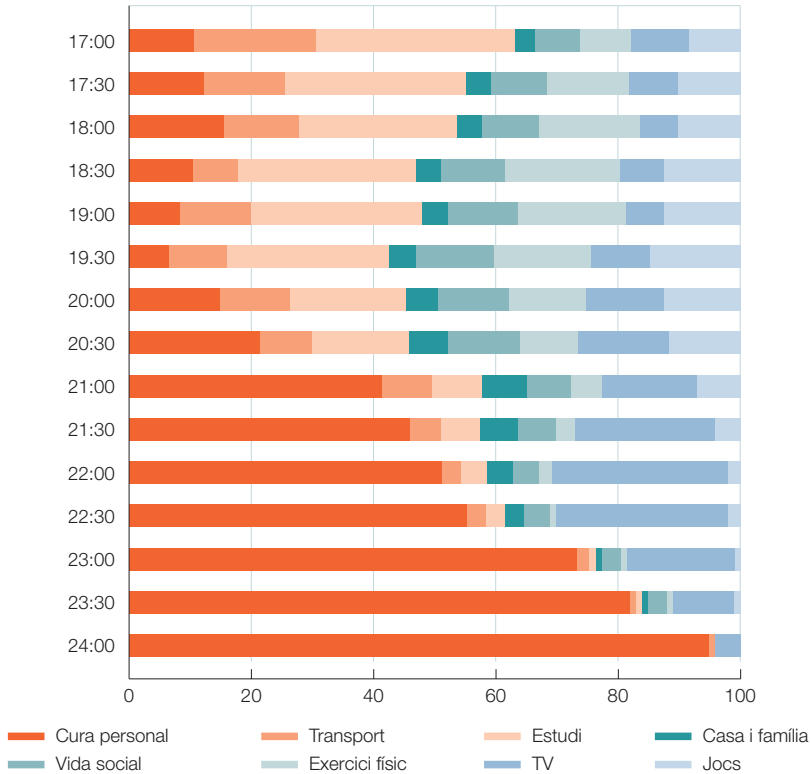
Entre setmana i durant el curs acadèmic, les activitats extraescolars que gairebé sempre es fan a diari, són estudiar, fer els deures i veure la televisió. Totes les altres activitats es fan amb una freqüència menor, i hi ha dies en què es fan i d'altres en què no, de vegades durant més temps, d'altres, menys, o fins i tot, simplement no es fan. Una distribució estàndard de les activitats que fan els nois i les noies les tardes-nit segons l'edat, és la que trobem representada als gràfics 2.8 i 2.9 adjunts. Per interpretar-los, hem de tenir en compte que aquests gràfics no representen el que fa un nen típic al llarg de la tarda-nit, ja que les possibilitats són moltes i molt variades, sinó el conjunt de nens de la mostra.

Així, la pràctica de l'esport i de les activitats a l'aire lliure (caminar, jugar a pilota, córrer, anar amb bicicleta, etc.), es fa amb més freqüència per part dels nois que de les noies, més durant les vacances que durant el curs, i amb més freqüència els caps de setmana que entre setmana. Mentre que els nois més petits fan amb més freqüència aquest tipus d'activitats, els joves i adolescents tendeixen a fer-les menys, ja que el seu temps d'oci el dediquen més a «estar»

GRÀFIC 2.8

Activitats que fan a diferents hores de la tarda els nois i noies de 10 a 14 anys, un dia estàndard entre setmana

Percentatge de nois que fan una determinada feina a una hora concreta

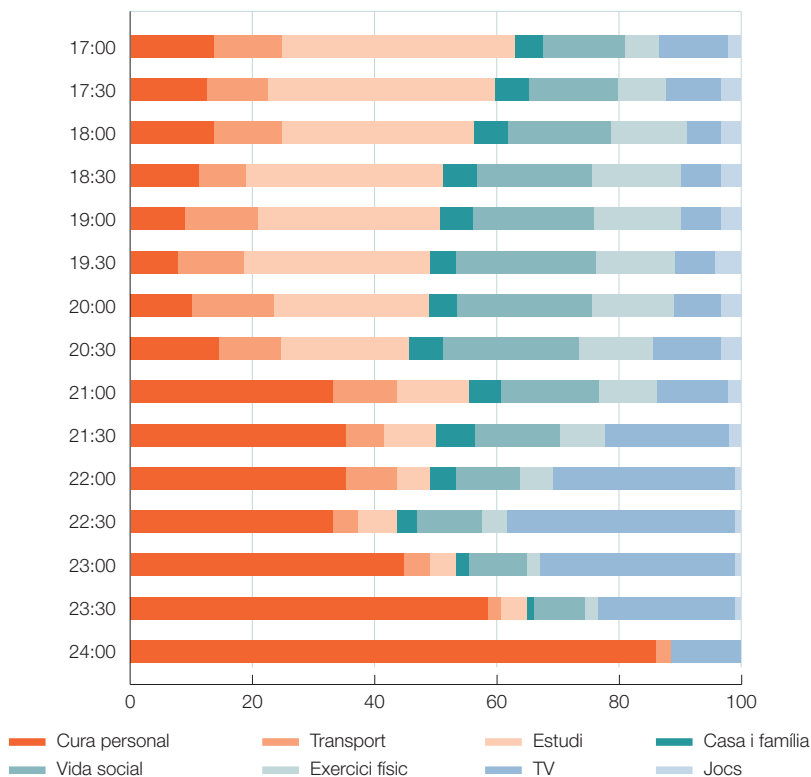
Font: INE, Enquesta d'Ús del Temps 2002-2003, elaboració pròpia de les microdades.

amb els amics que no pas a jugar-hi a pilota o a anar-hi amb bicicleta. Els caps de setmana, els horaris es desplacen fins més tard, i les diferents activitats d'oci s'intensifiquen, i cobren més importància la utilització del temps lliure fora de casa i la relació amb els amics, tant si és simplement per «jugar», si són més petits, com, si són més grans, per «sortir» o per fer determinats tipus d'activitats.

GRÀFIC 2.9

Activitats que fan a diferents hores de la tarda els nois i noies de 15 a 18 anys, un dia estàndard entre setmana

Percentatge de nois que fan una determinada feina a una hora concreta

Font: INE, Enquesta d'Ús del Temps 2002-2003, elaboració pròpia de les microdades.

L'oci televisiu

Tenint en compte la importància que té la televisió en l'oci dels nens, dels adolescents, dels joves i dels pares, centrarem part de la nostra atenció en les pràctiques familiars d'aquest tipus d'ús del temps lliure per abordar, a continuació, les normes sobre el sortir de nit.

Quan es pregunta als nois o als pares pel tipus d'activitats a què dediquen més temps durant les estones d'oci, tal com ho va fer el CIS l'any 2000, només una

minoria (13% i 12%) assenyalen que el dediquen a veure la televisió. No obstant això, quan l'INE ha estudiat els comportaments a partir de l'enquesta de temps que tenim entre mans, la mitjana de temps que dediquen a veure la televisió els fills de les edats considerades és de mitjana anual de dues hores diàries (1 h 54 min), cosa que, en realitat, representa una part molt important del temps lliure, sobretot, entre setmana i durant el curs acadèmic. Això no obstant, com és sabut, la mitjana amaga situacions molt diverses. Entre les circumstàncies que condicionen el temps d'oci televisiu, s'han de citar les següents (vegeu la taula 2.6):

- El dia de la setmana o l'època de l'any. Durant les vacances o els caps de setmana, els nois veuen aproximadament un 30% més de temps la televisió que no pas durant el curs o entre setmana (2 h 04 min davant de 1 h 34 min). No obstant això, durant el curs i entre setmana, la televisió consumeix, com a mitjana, gairebé la meitat del temps d'oci que tenen els nois (1 h 34 min d'un total de 4 hores), i constitueix, per tant, una de seves principals activitats d'oci. Però no tan sols dels nois. En realitat, els fills veuen una mica menys de televisió, com a mitjana, que els seus pares, i bastant menys que els seus avis. Per tant, contràriament al que s'acostuma a creure, els preadolescents i els adolescents no són els que més televisió consumeixen.
- El temps de consum televisiu varia molt, però, d'uns casos als altres. Així, gairebé la meitat dels nois (45%) veuen com a màxim 1 hora un dia entre setmana del curs, mentre que, un gens menyspreable 13% la veu més de 3 hores diàries. Els caps de setmana i les vacances, les diferències disminueixen, però no per això són menys significatives, ja que, fins i tot en aquest temps d'oci, hi ha un terç que la veu menys d'una hora (31%), i la proporció dels que la veuen més de 3 hores augmenta fins al 23%.
- El temps dedicat a l'estudi. Televisió i estudi no són substitutius l'un de l'altre, perquè els nens també necessiten temps lliure per desenvolupar-se. No obstant això, entre setmana i durant el curs, els que més temps dediquen a l'estudi, menys televisió veuen i viceversa. Aquesta relació de substitució també existeix, això no obstant, amb la resta d'activitats d'oci, cosa que pot indicar tant que el temps d'oci és el temps que queda disponible després d'estudiar, com que el temps d'estudi està condicionat per les pràctiques d'oci. En quina mesura es tracta d'una cosa o de l'altra és difi-

TAULA 2.6

Temps dedicat a veure la televisió en diferents moments de l'any per grups d'edat

En minuts

EDAT	DURANT EL CURS		A L'ESTIU		MITJANA ANUAL
	ENTRE SETMANA	CAP DE SETMANA	ENTRE SETMANA	CAP DE SEMANA	TOTAL
10-18 anys	94	124	130	133	114
19-39 anys	87	104	89	97	95
40-59 anys	104	122	95	116	111
60 i més anys	170	173	152	159	168

Font: Elaboració pròpia sobre microdades de l'INE (2004), Enquesta d'Ús del Temps 2002-2003.

cil de saber, ja que quan es pregunta als pares (i fins i tot als mateixos nois), la resposta que s'obté acostuma a ser la socialment esperada, és a dir, que només veuen la televisió quan han acabat de fer els deures, cosa que, en alguns casos pot ser veritat, però en d'altres, no.

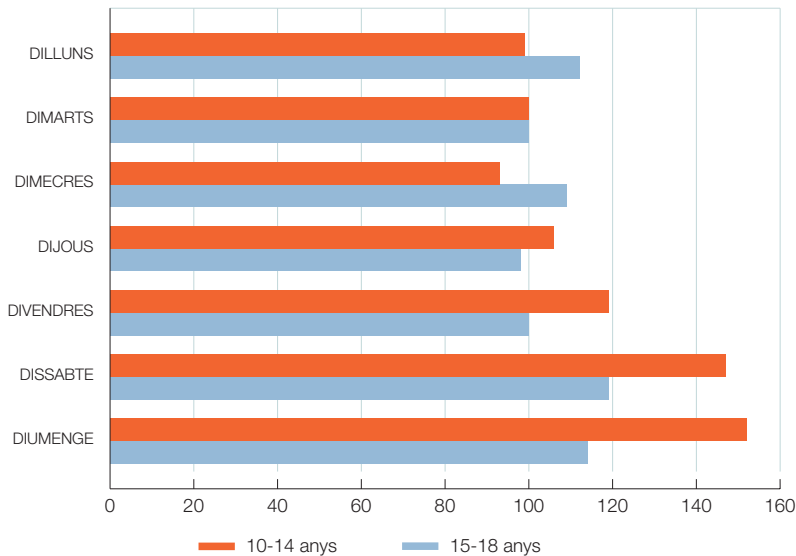
- La classe social. La televisió la veuen adults i nens de totes les classes socials, però tant els pares com els fills de classe treballadora o baixa tendeixen a veure més televisió que els de classe mitjana o mitjana alta. Entre setmana i durant el curs, la diferència arriba com a mitjana als 20 minuts, o fins i tot més. Els caps de setmana, les diferències no són menors. La raó probablement és deguda al fet que els uns i els altres tenen diferents alternatives i pràctiques d'oci: La televisió és molt més barata que altres formes d'oci organitzat.

- L'edat. Preadolescents i adolescents dediquen bastant temps a veure la televisió, tot i que menys que els seus pares i que els seus avis. A mesura que els fills es fan grans, les formes d'ús de la televisió es modifiquen profundament. Entre setmana, els adolescents i els joves tendeixen a veure la televisió fins més tard durant la nit, com es pot observar als gràfics 2.8 i 2.9, cosa que es tradueix en una exposició televisiva més llarga que la dels preadolescents, que se n'han d'anar a llit més d'hora. Els caps de setmana, en canvi, mentre que els més grans «surten» i, per tant, no tenen temps de veure la televisió, els que han guanyat aquest espai d'independència tendeixen a intensificar el recurs a la televisió com a element d'oci (vegeu el gràfic 2.10).

En general, el temps que els fills veuen la televisió no està determinat pels pares, sinó que, si s'ha de jutjar per l'enquesta feta pel CIS als mateixos nois l'any 2000, són aquests últims els que decideixen, en la gran majoria de casos (70%), el temps que volen dedicar a aquesta activitat, tot i que si es pregunta als pares, la meitat sosté que sí que posa límits al temps que estan davant del televisor els seus fills, si més no els dies laborables. En realitat, no hi ha una consciència gaire generalitzada sobre un excessiu consum temporal de televisió, ni per part dels nois, ni, cosa que és més rellevant, per part dels pares: només un 14% dels pares (17% dels nois) considera que veu molta televisió; la majoria, en canvi, pensa que en veu més aviat poca o molt poca (50% dels pares i 43% dels nens; la resta són els que consideren que la veuen bastant). Una valoració que, no obstant això, sembla bastant ajustada a la realitat si hem de jutjar pels temps d'exposició que es dedueixen de l'Enquesta d'Ús del Temps. Dues hores és més o menys el que, amb anuncis, dura una pel·lícula.

GRÀFIC 2.10

Minuts dedicats a veure la televisió segons el dia de la setmana. Mitjana anual

Font: INE (2004), Enquesta d'Ús del Temps 2002-2003, elaboració pròpia a partir de les microdades.

Una qüestió diferent és el tipus de programació que es veu. Tot i que la gran majoria (74%) dels pares de fills d'entre 7 i 16 anys creu que tenen l'obligació de controlar la programació que veuen els seus fills, almenys fins que entren en l'adolescència o fins que són adults, posar-ho en pràctica resulta difícil. Menys de la meitat dels pares reconeixen que sovint orienten els seus fills sobre els programes que poden o que no poden veure, una opinió que no està molt allunyada del que diuen els mateixos fills. Els fills volen veure la programació dels adults i, sobretot, la que es considera poc edificant per als valors que han de presidir una societat liberal i democràtica, com són els programes de continguts violent, sexual, «rosa» o catastrofistes, entre altres, i que també són els que tenen més demanda per part dels mateixos adults. Condicionar-ne la visió quan els mateixos pares, els companys i/o amics també els veuen, o després de «lluitar» perquè estudiïn o facin els deures, no és fàcil. Això no obstant, dos de cada tres nois entrevistats pel CIS de 10 a 13 anys, si bé només un de cada tres de 14 a 16 anys, afirmen que els seus pares els prohibeixen veure alguns programes que consideren que no són adequats per a la seva edat. Les dades sobre audiència evidencien, tot i amb això, que els criteris de prohibició aplicats pels pares no són gaire exigents.

L'exposició als programes de televisió, durant el curs i entre setmana, té lloc al llarg de tota la tarda, però, com es pot observar als gràfics 2.8 i 2.9, la major concentració tendeix a donar-se a hores molt avançades, ja en plena nit. Fins i tot molts dels més joves, els preadolescents, tendeixen a veure fins molt tard la televisió.

El «sortir» o la «desfamiliarització» de l'oci dels fills

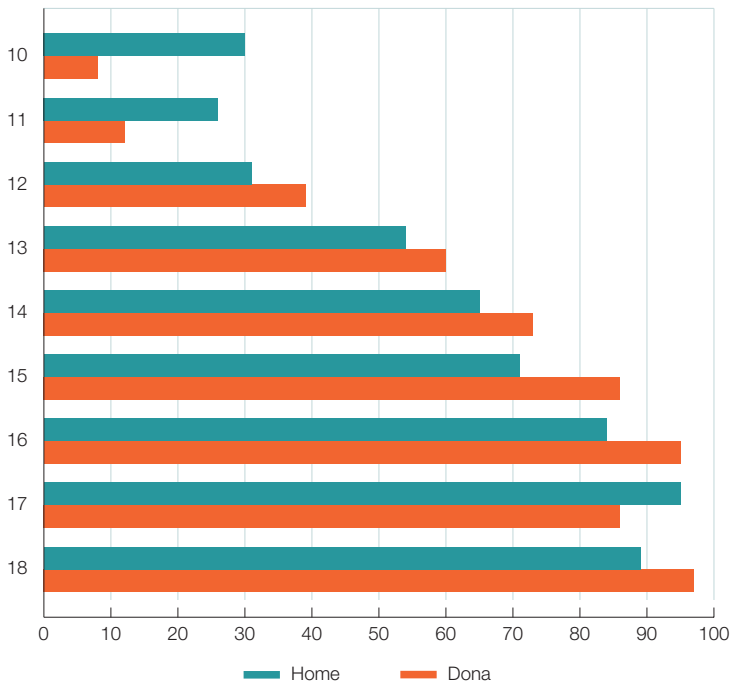
L'aparició de la família negociadora, juntament amb la «domesticació» de l'oci entre setmana, ha comportat una «desfamiliarització» de l'oci del cap de setmana a edats cada vegada més precoces. Segons les respostes proporcionades pels pares que hem entrevistat, a edats tan primerenques com els 10 anys, hi ha gairebé un terç dels nens que «surten pel seu compte» (no que juguin al carrer) els caps de setmana amb els seus amics. Aquest «sortir pel seu compte» no és necessàriament a la nit, sinó que comença sent a les tardes, per, a mesura que es fan grans, entrar de mica en mica en la nit, i a partir de l'adolescència, convertir-se cada vegada més en sinònim de «sortir de nit».

Les nenes comencen a sortir una mica més tard, però als 12 anys ja hi ha més nenes que nens que surten pel seu compte, i als 13 anys, ja són la majoria, tant d'un sexe com de l'altre, que ho fan. Per la informació que proporcionen els pares, confirmada pel que diuen els mateixos nois en les enquestes de joventut de l'INJUVE, l'antic control de les nenes davant de la llibertat dels nens per sortir amb els amics ha desaparegut totalment, encara que les noies han de seguir tornant a casa abans, han de donar més explicacions i se senten molt més controlades pels pares que no pas els nois.

GRÀFIC 2.11

Percentatge de fills que surten els caps de setmana pel seu compte amb els seus amics, segons els pares

Percentatge segons la seva edat i el seu sexe

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

Com a norma general, els pares imposen una hora de tornar a casa, que es dona amb més freqüència com més joves són els fills, així com també amb una freqüència lleugerament superior per a les noies que per als nois, però sense grans diferències. No obstant això, com es pot veure a la taula 2.7, hi ha una proporció apreciable de fills que surten a edats molt precoces sense que els pares fixin normes en relació amb això. En l'altre extrem, en la post-adolescència, són molts els pares que continuen posant límits a l'hora de tornar a casa.

Les sortides de cap de setmana amb els amics dels més petits, quan és el cas (26%), es dona a les tardes. L'hora de tornada habitual és entre les 8 i les 10 de la tarda, tot i que el més freqüent és que sigui a les 9 de la nit. Els preadolescents de 13 a 14 anys, que ja són majoria els que surten (64%), solen tornar a casa, segons els pares, més o menys a la mateixa hora. Els adolescents, que ja gairebé tots surten (86%), solen tornar, en canvi, molt més tard, hi ha una proporció molt elevada que torna a casa passades les 12 de la nit (51%) i, fins i tot, a la matinada (36%), com es pot observar al gràfic 2.12. Entre els postadolescents, els horaris de tornar a casa són cada vegada més avançats en

TAULA 2.7

Establiment per part dels pares de l'hora de tornar a casa dels fills que surten pel seu compte el cap de setmana

Percentatge dels fills que «surten» segons l'edat i el sexe del fill de referència

	10-12	13-14	15-16	17-18	TOTAL
Fills					
Sí	86	90	82	56	71
No	11	5	11	32	20
Unes vegades sí, altres no	3	5	6	12	9
Total	100	100	100	100	100
Filles					
Sí	96	90	91	64	80
No		8	5	23	14
Unes vegades sí, altres no	4	1	5	13	7
Total	100	100	100	100	100

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

consonància amb una cultura juvenil que ha anat retardant en el rellotge cada vegada més el significat de «sortir de nit» i que veu en la nit el temps dels joves i el temps de la diversió.

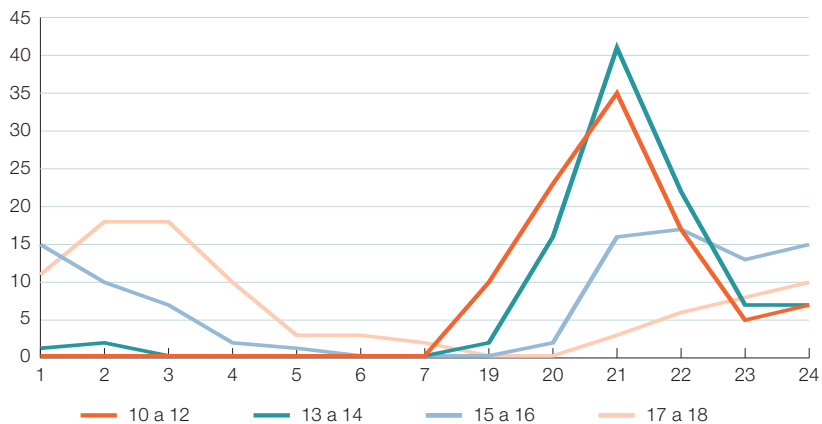
Les pautes d'oci independent dels fills que ja són «grans» durant el cap de setmana és un fenomen gairebé universal i forma part dels models culturals de trànsit cap a la vida adulta en totes les societats de consum. L'específic de la situació actual és que les edats en què s'inicia aquest procés són molt precoces i tot sembla indicar que cada vegada comencen abans, a la vegada que l'hora de tornar a casa es produeix cada vegada més tard. Aquest procés general presenta certes diferències socials que cal destacar.

L'edat d'inici de la desfamiliarització de l'oci no està condicionada per les variables sociodemogràfiques clàssiques (més enllà de l'edat), sinó que és tant més primerenca com més gran és la conflictivitat entre les generacions, de manera que la família negociadora té, en aquest aspecte, una de les seves

GRÀFIC 2.12

Hora de tornada a casa, segons els pares, dels fills que surten els caps de setmana pel seu compte amb els seus amics

Percentatge segons la seva edat

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

TAULA 2.8

Percentatge de fills que surten els caps de setmana pel seu compte amb els seus amics, segons els pares

Percentatge segons l'edat i el tipus de família

	CAP OCUPAT	NOMÉS UN CÒNJUGE OCUPAT	TOTS DOS CÒNJUGES OCUPATS	MONO-PARENTAL	TOTAL
Fill/a de 10 a 12 anys	–	30	20	40	26
Fill/a de 13 a 14 anys	–	66	63	63	64
Fill/a de 15 a 16 anys	–	83	90	68	86
Fill/a de 17 a 18 anys	–	92	91	96	92
Totes les edats	67	71	67	73	69

Nota: La diferència de cada valor fins a 100 és el percentatge de fills que no surten. «—» significa un nombre insuficient de dades.

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

limitacions, ja que com més pressionen els fills per aconseguir més autonomia, més qüestionen l'ordre domèstic, i com més insistents es mostren («només cal xarop de bastó», va assenyalar un noi en un grup de discussió), abans aconseguen l'autonomia en aquest àmbit. La pressió del grup de referència dels fills és molt forta en aquest sentit, i té tanta més efectivitat com més desbordats se sentin els pares per l'educació dels fills. La família tradicional no s'evidencia en aquest sentit més ferma que les altres. L'edat d'inici de l'oci individual dels fills no depèn del tipus de família si es pregunta als pares sobre l'edat a la qual va començar a sortir el seu fill/a, però si s'analitzen les pautes de sortida efectiva dels fills segons l'edat, es pot observar que són els fills de les famílies monoparentals i de les famílies tradicionals els que comencen a emancipar-se abans, mentre que els fills de famílies en què tots dos cònjuges treballen, tendeixen a fer-ho una mica més grans, tot i que, a partir dels 13 anys ja no hi ha diferències. En l'adolescència, fins i tot els pares de les famílies monoparentals es mostren més restrictius que les altres.

La informació que proporcionen els pares no coincideix, però, amb la que proporcionen els fills quan l'INJUVE els ha enquestat en relació amb això, sí en relació amb la percepció del control parental, però no així pel que fa referència a l'hora d'arribar a casa. Així, segons una enquesta feta a finals del 2002, la proporció d'adolescents que assenyalen que quan surten a la nit, els

TAULA 2.9

Freqüència de sortida a la nit, els caps de setmana, des del punt de vista dels joves

En percentatges segons l'edat i el sexe

	15-16	17-18	19-20	21 -29	TOTAL
Nois					
No surto mai de nit	28	13	6	9	12
Surto amb poca freqüència	19	23	16	23	22
Surto amb certa freqüència, com una o dues vegades al mes	16	20	25	24	22
Surto tots o gairebé tots els caps de setmana	37	45	53	44	44
Total	100	100	100	100	100
Noies					
No surto mai de nit	33	14	9	18	18
Surto amb poca freqüència	22	20	20	29	26
Surto amb certa freqüència, com una o dues vegades al mes	12	14	21	23	20
Surto tots o gairebé tots els caps de setmana	33	52	50	30	35
Total	100	100	100	100	100

Font: Institut de la Joventut, Enquesta oci i temps lliure, nit i cap de setmana, consum de tabac, alcohol i altres substàncies, EJ077/2002. Elaboració pròpia de les microdades.

caps de setmana tornen passada la mitjanit s'eleva al 83%, i l'hora més habitual de tornar és entre la 1 i les 3 de la matinada (58%). Aquests hàbits tan noctàmbuls no es donen entre tots els adolescents, però estan molt generalitzats, ja que la meitat ho fan tots o pràcticament tots els caps de setmana. Els postadolescents, que surten amb més freqüència (65%) tornen encara més tard, ja que la majoria assenyalen que ho fan entre les 2 i les 6 de la matinada (64%) (INJUVE, 2002).

Tenint en compte la discrepància entre el que els pares volen que facin els fills i el que aquests últims diuen que fan, no hauria de sorprendre que el conflicte sobre l'hora d'arribada a casa fos habitual en una part apreciable de famílies. Si hem de jutjar pel que diuen els pares entrevistats, però, la conflictivitat per aquest motiu és limitada, donades les pràctiques actuals d'oci nocturn.

Així, la proporció de pares que indiquen que tenen discussions amb certa freqüència per aquest motiu és d'una de cada quatre i una de cinc famílies en què els fills surten, i és una mica més freqüent quan els fills són adolescents. Les situacions de discussions recurrents per aquest motiu són poc freqüents, ja que, com a màxim, es poden trobar en una de cada deu famílies en què els fills surten (8% del total de famílies). Per tant, sembla que molts pares adoptin sovint una estratègia basada a evitar el conflicte quan no es compleix l'horari establert. Gairebé la meitat dels pares (43%), i més com més grans són els fills, no diuen res quan els fills arriben més tard de l'hora autoritzada, i cedeixen així autonomia i llibertat d'acció als seus fills en aquest àmbit de l'expressió individual. Amb els fills més petits, en canvi, el més freqüent és que rebin un càstig o que els renyin. La visió que tenen els fills és marcadament diferent de la que tenen els pares, però sobre el particular ens aturarem amb més detall al capítol IV.

Els diners per a l'oci individual

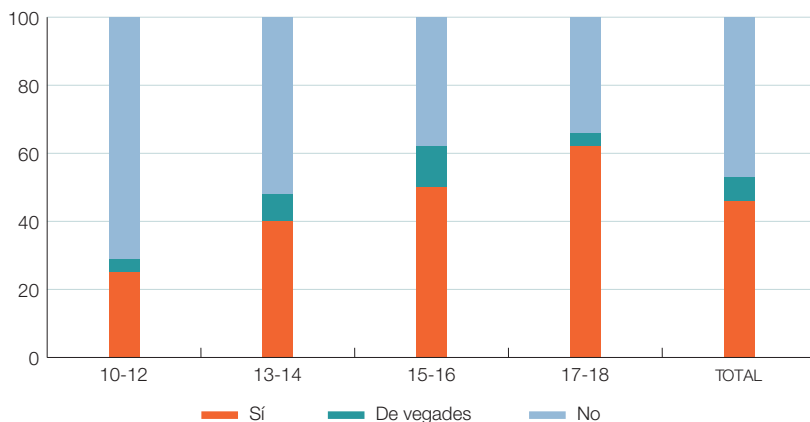
Donada la dependència econòmica dels fills, els pares necessàriament han de finançar l'oci dels seus fills. La majoria dels pares opten per donar una quantitat mensual o setmanal als seus fills perquè ells mateixos l'administrin, esperant que aprenguin el valor dels diners i de les coses, així com a elegir raonadament entre la multitud d'opcions disponibles. Aquesta pràctica és poc freqüent entre els fills més petits i, a mesura que es fan grans i van tenint un àmbit d'oci individual a més del familiar (surten), es va fent més freqüent, sense arribar, però, a fer-se universal. Així, mentre que entre els preadolescents de 12 a 13 anys, un 42% rep una «paga», entre els adolescents arriba al 62%, i al 67% entre els postadolescents. Tot i que aquesta pràctica està molt homogèniament distribuïda al llarg de tota la societat, és menys freqüent entre la classe treballadora i la classe baixa. Controlada l'edat, es dona «paga» amb més freqüència quan els conflictes intergeneracionals són més grans, cosa que significa tant que els fills surten amb més freqüència, com que els pares utilitzen els diners com una manera de dulcificació dels efectes de les discussions més o menys recurrents.

La quantitat que els pares donen als fills per al seu oci individual és molt diferent d'uns casos als altres. L'import mitjà que reben augmenta amb l'edat, i va

GRÀFIC 2.13

Pares que donen una quantitat de diners fixa mensual als seus fills

Percentatge segons l'edat dels fills

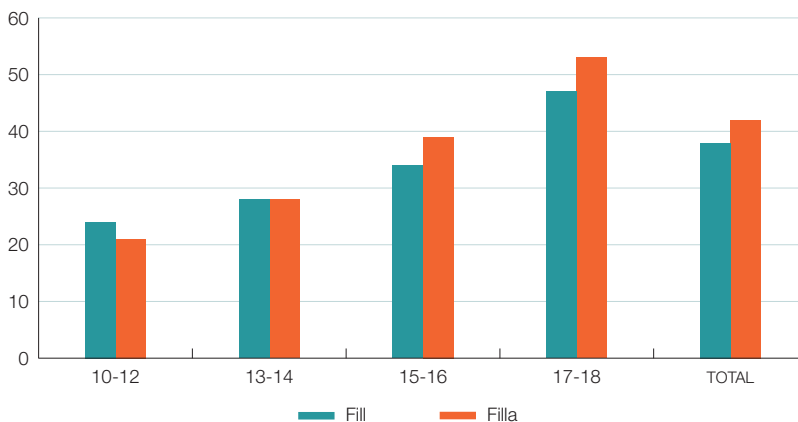
Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

des dels 22,6 euros mensuals, entre els més petits (10 a 12 anys) fins als 49,7, entre els postadolescents (17 a 18 anys); i aquesta quantitat és una mica superior en les grans ciutats que en les més petites. Segons els pares, no hi ha diferències en la quantitat que donen als fills i a les filles, però segons la informació proporcionada pels joves en les enquestes de l'INJUVE (2002 i 2004), els nois afirmen que, a totes les edats, encara que més com més grans són, tenen més diners que no pas les noies. D'altra banda, encara hi ha diferències en els diners que els pares donen als seus fills, la classe social no apareix com una variable rellevant. Així, la mitjana mensual que reben els fills de classe treballadora que reben una «paga» és de 40 euros mensuals, mentre que la que reben els fills de classe mitjana alta, segons els seus pares, és de 44 euros. No obstant això, els fills, en les enquestes de joventut, afirmen que reben bastant més, ja que, com a mitjana, els de 15 a 19 anys declaren que setmanalment tenen 29,2 euros (INJUVE, 2004).

GRÀFIC 2.14

Import mitjà mensual de diners per a oci que els pares donen als seus fills

Euros mensuals segons l'edat i el sexe dels fills

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

2.4. La relació amb la família extensa

La família espanyola sol ser considerada com una família molt integrada, amb una freqüència de contactes entre els membres de la xarxa de parentiu molt àmplia i amb una densitat d'intercanvis d'ajuda mútua molt intensa. Els exemples que en aquest sentit solen destacar-se són, sobretot, ocupar-se dels nens quan els pares treballen, ocupar-se dels pares grans que necessiten atenció, i el suport que els pares presten als seus fills en el moment de la seva emancipació per formar la seva pròpia família. A aquest model d'alta densitat de relacions familiars, se sol contraposar el model familiar dels països anglosaxons i del nord d'Europa, on no tan sols l'emancipació dels joves és molt precoç i no va lligada a la formació d'una família pròpia, sinó que la mateixa densitat de contactes i d'ajuda mútua és molt menor. Encara que tots els estudis que s'han fet en els països desenvolupats sobre aquest tema han conclòs que la família nuclear moderna està lluny d'estar aïllada de la xarxa de parentiu i han destacat la importància dels intercanvis d'ajuda mútua i la

frequència de contacte entre els seus membres, el cert és que la densitat de contactes entre els membres de la xarxa familiar a Espanya és molt elevada en gairebé totes les fases del cicle familiar, com hem tingut ocasió de demostrar àmpliament en un altre lloc (Meil, 2004) i com podrem observar també aquí.

Tot i que aquesta elevada densitat relacional es produeix en gairebé totes les circumstàncies, la presència de fills facilita i promou els contactes i les ajudes, sobretot, les de la generació més gran, la dels avis. Els joves, tant si s'han emancipat com si no, tant si conviuen en parella com si no, tendeixen a relacionar-se més amb amics que no pas amb la família, però una vegada tenen fills, les relacions amb la seva família d'origen, és a dir, amb els seus pares i, en menor mesura, amb els germans, tendeixen a accentuar-se més. Els avis volen veure els néts i els fills busquen també el seu contacte i, eventualment, la seva ajuda per resoldre'n l'atenció i la cura, cosa que no sempre té lloc sense friccions ni desavinences. L'oci en el marc de les relacions familiars tendeix, així, a guanyar importància quan s'inicia el cicle de vida familiar i quan les circumstàncies són propícies, és a dir, quan s'avenen i la distància geogràfica que els separa no és gran. I això és el que es pot observar.

Encara que els grans odis i conflictes es donen amb membres de la família, donada la importància i centralitat que tenen les relacions familiars en la vida dels individus (d'aquí ve també que la violència de gènere i contra els nens prevalgui sobretot en l'entorn familiar), el cert és que la immensa majoria de la població valora positivament o molt positivament les seves relacions amb els altres membres de la família. Així, segons una enquesta que van dur a terme a la Comunitat de Madrid el 2000, els pares amb fills a càrrec valoraven les seves relacions amb els seus propis pares (els avis) amb una nota de 8,7, i fins i tot, les relacions amb els sogres amb un 7,7. I no creiem que hi hagi grans diferències entre una Comunitat Autònoma i l'altra. D'altra banda, la distància a la qual es viu dels membres de la xarxa de parentiu no és, en general, elevada, cosa que propicia, com tots els estudis han posat de manifest una vegada rere l'altra, els contactes i les ajudes mútues.

Ja hem assenyalat al primer capítol que, comparativament amb altres països, la proporció de cases on viuen tres generacions és relativament alta a Espanya, però en la immensa majoria dels casos, les generacions viuen separades, perquè la formació d'una família es basa en l'anomenat principi de neoloca-

litat, és a dir, que la formació de la mateixa família passa per viure en un habitatge independent dels pares, i només en casos excepcionals de necessitat, té lloc en la mateixa casa dels pares. La formació d'una família independent té lloc, no obstant això, a no massa distància dels altres membres de la família d'origen, com es pot observar a la taula 2.10. Així, poc més de la meitat de les famílies amb fills viuen a menys de 15 minuts a peu dels avis materns, i tres de cada quatre viuen a menys de mitja hora de distància. Encara que els avis paterns tendeixen a viure una mica més lluny, la distància a casa seva tampoc és gaire alta, ja que dos de cada tres famílies viuen a menys de mitja hora de distància, i un 40% viu a menys de 15 minuts a peu. Com és fàcilment imaginable, als municipis de menors dimensions, la distància a la qual viuen les generacions és menor que en els grans municipis, però les diferències, excepte en les grans ciutats, no són gaire grans i, fins i tot en aquestes últimes, les distàncies són menors del que es podria esperar inicialment. La raó és bastant senzilla; tot i que hi ha una tendència en les grans urbs a la recol·locació de la població en l'àrea metropolitana buscant un habitatge més gran i/o d'un preu més assequible, el barri on un ha crescut, on ha fet els amics i on viu la família d'origen exerceix un gran poder d'atracció, i quan hi ha mobilitat tendeix a fer-se cap al del punt de referència més pròxim, és a dir, cap a on es va viure de jove, on viuen els pares. Així, en l'Enquesta sobre relacions familiars a la Comunitat de Madrid, a la qual ens hem referit anteriorment, es pot observar que, entre els nascuts en aquesta Comunitat, les distàncies a què viuen les generacions són molt similars a la mitjana nacional: el 48% viu a menys d'un quart d'hora de distància i el 74% a menys de mitja hora (Meil, 2004). És a dir, les generacions viuen lluny unes de les altres només quan hi ha migració interprovincial o internacional, i aquesta migració ha deixat de ser un fenomen generalitzat.

Però no únicament les generacions viuen a prop, sinó també la resta de membres de la xarxa familiar, sobretot, els germans i, consegüentment, els nebots. Això és així fins i tot en una Comunitat Autònoma amb tanta mobilitat com Madrid, ja que, segons l'Enquesta anteriorment citada, més de tres de cada quatre residents (80%) tenia algun parent pròxim a menys de mitja hora de distància, i més d'un de cada tres dels nascuts a la Comunitat en tenia, com a mínim, un a menys d'un quart d'hora a peu (68% els nascuts a la Comunitat i 57% els nascuts fora d'ella). Tot i que no hem recollit totes aquestes dades a

TAULA 2.10

Distància a què es viu de diferents membres de la xarxa de parentiu

Distribució percentual sobre el total dels que tenen el parent de referència

	AVIS MATERNS	AVIS PATERNS	COSINS QUE VEU MÉS
Viu al mateix habitatge, edifici o casa	15	8	8
Viu a menys de 15 min a peu	41	32	32
Viu a menys de mitja hora de transport	17	22	22
Viu a una distància de mitja a 1 h de transport	8	11	11
Viu a una distància d'1 a 2 h de transport	7	9	9
Viu més lluny	11	18	18
Total	100	100	100

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

la nostra enquesta sobre relacions pares-fills, es pot esperar una proximitat encara més gran a les Comunitats que no reben tanta població d'altres regions, i similar en les que són també receptores. De fet, això es pot deduir de la pregunta que sí que hem fet sobre la distància a què viuen els nois dels seus cosins. La distància a la qual viuen dels cosins amb els que més es relacionen és similar a la que els separa dels avis paterns: dos de cada tres nens tenen com a mínim un cosí d'aquestes característiques a menys de mitja hora de distància i gairebé la meitat (40%) a menys d'un quart d'hora a peu (vegeu la taula 2.10).

La proximitat residencial, com hem indicat, propicia el contacte, les activitats conjuntes i, eventualment, l'intercanvi d'ajudes; i aquest contacte és freqüent, com es pot observar a la taula 2.11. Encara que els nens veuen amb més freqüència els seus avis materns, el contacte amb els avis paterns també és molt freqüent: dos de cada tres nens veuen els avis materns com a mínim una vegada a la setmana (69%) i tres de cada quatre veuen com a mínim diverses vegades al mes els avis paterns (75%), sempre que en tinguin. El principal condicionant de la freqüència de contactes és la distància a la qual viuen les generacions i, per tant, també les dimensions del municipi, en la mesura en

TAULA 2.11

Frequència amb què els fills veuen diferents membres de la xarxa de parentiu per passar una estona junts

Distribució percentual

	AVIS MATERNES	AVIS PATERNS	COSINS QUE VEU MÉS
Gairebé tots els dies	36	16	24
1 o 2 vegades per setmana	33	33	27
Diverses vegades al mes	16	26	23
Diverses vegades l'any	10	14	16
Amb menor freqüència	5	11	9
Total	100	100	100

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares- fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

què aquest últim condiona la distància. Això no obstant, pel que hem dit anteriorment, en els grans nuclis urbans, la densitat de les relacions intergeneracionals, i més en general, amb la família més pròxima, és també molt alta: un 58% dels nens dels municipis de més de 500.000 habitants veuen els avis materns com a mínim una vegada a la setmana i un 40% també els avis paterns, si bé la proporció dels que els veuen gairebé tots els dies és la meitat que els nens residents en municipis de menys de 50.000 habitants.

A més de la distància, l'edat dels nens també condiona la freqüència dels contactes, de manera que, a mesura que els nens es fan grans, els contactes són una mica menys freqüents, sigui quin sigui el sexe dels néts. Aquest espaïament en la freqüència dels contactes es manté amb el temps, ja que la major intensitat dels contactes i d'intercanvis tendeix a tenir lloc entre les generacions contigües, i menys entre les més distants, és a dir, que els nens (i amb ells, els seus pares) tendeixen a relacionar-se més amb els avis i menys amb els besavis. A part d'això, ni la classe social, ni l'estatus laboral dels pares, ni el nombre de membres de la família, condiona la freqüència de contactes amb els membres de la xarxa de parentiu, com tampoc ho fa el canvi familiar.

En cas de separació o divorci, el contacte dels néts amb la família del pare amb el qual no conviu es fa més esporàdic, però, si hem de jutjar per les respostes donades pels pares entrevistats en aquesta circumstància, la ruptura

gairebé total de relacions no seria la pauta més normal, tot i que tampoc és infreqüent. Només en un terç dels casos (34%), els néts d'aquest tipus de famílies veuen amb menys freqüència que unes quantes vegades l'any els seus avis paterns, i el més freqüent és que els vegin com a mínim unes quantes vegades al mes (44%), però són molt pocs els que els veuen diverses vegades a la setmana. El principal condicionant d'aquesta freqüència de contactes, més enllà de la intensitat de l'enfrontament entre famílies a què hagi donat lloc la separació, és novament la distància a què viuen els néts (de les edats que estem considerant): si viuen a prop, el contacte és més fàcil i possible, fins i tot sense que els pares en siguin mediadors; si viuen lluny, els obstacles són més grans, encara que els néts ja tinguin llibertat de moviments. D'altra banda, el contacte amb la família del progenitor amb el qual es conviu, en la immensa majoria dels casos, la mare, només està condicionat per la distància a què viuen les generacions, i la polarització que suggereixen les dades recollides a la taula 2.12 només és un resultat espuri.

Els nois no tan sols visiten amb freqüència els seus avis, sinó que també juguen i/o es relacionen sovint amb els seus cosins. Com es pot observar a la taula 2.11, més de la meitat dels nois veuen almenys una vegada a la setmana els cosins amb els quals té una relació més estreta, i només un de cada quatre veu algun dels seus cosins esporàdicament. Novament, aquesta elevada den-

TAULA 2.12

Freqüència amb què els fills de pares separats o divorciats veuen els avis per passar una estona junts

Distribució percentual

	AVIS MATERNES	AVIS PATERNES	COSINS QUE VEU MÉS
Gairebé tots els dies	32	8	17
1 o 2 vegades per setmana	20	16	33
Diverses vegades al mes	14	20	23
Diverses vegades l'any	16	22	9
Amb menys freqüència	18	34	18
Total	100	100	100
Nombre de casos	56	50	66

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

sitat de contactes entre col·laterals té lloc al llarg de totes les classes socials i independentment de si treballen tots dos pares o no, o del nombre de fills, és a dir, independentment que siguin famílies tradicionals o modernes. Les úniques variables que afecten la freqüència de contactes amb els cosins, més enllà de les diferències d'edat que pugui haver-hi entre ells, són, una vegada més, la distància a què viuen uns dels altres i l'edat.

En aquest sentit, el procés de canvi que coneix la família espanyola i la individualització creixent dels projectes de vida no comporten un aïllament de la família nuclear de la xarxa de parentiu i un aïllament dels nens i joves dels membres de la seva família d'origen. Amb l'edat i l'obertura al món que comporta la maduresa, es produeix un distanciament de la família i, en aquest sentit, el contacte amb els cosins, tret que es converteixin en amics, tendeix a debilitar-se i a espaiar-se cada vegada més. I això és així amb més intensitat per als nois que per a les noies, i s'aprofundeix encara més quan els joves inicien el seu propi projecte de vida familiar (Meil, 2004).

III. L'educació dels fills

L'educació dels fills és una de les funcions socials bàsiques que compleixen les famílies en totes les societats i en tots els temps, encara que, lògicament, amb continguts i formes diferents segons sigui el temps i el lloc. El terme *educació*, no obstant això, té un significat molt ambigu en l'ús col·loquial, ja que engloba tant accions intencionals dedicades a transmetre determinats coneixements i capacitats, com objectius més generals, com transmetre determinats valors i actituds envers la vida i les relacions amb els altres, com també a resultats de tot tipus (coneixements, actituds, valors, comportaments o personalitat) derivats no d'accions intencionals, sinó simplement de les característiques de la convivència familiar i dels seus efectes sobre la personalitat de cada individu. És el que en ciències socials es denomina la «socialització», i fa referència al fet de com les noves generacions interioritzen la cultura i la societat on neixen i on es van incorporant a mesura que creixen. Serà a aquesta última dimensió a què ens referirem en aquest capítol. Es tracta, per tant, d'un àmbit molt complex i que potencialment pot incloure totes les dimensions del procés socialitzador, és a dir, la vida mateixa en tota la seva varietat i riquesa. Per això, només podem tractar un nombre limitat de dimensions.

En aquest capítol centrarem l'atenció, d'una banda, en els valors que els pares volen transmetre als seus fills perquè conformin, d'acord amb ells, els seus projectes vitals i la seva ubicació en la realitat social. A continuació, abordarem específicament el paper que atribueixen a l'educació formal dels seus fills a partir de com s'hi impliquen. Des d'una perspectiva més general, es discutiran els «estils educatius» dels pares, entenent com a tals, les formes de relacionar-se amb els fills i el tipus de premis i càstigs que solen utilitzar per orientar els seus comportaments. En aquest context, discutirem també el can-

vi en els rols de gènere, sense poder, però, abordar d'una forma global el que es denomina la nova paternitat. A continuació, ens centrarem també en el paper que atribueixen a la formació en hàbits de vida saludables i acabarem discutint els efectes del canvi familiar sobre la implicació dels pares en l'educació dels seus fills.

3.1. Valors que els pares volen transmetre als seus fills

La transmissió de valors es produeix en el context del procés socialitzador al qual ens hem referit anteriorment i discorre a través de multitud de vies, unes vegades amb plena consciència dels pares del que volen transmetre, i d'altres, la majoria, sense que pares i fills en siguin conscients. Així, els valors es transmeten a través de les respostes o comentaris que els pares fan a propòsit de multitud de preguntes, comportaments, opinions o actituds dels seus fills, dels amics dels seus fills, dels veïns, dels familiars, etc. Els valors es transmeten també a través dels mateixos comportaments, gestos i actituds dels pares, que són observats, imitats i/o interpretats, normalment de forma inconscient, pels mateixos fills. També es transmeten a través dels comportaments que explícitament es promouen en els fills, dels premis i càstigs que s'utilitzen i de les visions del món que els pares presenten als seus fills, així com dels (segons els fills) «rotllos» o «sermons» que els expliquen.

Conèixer quins són els valors que els pares transmeten als seus fills és, per tant, una tasca metodològicament molt difícil d'aconseguir, i encara més, si, com passa en les anàlisis sociològiques, del que es tracta és de proporcionar una visió general. Comentarem breument uns quants problemes per poder comprendre els resultats que s'obtenen. Un dels problemes que es planteja en intentar conèixer a quins valors concedeixen els pares més importància, és la separació que hi ha entre el que es verbalitza i el que realment es transmet. Amb els mètodes sociològics típics, i singularment amb les enquestes, només podem saber el que els pares diuen que volen transmetre i la seves respostes a les enquestadores poden estar influïdes pel que es considera «políticament correcte», i no reflectir, per tant, els valors que realment transmeten. A pesar d'aquestes limitacions, si es comparen dades en el temps i en l'espai, i també s'utilitzen diferents tècniques, es pot obtenir una aproximació del que els pares d'avui dia consideren que és més i del que és menys important trans-

metre a la generació següent. És una imatge impressionista de la realitat, però ajuda a comprendre almenys el que es considera desitjable aconseguir, encara que d'això no sigui possible deduir comportaments efectius coherents amb aquests desitjos educatius, ni per part dels pares ni per part dels fills, que no necessàriament s'han d'identificar amb allò que els pares els volen transmetre. Un altre dels problemes dels quals s'ha de ser conscient en abordar la qüestió que ens ocupa, és el de què es considera «valor». Per valors se sol entendre, en sociologia, «les creences o conviccions que alguna cosa és bona o dolenta, millor o pitjor que una altra cosa» (*Diccionario de Sociología*, 1998: 811). En aquest sentit, la llista de possibles valors que s'han de transmetre és molt llarga, com també són molts els que solen concitar l'aprovació i la identificació per part dels pares. Per resoldre el problema metodològic d'evitar la identificació amb tots els valors, se sol demanar als enquestats que n'indiquin un nombre limitat, amb l'inconvenient que les pautes de resposta solen estar condicionades pel nombre de les opcions proposades, i com més llarga és la llista, més sovint apareix el problema de l'ordre de les propostes, és a dir, que les opcions que apareixen primer tendeixen a tenir més probabilitat de ser assenyalades que no pas les altres.

Aquesta tècnica és la que s'utilitza, per exemple, en l'Enquesta Mundial de Valors (Elzo i Orizo, 2000; ASEP, 2004) i que, en l'enquesta que es va aplicar el 2000 demanava als enquestats que escollissin cinc valors d'una llista d'onze, que està recollida a la taula 3.1. Com es pot observar en aquesta taula, els valors citats amb més freqüència pels pares espanyols d'edats compreses entre 30 i 50 anys, que, a grans trets, correspon amb els que estem estudiant, són les bones maneres, la responsabilitat i la tolerància i el respecte cap als altres, que són citats per més de 8 de cada 10 pares sense diferències apreciables segons el sexe. Aquests valors fan referència, sobretot, a les característiques de com han de ser les relacions amb les altres persones per garantir una convivència harmònica i satisfactòria per a tots. La transmissió de la fe religiosa, en canvi, no ocupa un lloc central entre aquests objectius educatius, ni tan sols per als que es declaren persones religioses i practicants, no tant perquè no concedeixin importància a l'educació religiosa, sinó perquè aquesta educació ocupa un lloc subordinat davant d'altres valors que es consideren més importants per inserir-se satisfactòriament en la societat.

TAULA 3.1

Valors que es considera important transmetre als fills en diferents països

Percentatge d'entrevistats, de 30 a 50 anys, que assenyalen el valor.

Cinc respostes possibles

	ESPANYA	FRANÇA	ALEMANYA	ITÀLIA	EL MARROC	IRAN	INDONÈSIA
Bones maneres	84	65	61	70	91	89	85
Independència	45	36	74	48	34	49	78
Esforç en el treball	42	46	18	29	67	63	66
Sentit de la responsabilitat	84	74	88	82	63	73	85
Imaginació	32	24	35	14	9	11	32
Tolerància i respecte cap als altres	82	87	76	78	63	63	62
Sentit de l'economia i esperit d'estalvi	29	32	33	28	37	28	50
Determinació, perseverança	34	41	47	37	17	27	42
Fe religiosa	14	7	12	31	80	72	94
Esperit de sacrifici	10	42	7	47	11	27	46
Obediència	47	34	10	25	52	40	54

Font: Enquesta Mundial de Valors, 1999-2000, microdades disponibles a www.jdsurvey.com; selecció de països.

Aquests objectius educatius prioritaris acceptats per la gran majoria de pares (i també per la societat en general) són propis de les societats desenvolupades, democràtiques i laiques, i són compartits per la majoria de pares dels altres països de la Unió Europea i desenvolupats. Aquests valors contrasten, en part, amb els que es volen transmetre en altres cultures, com la musulmana, on, sobretot, la transmissió de la fe religiosa té una importància molt més gran i l'educació en la tolerància i el respecte als altres, tot i que també és important, ho és menys i en un sentit probablement diferent. Altres indicadors, que no podem discutir aquí, apunten en aquesta direcció en evidenciar-se una tolerància molt menor cap a comportaments com el divorci, l'homosexualitat o el suïcidi, que indicarien l'absència d'un grau d'individualització tan elevat com el que hi ha als països desenvolupats, i un major control social sobre els comportaments individuals.

En relació amb els altres valors, hi ha un consens social menor, i sorprèn que valors relacionats amb l'esforç i la capacitat individual per sobreviure en la societat de consum concitin un consens tan limitat, fet que, en part, és degut als termes utilitzats.⁽¹⁾ La importància atribuïda als altres valors considerats en la llista poden agrupar-se en tres grans categories o grups diferents. D'una banda, hi ha els pares que privilegien, sobretot, l'«esforç en el treball», amb el qual s'identifiquen gairebé la meitat dels pares (42%); mentre que uns accentuen més l'obediència i altres consideren més aviat que el que han de promoure en els seus fills és la independència. Aquest model està més estès entre les classes treballadores amb un nivell d'estudis inferior, que accentuen l'obediència, o entre els pares amb estudis universitaris, que accentuen la independència. D'altra banda, hi ha els pares que posen més èmfasi en la imaginació, en la determinació i en la perseverança, i amb la qual cosa s'identifiquen una tercera part dels pares entrevistats (35%). Aquest model està estès, principalment, entre els pares amb un nivell d'estudis més alt, que també tendeixen a accentuar la independència com a valor a transmetre. Finalment, hi ha els pares que, a més dels valors de convivència, consideren important educar els seus fills en l'esperit de l'estalvi i la sobrietat, i posen l'èmfasi també en l'obediència, i això es pot trobar en el 25% dels pares, sobretot, entre les classes socials menys acomodades.

Això no obstant, aquesta anàlisi s'ha d'abordar amb una certa cautela, ja que amb la mateixa metodologia, però augmentant a 19 els possibles valors a destacar de la llista, els pares entrevistats per Megías i col·laboradors (2002) van proporcionar respostes parcialment diferents. Havent d'assenyalar també els cinc «aspectes als quals més importància concedeix(en) en l'educació dels fills», aquests pares (a més d'indicar aclaparadorament responsabilitat i tolerància), a penes van indicar les bones maneres (només ho va fer un 29%), i menys encara, van posar tant èmfasi en l'obediència (només un 16% ho va subratllar), i, en canvi, gairebé tots van assenyalar «esforç en el treball» (70%), i una àmplia majoria «honradesa i lleialtat» (58%). Segons aquesta enquesta, per tant, a més dels valors de convivència (tolerància i responsabi-

(1) Les dades de l'Enquesta Mundial de Valors procedeixen, en el cas espanyol, de dues enquestes diferents fetes, una el 1999 i l'altra el 2000, on no sempre s'han fet les mateixes preguntes, ni quan s'han fet, s'ha utilitzat la mateixa redacció. Concretament, en preguntar per la importància del «treball», en una enquesta es va preguntar pel «treball dur» i en l'altra per «l'esforç en el treball», i la primera de les dues alternatives només va concitar un limitat 19% de pares que ho consideraven un valor important a transmetre, mentre que, amb la segona redacció, el van assenyalar un 67%.

litat), els pares actuals també volen transmetre valors que garanteixin l'èxit social i econòmic en la societat a través de la transmissió d'una moral de treball i esforç i/o inculcant en els seus fills un esperit de superació (70% i 42% respectivament). La transmissió d'una «bona educació» en el sentit tradicional del terme, és a dir, en el sentit de «bones maneres», no seria un valor en què els pares posen, en general, gaire èmfasi, com es demostra, d'altra banda, en la interacció diària.

Com a visió global, amb unes formulacions o altres (vegeu la nota 1), es pot retenir que la majoria dels pares d'avui dia tracten de transmetre, sobretot, valors que possibilitin una convivència en pau en el futur (tolerància, responsabilitat) i l'«èxit social» entès com una inserció satisfactòria en la societat a través de l'«esforç individual i del treball. Hi ha, però, una minoria relativament important (a voltant d'una cinquena part) que no posen l'accent ni en l'«esforç en el treball», ni en un altre valor que s'hi podria relacionar, com és «la perseverança, la determinació». Aquest resultat és molt més rellevant i preocupant perquè, a pesar de l'hedonisme propi de la societat de consum, en la societat de la informació, sobre la qual la primera es desenvolupa, cada vegada és més important la formació contínua i l'adaptació a les noves realitats laborals, i això exigeix una educació en valors com els indicats.

3.2. La implicació dels pares en l'educació formal dels fills

Sorprendrà, potser, que entre els valors que els pares volen transmetre als seus fills no aparegui l'educació entesa com estudi, però això no és degut al fet que els pares no donin importància a l'educació formal dels seus fills, sinó al fet que l'educació no apareix reflectida com a valor per triar en la llista d'opcions, ja que s'entén l'estudi com un mitjà per obtenir un fi, més que no pas com un fi educatiu dels pares en si mateix. En qualsevol cas, com s'ha demostrat àmpliament, entre altres treballs, en l'estudi de "la Caixa" titulat *La família espanyola davant l'educació dels seus fills* (Pérez-Díaz, Rodríguez i Sánchez, 2001), els pares d'avui dia, com els del passat recent, segueixen concedint, en general, una gran importància a l'educació formal dels seus fills, cosa que contrasta amb l'habitual queixa dels docents de la falta de suport dels pares i de la seva escassa implicació en el procés educatiu de l'escola. Si es preguntava als pares amb fills en l'Ensenyament Secundari Obli-

gatori sobre si el seu fill/a de referència continuaria estudiant i quina opinió en tenien, el 81% dels pares afirmaven que els seus fills continuarien estudiant i que això els semblava, en un 98%, una bona decisió, i entre els que no creien que el seu fill/a continués estudiant, tres de cada quatre pares (74%) consideraven que era una mala opció (Pérez-Díaz, Rodríguez i Sánchez, 2001: 141). Els pares, per tant, segueixen concedint massivament una gran importància a l'educació formal dels seus fills i a l'obtenció dels corresponents títols com a mecanisme per aconseguir l'èxit i la promoció social.

El control i la incentivació a l'estudi

Però el que els pares fan per aconseguir aquest objectiu, més enllà d'enviar els seus fills al col·legi (complint així una obligació legal en aquest sentit), és, en bastants casos, més aviat limitat, com intentarem demostrar. La impressió general que té la població quan se li pregunta sobre els problemes de l'escola i que un d'aquests problemes sigui l'absència de preocupació dels pares per l'educació dels seus fills, té el seu fonament empíric (CIS, 2005).

Estudiar és una feina, i requereix esforç i dedicació que s'ha de treure d'altres activitats, singularment de veure la televisió, com hem tingut ocasió de comprovar al capítol anterior. Fomentar l'estudi i l'adquisició de coneixements dels fills requereix, per tant, en general, que els pares se'n preocupin i vigilin si estudien tant com és necessari, a més d'ajudar-los més o menys puntualment si cal. Quan es pregunta als pares si vigilin i/o van darrere dels seus fills perquè estudiïn (o si ho feien, en el cas que ja no estudiïn en el moment de l'entrevista –només en un 4% de casos el fill de referència ja no estudiava), la majoria dels pares (63%) va contestar que sí que ho feien, mentre que en una tercera part dels casos, van contestar que no calia (33%), si bé un 4% van confessar que no podien, ja sigui perquè no tenien temps o perquè el seu fill/a s'hi oposava (vegeu la taula 3.2).

Part d'aquestes respostes, això no obstant, no són sinó el que s'espera que facin i no necessàriament el que fan. Són diverses les raons per sostenir aquest argument. En primer lloc, com es pot veure a la taula 3.2, són sobretot els entrevistats, tant si són homes com dones, i no els seus cònjuges els que s'atribueixen aquesta funció de suport i supervisió educativa, motiu pel qual les pautes de resposta no són coherents entre si. Aquesta discrepància entre les respostes dels homes i les de les dones podria significar, no obstant això, que

TAULA 3.2

¿Acostumen a vigilar, vostè o el seu cònjuge, o van darrere del seu fill/a perquè estudiï?

En percentatges

	PARE	MARE	TOTAL
Entrevistat/da	51	57	56
Cònjuge de l'entrevistat/da	14	5	7
No cal	32	33	33
No hi ha qui pugui dominar-lo/la	1	2	2
No, no tinc temps, etc.	2	2	2
Total	100	100	100
<i>N</i>	259	745	1.004

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

en la majoria de casos són tots dos cònjuges els que exerceixen la funció de suport i supervisió de l'estudi, i no únicament la dona. Aquesta interpretació seria coherent amb el canvi en els rols parentals segons el gènere que hem observat i discutit a la primera part, però si creuem les respostes, no es dona més que en un nombre limitat de casos. D'altra banda, entre els que sostenen que no cal que vigilin si estudien o no, no tots tenen fills especialment treballadors i/o capacitats, ja que, tot i que predominen els que no tenen assignatures suspeses a l'última avaluació, hi ha, entre aquests fills que suposadament no necessiten supervisió, un 17% que va suspendre una assignatura a l'última avaluació, i un 19% que en va suspendre dues o més. Per tant, la falta d'incentivació és molt més gran del que aquestes dades suggereixen.

La supervisió dels pares depèn dels resultats educatius dels fills i de la mateixa valoració que fan els pares del rendiment educatiu dels seus fills, però, controlades aquestes variables, també varia molt segons l'edat del fill de referència, així com segons el sexe. Als fills, no únicament perquè, en general, tinguin un rendiment educatiu inferior al de les filles, sinó pel fet de ser nois, se'ls vigila i se'ls insta perquè estudiïn més que no pas es fa amb les filles, i tant als uns com als altres més, com més petits són. La diferència en raó del sexe del fill no creiem que sigui deguda a una discriminació en funció del sexe, ja que com veurem, no hi és en les ajudes a fer els deures, sinó sobretot, a la menor diligència dels nois en l'estudi i, per tant, a la major necessitat de control.

TAULA 3.3

¿Acostumen a vigilar, vostè o el seu cònjuge, o van darrere del seu fill/a perquè estudiï?

En percentatges segons el sexe i l'edat del fill de referència

EDAT	HOME				DONA			
	10-12	13-14	15-16	17-18	10-12	13-14	15-16	17-18
Vigila el pare o la mare	82	71	72	56	71	57	38	46
No cal vigilar	18	24	22	39	28	39	38	46
No pot, no té temps, etc.	0	5	6	6	–	4	–	9
Total	100	100	100	100	100	100	100	100
<i>N</i>	128	104	99	178	103	105	122	165

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

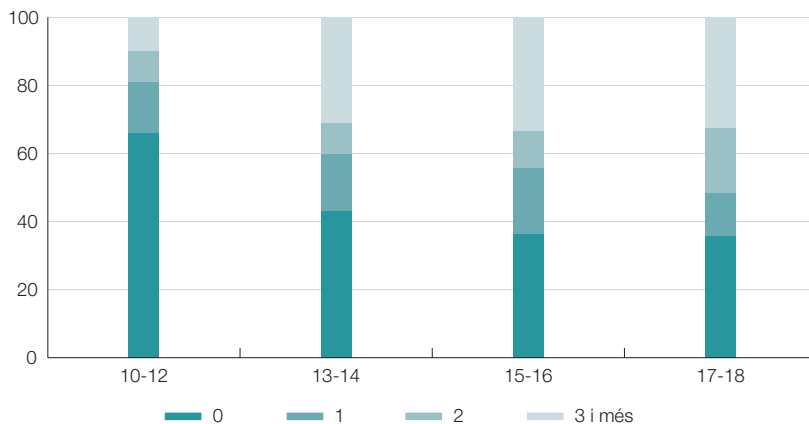
Es dona la paradoxa que la supervisió i la incitació a l'estudi, no pas ajuda substantiva amb explicacions complementàries a les donades al col·legi, disminueix amb l'edat alhora que els rendiments escolars també tendeixen a disminuir amb l'edat, fins a arribar, fins i tot entre els més grans, a uns índexs realment baixos. Quan més ho necessiten, tot i que també quan més s'hi oposen els mateixos fills, en l'adolescència i la primera joventut, una part apreciable dels pares comença a considerar que ja no necessiten supervisió ni suport, i deixen d'incentivar i de vigilar si els seus fills realment estudien, alhora que la proporció de suspensos creix. Aquest comportament no està estretament condicionat pel nivell educatiu dels pares i, en la nostra opinió, significa un abandonament de les responsabilitats parentals en uns moments, a partir de l'adolescència, en què els fills més ho necessiten, sobretot, si es considera l'elevadíssima proporció de fills amb suspensos i el paper central que té una formació adequada per a l'èxit social. La proporció de famílies que abandonarien aquestes responsabilitats quan objectivament les haurien d'assumir perquè els seus fills suspenen, arriba al 14%. La família negociadora mostra aquí els seus límits més clars i no sembla que es mostri gaire més eficaç que la família autoritària.

La vigilància i la incentivació a l'estudi quan s'afirma que es fa, a més, no adopta, en tots els casos, la forma d'un control continu, sinó que, en un apreciable nombre de casos, és més esporàdica que contínua. Efectivament, si es

GRÀFIC 3.1a

Rendiment acadèmic dels fills barons. Nombre d'assignatures suspeses a l'última avaluació

En percentatges segons l'edat

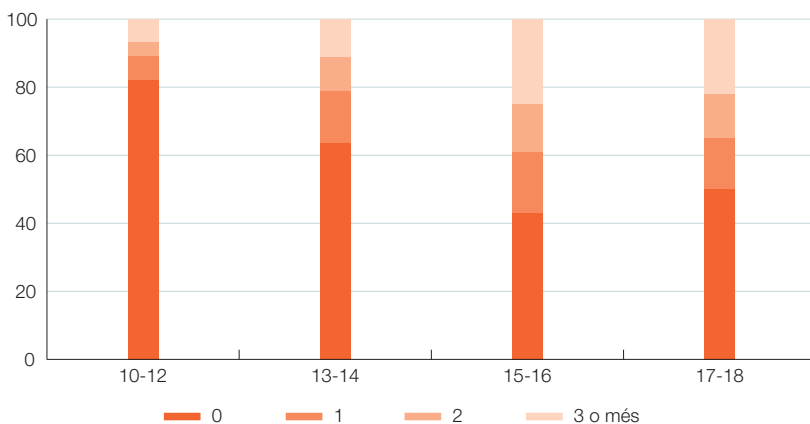

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

GRÀFIC 3.1b

Rendiment acadèmic de les filles. Nombre d'assignatures suspeses a l'última avaluació

En percentatges segons l'edat

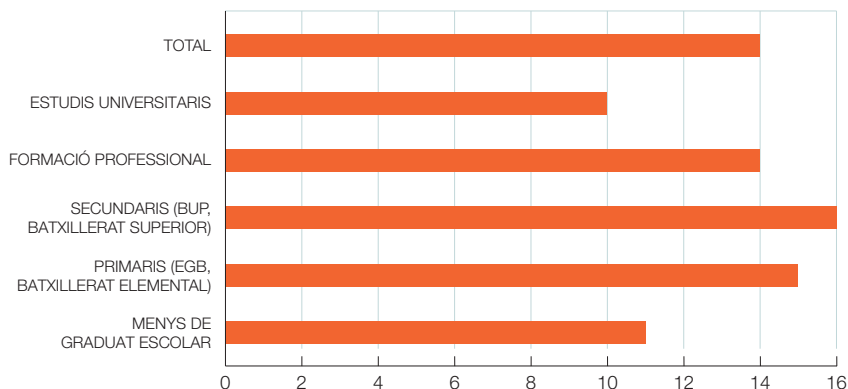

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

GRÀFIC 3.2

Pares que no incentiven ni vigilen si els seus fills estudien quan han suspès assignatures a l'última avaluació

En percentatges segons el nivell educatiu dels pares entrevistats

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

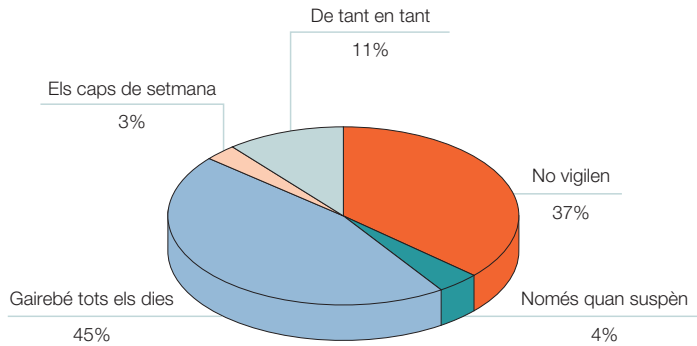
pregunta als pares amb quina freqüència acostumen a vigilar o a anar darrere dels fills perquè estudiïn, només un 45% dels pares afirma que ho fa «gairebé cada dia», i un 11% afirma que ho fa «de tant en tant», un 4% «només quan suspenen» i un 3% «els caps de setmana». En conseqüència, només la meitat dels pares (46% gairebé cada dia més un 3% els caps de setmana) vigila i incentiva de forma continuada i perseverant l'estudi dels seus fills.

Com passava amb la mateixa existència de vigilància i incentivació per part dels pares, la freqüència amb què es fa, depèn del rendiment acadèmic dels fills, però, a més d'això, i controlats els efectes, també és menys freqüent com més grans són els fills, com més gran és la conflictivitat entre les generacions, i també és una mica més esporàdica amb les filles que amb els fills. La classe social a la qual es pertany i el nivell educatiu dels pares tampoc no tenen, en aquest cas, cap paper, tot i que, si els pares tenen un nivell educatiu molt baix, és més probable que la supervisió sigui més esporàdica que no pas contínua.

GRÀFIC 3.3

Freqüència amb què els pares vigilen i van darrere dels fills perquè estudiïn

En percentatges

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

L'ajuda a fer els deures

Un aspecte complementari en la implicació dels pares en l'educació formal dels fills és ajudar a fer els deures. Les polítiques educatives en matèria de deures que s'han de fer a casa han anat canviant amb el temps. En el passat recent, els deures han estat infamats i han estat considerats no únicament anti-pedagògics, sinó, fins i tot, una via de reproducció i foment de la desigualtat social, perquè es feia dependre l'èxit escolar de l'ajuda dels pares, la capacitat d'ajuda dels quals està condicionada pel seu nivell educatiu. Actualment, però, s'ha tornat a valorar la contribució que té fer deures a casa per a l'aprenentatge i, fins i tot, per fomentar valors com la responsabilitat i l'esforç en el treball. En aquest sentit, se n'ha generalitzat l'ús, i la gran majoria de pares està d'acord amb aquesta pràctica (Pérez-Díaz, Rodríguez i Sánchez, 2001: 169). Els deures són una tasca que, en principi, haurien de fer els nois/es sols i sense rebre ajuda, ja que es tracta de practicar i dominar el que ja se'ls ha explicat a classe, però la realitat és que normalment apareixen dubtes, i en un moment o altre, amb més o menys freqüència, necessiten l'ajuda d'algú, normalment de l'entorn familiar. Ajudar a fer deures es converteix, doncs, en un

indicador addicional de la implicació dels pares en l'educació dels seus fills. Tot i que una mica més ambigu que el control i la incentivació a l'estudi, la seva anàlisi permet aprofundir el paper actual dels pares en l'educació formal dels seus fills, la importància que li atorguen i el grau d'implicació que tenen.

La implicació dels pares en aquest cas també s'evidencia com a limitada i en una proporció molt similar al control i la incentivació a l'estudi. A diferència de la pregunta anterior, en aquest cas es va instar els entrevistats perquè indiquessin totes les persones que ajudaven el fill/a de referència a fer els deures, ja que podien ser més d'una (un o tots dos progenitors, germans més grans o un professor particular). També es va fer la pregunta de manera que inclogués pràctiques d'ajuda en el passat, però les pautes de resposta proporcionades pels entrevistats només fan referència al present, motiu pel qual s'analitzaran com a reflex del que els pares fan avui dia. De les respostes donades, es dedueix que els que més els ajuden són els pares, normalment només un d'ells, però també en un minoria de casos, tots dos, i el recurs a professors particulars (o a acadèmies) és més freqüent que l'ajuda dels germans. En conjunt, hi ha un 31% de casos en què no es rep ajuda, majoritàriament perquè els pares diuen que «no cal». Com passava amb el control de l'estudi, això no vol dir que realment es tracti d'estudiants amb bons resultats acadèmics, ja que la proporció de fills amb suspensos entre els que no han rebut ajuda és del 50%.

TAULA 3.4

¿L'ajuda, vostè o algú de l'entorn, a fer la feina i els deures del col·legi, a prendre-li la lliçó, etc.?

En percentatges. Resposta múltiple

	PARE	MARE	TOTAL
L'entrevistat/da	57	52	53
El cònjuge de l'entrevistat/da	36	19	24
Un professor particular	11	12	12
Un germà/na	4	6	5
No li cal	22	29	27
No, no vol, etc.	3	4	4
Total	133	122	125
<i>N</i>	259	745	1.004

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

Les circumstàncies de les quals depèn que els pares ajudin a fer deures no són les mateixes que els condicionen a controlar i instar perquè estudiïn. Si bé en tots dos casos, l'edat té un paper molt important, les altres variables considerades operen en sentit invers. Així, l'ajuda dels pares a fer els deures no depèn del rendiment escolar, ni mesurat en sentit objectiu segons el nombre de suspensos, ni mesurat en sentit subjectiu a partir de la valoració que fan els pares del rendiment dels seus fills. I és lògic, perquè els deures es posen a tots i els que aproven no estan exempts de l'obligació de fer-los, ni tampoc, eventualment, de la necessitat d'ajuda per part dels pares. El sexe, a diferència del control de l'estudi, no afecta l'ajuda que donen els pares i, per tant, tant nois com noies reben ajuda si la necessiten, si la demanen i si els pares els la poden proporcionar. Però no tots els pares la poden proporcionar; en aquest cas, el nivell educatiu dels pares té un paper important, no clarament de forma proporcional al nivell d'estudis dels pares, com en funció de si tenen estudis primaris o menys, o tenen estudis més avançats que els primaris. No obstant això, els pares amb un nivell d'estudis superior també tenen una renda major i és probable també que contractin un professor particular o que paguin una acadèmia si consideren que el seu fill ho necessita. Les majors diferències en l'existència d'ajuda depenen, no obstant, de l'edat dels fills, de manera que, a més edat, menys ajuda, si bé també, com s'ha vist, major nombre de suspensos.

TAULA 3.5

¿L'ajuda, vostè o algú de l'entorn, a fer la feina i els deures del col·legi, a prendre-li la lliçó, etc.?

En percentatges segons l'edat del fill/a. Resposta múltiple, fills de tots dos sexes

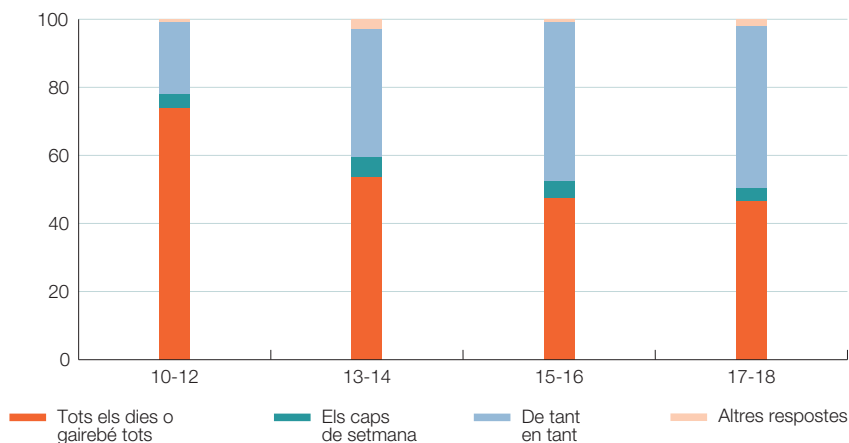
	10-12	13-14	15-16	17-18	TOTAL
L'entrevistat/da	74	60	47	39	53
El cònjuge de l'entrevistat/da	39	23	19	17	24
Un professor particular	7	9	17	13	12
Un germà/na	3	9	6	4	5
No cal	9	22	32	39	27
No, no vol, etc.	1	2	2	8	4
Total	133	125	123	120	125
<i>N</i>	231	209	221	343	1.004

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

GRÀFIC 3.4

Freqüència d'ajuda a fer deures, a prendre la lliçó, etc.

En percentatges segons l'edat

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

La freqüència amb què es facilita ajuda depèn, fonamentalment, de l'edat. Mentre que als més petits se'ls dona la majoria de vegades gairebé cada dia (74% dels casos), entre els més grans, la implicació dels pares, quan hi és, tendeix a ser més heterogènia en els temps (aproximadament en la meitat dels casos és contínua, mentre que en l'altra meitat, és esporàdica) (vegeu el gràfic 3.4). En les famílies amb fills adolescents i joves, es poden distingir, per tant, tres situacions més o menys homogèniament presents: una en què no hi ha ajuda (una mica més de la tercera part dels pares d'aquests fills, 42%), una altra en què l'ajuda és esporàdica (al voltant d'una quarta part, 28%), i una altra en què l'ajuda és freqüent (al voltant d'una tercera part, 30%). Si bé hi ha diferències en funció de la classe social a la qual pertanyen i del nivell educatiu dels pares en el sentit esperat, aquestes diferències no són especialment importants, motiu pel qual les diferències tenen molt a veure, sobretot, amb el major o menor compromís amb el rol educatiu dels pares.

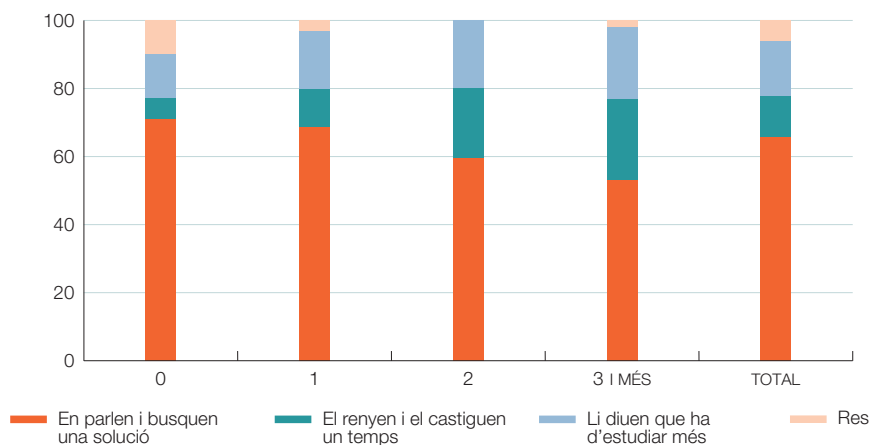
Rendiment escolar i tipus de reforços utilitzats pels pares

Com hem vist, els rendiments escolars dels fills deixen molt a desitjar, sobretot, com més avancen en el currículum educatiu i a mesura que els nens entren en l'adolescència (vegeu els gràfics 3.1.a i b). A fi de conèixer d'una forma general com afronten les famílies actuals aquesta situació, es va preguntar en el qüestionari, quin tipus d'estratègia utilitzarien els pares per afrontar les situacions en les quals els fills traguessin un suspens en una assignatura després d'una avaluació. La resposta més freqüent dels pares ha estat l'estratègia negociadora, en la qual es tracta de fer veure als fills la inacceptabilitat del resultat i se sospesen o discuteixen les diferents alternatives per buscar una solució. Dos de cada tres pares (65%), sense diferències apreciables en funció del sexe, així van indicar-ho. Els altres, o bé es van decantar per la recriminació i el càstig (13%) o bé pel «sermó», és a dir, simplement li diuen, amb més o menys èmfasi, segons les circumstàncies, que ha d'estudiar més (16%). Només un 6% dels pares va indicar que no faria res, i això deriva no d'una falta d'impliació, sinó més aviat d'incapacitat per imaginar-s'ho, ja que són pares que valoren alt el rendiment escolar dels seus fills i no han tingut cap suspens a

GRÀFIC 3.5

Estratègies de resposta dels pares davant d'un suspens dels fills

En percentatges segons el nombre de suspensos

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

l'última avaluació (vegeu la taula 3.6). La solució majoritària aportada pels pares correspon, per tant, al model de família negociadora i a la convicció subjacent que les normes, valors i comportaments desitjats s'indueixen més bé per mitjà de la discussió, la conscienciació i la implicació dels fills en les decisions que els afecten que no pas per altres mitjans. L'aplicació d'aquesta estratègia està, no obstant això, condicionada per diversos factors rellevants que cal destacar.

D'una banda, s'ha de citar l'«estil educatiu» dels pares, el significat del qual discutirem en el següent epígraf. Mentre que els pares que posen l'accent en el coneixement inductiu i a privilegiar el desenvolupament de la capacitat de raonar per sobre de l'obediència tendeixen a optar per una solució negociada, els pares amb una orientació que accentua la disciplina i l'obediència tendeixen a posar més èmfasi en la amonestació i el càstig. Si es tracta, no obstant això, d'una relliscada i els pares tenen una valoració positiva del rendiment dels seus fills, la solució negociada és la més probable. D'altra banda, si els pares estan més implicats en l'educació dels fills i els ajuden a fer els deures, l'afrontament negociat és també la resposta més freqüent dels pares. En canvi, la solució negociada tendeix a ser menys freqüent com més gran és el nombre de suspensos, cas en què els pares es decanten o per l'amonestació i el càstig, o únicament per l'amonestació i la incitació a estudiar més.

La solució per l'amonestació i el càstig tendeix, per tant, a ser més freqüent quan en l'estil educatiu es privilegia l'obediència i el càstig, però també quan el rendiment educatiu és objectivament dolent, els pares pensen també que és dolent i quan tampoc no s'impliquen activament en l'educació formal dels seus fills, encara que sí que poden controlar i anar darrere d'ells perquè ho facin. Això no obstant, quan els fills són ja més grans, aquesta estratègia d'afrontament tendeix a donar-se amb menor freqüència.

Si s'analitzen les estratègies d'afrontament per les variables socioeconòmiques clàssiques d'educació i classe social, l'estratègia negociada apareix amb més freqüència en famílies amb major capital cultural i econòmic, com es pot observar a la taula 3.6. Ara bé, si es controlen les característiques de les relacions entre pares i fills, l'esforç relatiu dels fills i la implicació dels pares en el procés formatiu dels seus fills, desapareix aquesta relació. La raó d'això és la relació positiva que hi ha entre el major rendiment educatiu i els majors

TAULA 3.6

Estratègies de resposta dels pares davant d'un suspens dels fills

En percentatges segons el nivell educatiu dels pares entrevistats

	MENYS DE GRADUAT ESCOLAR	PRIMARIS (EGB, BATXILLERAT ELEMENTAL)	SECUNDARIS (BUP, BATXILLERAT SUPERIOR)	FORMACIÓ PROFESSIONAL	ESTUDIS UNIVERSITARIS	TOTAL
En parlen i busquen una solució	62	63	60	66	75	65
El renyen i el castiguen durant un temps	17	13	13	13	7	13
Li diuen que ha d'estudiar més	19	17	20	14	11	16
Res	2	6	6	7	7	6
Total	100	100	100	100	100	100
<i>N</i>	62	63	60	66	75	326

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

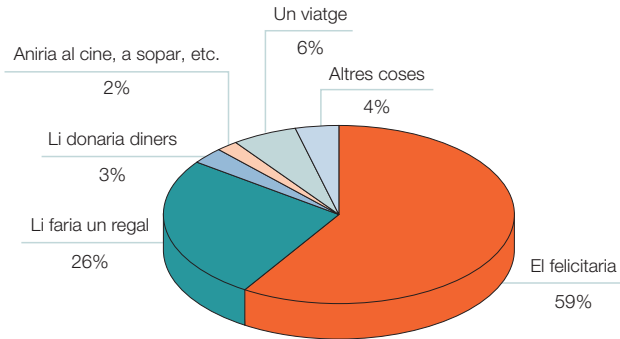
capitals culturals i econòmics dels pares, així com la major freqüència d'implicació activa en l'educació formal a través de l'ajuda a fer els deures quan tenen major nivell educatiu, com s'ha vist més amunt. En altres paraules, el model punitiu no és propi de les classes menys afavorides.

Una altra de les dimensions que és interessant considerar en aquest context és el tipus de premis que els pares utilitzen per reforçar el rendiment escolar dels seus fills quan aproven el curs. Davant de la disjuntiva de si es limitarien a felicitar els seus fills o també els donarien algun tipus de compensació que simbolitzés l'èxit i la consecució obtinguda, la majoria dels pares es van decantar per la felicitació (59%), tot i que la simbolització de la consecució també està molt estesa (vegeu el gràfic 3.6). Aquesta simbolització és més freqüent entre les mares que entre els pares (42% davant de 36%). Les simbolitzacions més freqüents adopten la forma d'un regal, però també poden adoptar, tot i que molt menys freqüentment, altres formes, com diners, un viatge o un acte ritual a través d'una celebració que pot ser en forma de sortida al cine amb, eventualment, un sopar posterior, un dinar o sopar fora de casa, anar a algun parc d'atraccions, etc. Totes aquestes simbolitzacions tenen com a objectiu, no una compensació efectiva per l'esforç fet, com si es tractés d'un intercanvi, sinó que la seva funció principal és reforçar simbòlicament, fent alguna cosa especial, el valor de l'esforç i/o de la formació.

GRÀFIC 3.6

Tipus de recompenses per aprovar el curs

En percentatges

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

Crida l'atenció que aquesta simbolització no depengui de la capacitat adquisitiva dels pares, encara que això probablement sigui degut al fet que pugui adoptar diferents formes, ni tampoc de les dificultats que hagi d'afrontar el fill, ja que no està associada estretament al nombre de suspensos. L'«estil educatiu» dels pares tampoc no està relacionat amb la possibilitat de recórrer a la simbolització de l'èxit, si bé els pares que utilitzen càstigs en cas de suspensos també tendeixen més a proporcionar després algun tipus de regal, mentre que els que utilitzen estratègies negociades tendeixen més a felicitar i prou (58% davant d'un 41%).

3.3. Estils educatius dels pares

Cada família és un món i té les seves característiques individuals que la fan diferent d'una altra. En aquest sentit, no és comparable com són les relacions en una família amb com ho són en l'altra. Les formes d'educar i de tirar endavant els fills són molt variades perquè la vida quotidiana és molt variada i les situacions vitals i les circumstàncies que els envolten són molt heterogènies. A més, els pares no responen sempre de la mateixa manera davant dels com-

portaments dels fills. La tasca de les ciències socials, però, és reduir la complexitat de la realitat social per fer-la més comprensible, cosa que ha dut a formes diferents d'analitzar les relacions entre les generacions. Una d'aquestes formes consisteix a considerar que hi ha unes dimensions bàsiques de les relacions a partir de les quals es pot descriure com són i com van canviant amb el temps les pautes educatives per definir així diferents estils educatius.

S'han definit diferents tipus de dimensions en les relacions entre pares i fills, però les dimensions de control i suport són les dues més importants. El control es refereix a la conducta dels pares cap als fills en un intent de dirigir els seus comportaments d'una manera desitjable per als pares, mentre que el

TAULA 3.7

Estils educatius dels pares: grau d'acord amb diferents proposicions

En percentatges per files

	D'ACORD	INDECÍS	EN DESACORD	TOTAL
Dimensió suport				
Si s'expliquen les coses, qualsevol nen entén les raons del seu pare	83	6	11	100
Qualsevol decisió important que es pren, s'ha de discutir amb tots, i també amb els fills	86	5	9	100
Als nens, des de molt petits, se'ls ha d'acostumar a raonar	96	2	2	100
La disciplina en educació és la clau de l'èxit	75	9	16	100
Dimensió de control				
Els fills són un problema que mai acabes de controlar	26	8	66	100
Per més que un s'hi esforci, al final, els fills surten com volen	40	11	49	100
Avui dia, els fills no respecten els seus pares	42	12	46	100
Dimensió de control autoritari				
Els pares són els que han de prendre les decisions en exclusiva, i els fills les han d'obeir	32	11	57	100
La lletra, amb sang entra	5	4	91	100
Per a mi, ja és suficient que els meus fills pugin sans	37	8	56	100

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

suport es refereix a la conducta dels pares orientada de manera que els fills se sentin còmodes en presència seva i, bàsicament, se sentin acceptats com a persones (Musitu, 1988). Per mesurar aquestes dimensions hi ha diferents escales de preguntes i, en aquest treball, hem utilitzat les mateixes preguntes que han utilitzat Torres, Alvira, Blanco i Sandi (1994), i que es poden trobar a la taula 3.7. La utilització de la mateixa escala ens permetrà analitzar, a més, com canvien els estils educatius amb el temps. Aquestes dimensions no són mútuament excloents, és a dir, no hi ha pares controladors davant de pares que donen suport als seus fills, sinó que representen diferents aspectes del procés educatiu. En aquest sentit, els pares que posen l'accent en el control dels comportaments dels fills i un especial èmfasi en la disciplina, no significa que vulguin anul·lar la voluntat dels seus fills i que no promocienin el desenvolupament de les seves capacitats cognitives fomentant les seves capacitats de raonament (dimensió suport). D'altra banda, els pares que posen un èmfasi especial en la promoció de la capacitat de raciocini dels seus fills i que consideren que aquests últims han de participar en la presa de decisions importants de la família, no significa que no valorin la disciplina. Reiterem el que hem dit al principi d'aquest epígraf: la socialització dels fills és un procés multifacètic i multidimensional. No obstant això, uns pares posen més l'accent en una dimensió que en una altra i, a partir de les respostes que han proporcionat, podem identificar alguns trets bàsics del procés de socialització.

L'estil dialogant i de suport

Hi ha un consens generalitzat entre les famílies espanyoles sobre la necessitat d'educar els fills de manera que es promoguin les seves capacitats cognitives i, en particular, la seva capacitat de raonar des d'edats molt primerenques. Aquest objectiu està associat no tan sols al desenvolupament de la seva intel·ligència i de la seva pròpia personalitat, sinó també com a eina per a la convivència social i, sobretot, per a la convivència familiar. I és que la socialització es vol aconseguir de manera que les normes siguin compreses i acceptades per convicció i identificació, i no per pura imposició dels pares. D'aquí ve que hi hagi un consens generalitzat sobre la conveniència d'incloure els fills en totes les decisions importants de la família i no simplement a fer-los partícips de les decisions adoptades pels pares. Els fills ja no es consideren

les «feres que cal domesticar», sinó persones capaces de raonar i d'acceptar normes i limitacions a la seva voluntat individual per aconseguir el benestar i l'harmonia en la convivència. Es tracta de la dimensió democràtica de la família negociadora, que no és altra cosa que un reflex de la importància social atribuïda a la participació social i el consens al voltant de la superioritat moral de la democràcia. Pràcticament totes les famílies d'avui dia han deixat de creure en què «la lletra, amb sang, entra», és a dir, que les normes s'imposen per sobre de tot i al preu que sigui.

Aquesta recerca de legitimitat de l'autoritat dels pares no implica, però, que no considerin que la disciplina i l'aplicació de premis i càstigs no siguin necessaris en el procés educatiu. A pesar que hi ha una percepció generalitzada que els fills d'avui dia estan massa consentits (87% d'acord, vegeu el gràfic 3.7), quan es tracta d'avaluar l'enfocament amb els mateixos fills, hi ha un consens generalitzat sobre la necessitat que hi hagi un cert grau de disciplina i que no únicament s'apliquin premis per reforçar comportaments, sinó que també, quan es considera necessari, es facin servir càstigs per corregir comportaments no desitjats (vegeu taula 3.8). La disciplina és considerada, doncs, com un factor important per aconseguir l'èxit en l'educació dels fills per part d'una gran majoria de pares. Ara bé, el que s'associa amb «disciplina» pot ser molt diferent en un moment històric o en un altre i d'uns pares a uns altres i, si hem de jutjar pel que els pares diuen d'ells mateixos, la disciplina que apliquen no la perceben especialment estricta, ja que poc més d'una quarta part

TAULA 3.8

En general, ¿què considera que és millor en l'educació dels fills, premiar-los o castigar-los?

Percentatges dels pares que afirmen que vigilen i van darrere dels seus fills

	PARE	MARE	TOTAL
Premiar-los	41	38	39
Castigar-los	4	6	6
Premiar-los i castigar-los (*)	45	46	45
No ho sap	10	10	10
Total	100	100	100
N	259	745	1.004

Nota: (*) Per evitar que tots els pares es posicionessin sense reflexionar sobre l'opció de premiar-los i castigar-los, no es va presentar com a opció i només es va registrar quan, espontàniament, els entrevistats ho indicaven.

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

TAULA 3.9

¿Com es considera, un pare/una mare...?

En percentatges

	PARE	MARE	TOTAL
Molt estricte	3	4	4
Bastant estricte	21	25	24
Poc estricte	62	54	56
Gens estricte	12	15	14
Ns/nc	2	2	2
Total	100	100	100
<i>N</i>	259	745	1.004

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

dels pares (28%) es defineixen com a molt o bastant estrictes, i prefereixen presentar-se com a poc estrictes o gens.

Els pares autoritaris

Les postures més autoritàries, no obstant això, no han desaparegut. Gairebé un terç dels pares s'identifica amb l'afirmació que els pares han de prendre les decisions en exclusivitat, i els fills han d'obeir-les. Aquests pares tenen, a més, una visió bastant negativa dels fills, ja que, a part de considerar, com la resta de pares, que els fills estan massa consentits, una gran majoria també creu, a més, que els fills d'avui dia no respecten els pares. Aquestes valoracions negatives els porten a accentuar la necessitat de la disciplina i l'obediència com a mecanismes importants per aconseguir l'èxit educatiu, fins al punt que fins i tot per a molts d'aquests pares, aquests que acabem de citar semblen ser els objectius més importants, ja que gairebé dos de cada tres d'ells consideren que és suficient que els seus fills es criïn sans i bons. Això no obstant, la majoria d'aquests pares sembla que visquin immersos en importants contradiccions, ja que si, d'una banda, accentuen la necessitat de l'obediència i la disciplina, de l'altra, tendeixen també majoritàriament a presentar-se a si mateixos com a poc estrictes o gens estrictes (74%), i tampoc consideren que la forma principal de tirar endavant l'educació dels seus fills sigui utilitzant, sobretot, els càstigs (només un 11% ho considera així) i, al contrari, es decanten per la combinació de premis i càstigs.

TAULA 3.10

Percentatge de famílies autoritàries i desbordades segons diferents característiques

En percentatges sobre el total de pares de cada categoria

	PARES AUTORITARIS	PARES DESBORDATS
Classe social subjectiva		
Classe treballadora	7	15
Classe mitjana baixa	10	15
Classe mitjana mitjana	9	17
Classe mitjana alta i alta	12	6
Nivell d'estudis de l'entrevistat/da		
Menys de graduat escolar	13	25
Primaris (EGB, Batxillerat elemental)	8	19
Secundaris (BUP, Batxillerat superior)	10	11
Formació professional	6	17
Estudis universitaris	10	11
Entrevistat/da		
Pare	8	15
Mare	9	16
Nombre d'habitants del municipi		
Menys de 50.000	10	17
50.000 a 500.000	6	13
Més de 500.000	8	19
Edat del fill/a de referència		
10-12	10	16
13-14	9	20
15-16	7	12
17-18	8	16
Sexe del fill/a de referència		
Home	9	14
Dona	8	17
Total		
Percentatge	9	16
Nombre de casos	87	158

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

La proporció de pares «autoritaris coherents», que es consideren estrictes o molt estrictes i també consideren que els pares decideixen i l'única cosa que han de fer els fills és obeir, només arriba al 5% i al 8% del total de pares. Aquests pares, però, no semblen tirans, ja que no consideren que aplicar càstigs sigui l'única manera d'educar els fills, sinó que, al contrari, afirmen que el procés educatiu comporta tant imposar càstigs com premiar comportaments desitjats, i habitualment aquests premis adopten la forma de manifestacions d'afecte (elogis, petons, carícies, etc.).

Aquestes famílies autoritàries es troben a totes les classes socials i en tots els nivells educatius, sense cap relació estreta entre nivell cultural i econòmic i la seva freqüència relativa. Tal com es pot observar a la taula 3.10, no són privatives de les classes socials menys afavorides. Es poden trobar al llarg de tota la geografia, si bé tenen una presència relativa superior en els municipis amb menys habitants, ja que el 10% dels pares que hi viuen, s'identifiquen amb l'estil educatiu autoritari davant d'una mitjana del 9%. D'altra banda, és més freqüent trobar-les entre pares de fills més petits que entre els de fills adolescents o joves, cosa que suggereix, d'una banda, que no és un estil educatiu que estigui desapareixent i, de l'altra, que a mesura que els fills es fan grans, els pares consideren que han de donar més pes a les seves opinions i incorporar un major consens en les seves decisions.

Els pares desbordats

En l'altre extrem hi ha els pares desbordats que es presenten com a perdedors de les seves capacitats educatives. Hi ha un pessimisme molt estès entre tots els pares sobre la capacitat d'assolir determinades consecucions educatives per més que s'hi esforcin, sobretot, entre les mares: un 43% de les mares i un 31% dels pares s'identifiquen precisament amb l'afirmació «per més que un s'hi esforci, al final els fills surten com volen», al qual hauríem d'afegir-hi un 11% que es mostra indecís. És a dir, la meitat dels pares no tenen gaire confiança en el seu rol de pares, cosa que no s'ha d'identificar amb un abandonament de les seves responsabilitats, sinó més aviat amb una sensació d'impotència davant la importància que han adquirit altres agents socialitzadors, com la televisió, els amics o «l'ambient al carrer», amb els quals han de competir i, fins i tot, contra els quals han de «lluitar». A això hem d'afegir que la cultura negociadora que s'ha estès fa que els pares percebin que se'ls ha perdut el respec-

te, és a dir, que l'aplicació de les normes en la família negociadora s'ha fet més difícil en qüestionar els fills a edats cada vegada més precoces la legitimitat de moltes de les seves decisions i de les normes que han anat establint. En aquesta mateixa línia, no ha d'estranyar que la gran majoria de pares es queixen que l'educació dels fills s'ha fet avui dia més difícil que en l'època dels seus pares (70% d'acord més un 10% d'indecisos). No obstant això, no tots aquests pares han tirat la tovallola. La proporció dels que reconeixen que realment «els fills són un problema que no acabes mai de controlar» és menor, però encara molt elevat, ja que toca una de cada quatre famílies (26%).

L'anàlisi segons les característiques sociodemogràfiques bàsiques de les famílies evidencia que els «pares desbordats» estan bastant homogèniament distribuïts al llarg de la societat espanyola (vegeu taula 3.10). Tot i que, d'aquests pares, és més freqüent de trobar-ne com menor és el seu nivell d'estudis, també s'en troben entre els pares universitaris. El mateix es pot dir de la classe social, estretament relacionada, com se sap, amb el nivell d'estudis. D'altra banda, encara que també es poden trobar més a les grans ciutats que a les mitjanes, probablement perquè l'«ambient del carrer» comporta més perills, també se'n estan sobrerrepresentats en els municipis de menys habitants. L'edat dels fills no sembla que tingui un paper especialment rellevant, contràriament a la suposició inicial que possiblement es trobarien més entre els pares dels adolescents. Fins i tot, és relativament menys freqüent entre els pares de fills de 15 i 16 anys que entre els de 13 i 14. El sexe dels fills no té cap paper rellevant en aquest sentit, com tampoc no en té el sexe de l'entrevistat. L'única variable que hi està estretament associada és el grau de conflictivitat amb els fills, de manera que, a més conflictivitat intergeneracional, més probabilitat que se sentin desbordats, sense que això tingui necessàriament una relació directa amb el rendiment escolar dels fills.

Tendències de canvi

Comparativament amb les respostes proporcionades l'any 1991, els pares d'avui dia tendeixen a accentuar encara més l'actitud dialogant en el si de la família, en consonància amb l'expansió de la família negociadora. Aquesta tendència deriva també, d'altra banda, d'una accentuació i una major generalització de la filosofia pedagògica que posa l'èmfasi en una educació que tracta de treure el millor dels fills i promocionar les seves capacitats cogniti-

TAULA 3.11

Canvis en els estils educatius dels pares: percentatge d'acord amb diferents conviccions educatives el 1991 i el 2004

En percentatges segons l'edat

	1991	2004
Dimensió suport		
Si s'expliquen les coses, qualsevol nen entén les raons del seu pare	80	83
Qualsevol decisió important que es prengui s'ha de discutir amb tots els membres, inclosos els fills	–	86
Als nens, des de molt petits, se'ls ha d'acostumar a fer-los raonar	87	96
La disciplina en educació és la clau de l'èxit	68	75
Dimensió de control		
Els fills són un problema que mai no acabes de controlar	35	26
Per més que un s'hi esforci, al final els fills surten com volen	39	40
Avui dia els fills no respecten els pares	27	42
Dimensió de control autoritari		
Els pares són els que han de prendre exclusivament les decisions, i els fills les han d'obeir	–	32
La lletra, amb sang entra	12	5
En tinc prou si els meus fills creixen sans i bons	43	37
No crec que pegar sigui un sistema per ensenyar res	74	71

Fonts: Torres, M.; Alvira, F.; Blanco, F. i Sandi, M. (1994), Relacions pares-fills, Ministeri d'Afers Socials, Madrid, p. 39 i 84, i G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

ves. Els pares d'avui dia, però, perceben també una major pèrdua d'autoritat i, així, la proporció dels que consideren que avui dia els fills no respecten els seus pares pràcticament s'ha duplicat. Però això, al contrari del que es podria esperar, no ha comportat un major pessimisme per aconseguir els objectius educatius als quals aspiren els pares, ni tampoc sobre la seva capacitat de conduir amb èxit el procés socialitzador dels fills. L'elevada proporció de pares pessimistes és actualment igual que fa més d'una dècada i, a la vista d'aquesta percepció de pèrdua d'autoritat, potser ens podem alegrar que no hagi augmentat. La reacció a la sensació de pèrdua d'autoritat ha estat la d'accentuar més la necessitat de disciplina, encara que, com hem vist, això no significa un

retorn a models passats, sinó a la necessitat d'afirmar-se en el rol d'educadors, en la seva autoritat per fixar les normes i fer-les valer, encara que, per a això, s'hagi de cedir segons les circumstàncies. De fet, les actituds autoritàries sembla que estiguin en retrocés.

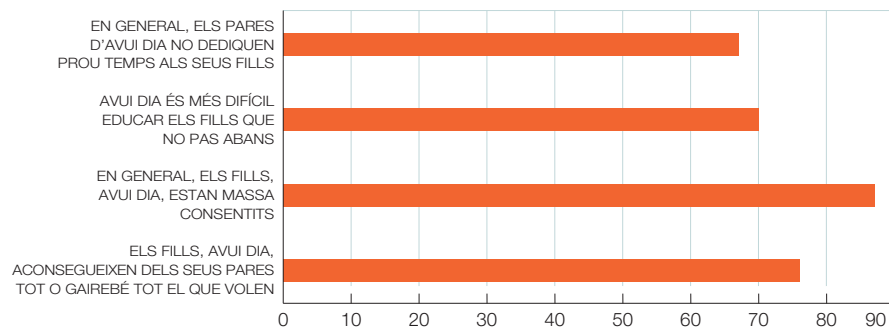
A pesar de l'augment de la sensació de pèrdua d'autoritat dels pares, la proporció de pares desbordats que opinen que «els fills són un problema que mai no acabes de portar bé» ha disminuït substancialment. Si el 1991, un de cada tres pares se sentia amb freqüència desbordat i veia els fills com «un problema», una dècada i mitja després, la proporció ha disminuït fins a un de cada quatre. En consonància amb això, les aspiracions educatives dels pares també han augmentat, i la proporció dels que es conformen «que els fills creixin sans i bons» ha baixat.

En conjunt, per tant, a pesar d'una visió generalitzadament pessimista per part dels pares, que apunta clarament en la direcció de pèrdua de poder per part seva, cosa que va associada amb una visió negativa de com s'exerceixen els rols parentals avui dia, i a pesar d'una consciència generalitzada de l'augment de la dificultat per tirar endavant l'educació dels fills, els pares d'avui dia se senten més capacitats per exercir-los satisfactòriament que no pas en el passat recent.

GRÀFIC 3.7

Opinions sobre com són les relacions pares-fills en la família actual

Percentatges d'acord amb les diferents proposicions

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

3.4. El rol del pare davant del rol de la mare

Ja hem assenyalat, a la primera part, que el repartiment de les feines domèstiques entre els progenitors es va modificant lentament però profundament, de manera que la participació dels pares a ocupar-se i atendre els fills ha augmentat apreciablement, encara que l'abast de la seva implicació varia segons que es consideri el punt de vista de les mares o el dels mateixos pares. On sí que hi ha consens i coherència a l'hora de valorar les responsabilitats assumides per cadascun és en el fet que l'«educació dels fills» s'assumeix i s'exerceix conjuntament.

Però aquesta implicació del pare en l'educació dels fills no és cap fenomen nou, ja que, segons el model tradicional de família, al pare li corresponia la tasca de fer valer les normes quan es posaven en qüestió («digues al teu fill...») i aplicar els càstigs que considerés oportuns. Com a referent de l'autoritat en la família, al pare li tocava exercir el paper de disciplinador, mentre que la mare, tot i que també exigia obediència i aplicava càstigs, tenia un paper més conciliador, més afectiu i més protector. El canvi més gran que s'ha produït amb el desenvolupament de la família negociadora ha estat la profunda redefinició d'aquestes responsabilitats segons el gènere.

Així, una gran majoria de pares es presenten com a poc estrictes o gens (vegeu la taula 3.9), fins i tot en major proporció que les dones, i quan es pregunta a aquestes últimes com avaluen els seus cònjuges, també la gran majoria considera que el seu marit o la seva parella no és gens estricte o molt poc (70%). La mateixa conclusió es pot treure de la importància relativa atribuïda als premis i càstigs en el procés educatiu (taula 3.8). Els homes tendeixen a afirmar més que no pas les dones, la necessitat d'aplicar premis més que càstigs, tot i que la majoria considera que són necessaris tots dos tipus de respostes per reforçar els comportaments desitjats i dissuadir dels indesitjats.

D'altra banda, els pares també han desenvolupat un acostament bàsicament expressiu i afectiu envers els seus fills, tot i que les formes externes que adopta aquesta expressió de sentiments, que són molt importants, sigui menys física (menys freqüència de petons, carícies i amanyacs), així com menys visible en l'espai públic que no pas en el cas de les mares. Així, per exemple, quan es pregunta als pares sobre el tipus de premis que utilitzarien en situacions especials que, en la seva opinió, requereixin algun tipus de recompensa, no hi ha

TAULA 3.12

Tipus de premis i càstigs aplicats pels pares en situacions especials en què consideren que els fills mereixen una recompensa o un càstig

En percentatges

TIPUS DE PREMIS	PARE	MARE	TIPUS DE CÀSTIGS	PARE	MARE
Elogis	55	51	Bufetada, bolet	2	2
Petons, carícies	14	17	No veure la tele	12	12
Algun regal	17	16	No jugar amb l'ordinador, la PlayStation o la game-boy	27	22
Uns quants diners	2	3	No sortir de casa	24	32
Un àpat especial	–	3	No sortir de l'habitació	3	5
Una activitat especial	5	4	Altres	9	9
Altres	3	2			
No premia	3	5	No castiga	25	18
Total	100	100	Total	100	100
<i>N</i>	259	745	<i>N</i>	259	745

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

grans diferències entre les respostes dels pares i les de les mares. Els elogis són la resposta més freqüent, tant dels pares com de les mares, i la proporció que optaria pels petons i les carícies és molt similar, com es pot observar a la taula 3.12. En aquest sentit, els pares són tan expressius com les mares i tan poc instrumentals com elles. El mateix passa amb els tipus de càstigs que aplicarien si es donés una circumstància que consideren que ho requeriria. Els pares no consideren més que les mares que el càstig físic sigui la forma més adequada de castigar, ni tampoc d'ensenyar res, i els consideren tan instrumentals com les mares: el que consideren millor, tant els uns com les altres, és, si són més joves, o no deixar-los jugar amb la PlayStation, amb l'ordinador o amb la game-boy (sobretot, als nois) o no deixar-los veure la televisió (sobretot, a les noies) i, si són adolescents, no deixar-los sortir de casa.

No obstant això, com es va manifestar en el grup de discussió amb els fills, i també en l'enquesta a joves d'entre 15 i 25 anys de la Comunitat de Madrid a la qual ens hem referit en un altre moment, molts fills segueixen veient els pares com uns disciplinadors i segueixen considerant les mares comprensives i aliades a l'hora de buscar espais d'autonomia. Quan es demana als joves que valorin separatament el grau de satisfacció amb les relacions que tenen amb

TAULA 3.13

Percepció dels fills sobre com són d'estrictes els seus pares

Percentatge de joves que contesten a la pregunta: Alguns pares són molt estrictes amb els seus fills, els diuen el que han de fer i el que no, el que està bé i el que està malament, mentre que altres pares no creuen que hagin de fer-ho així (són menys estrictes). ¿Em podries dir si el teu pare/la teva mare és (era) molt, bastant, poc o gens estricte?

	15-16	17-18	19-20	21-29	TOTAL
Valoració dels fills del pare					
Fills					
Molt estricte	7	10	11	3	5
Bastant estricte	41	25	27	28	29
Poc estricte	42	54	49	51	50
Gens estricte	6	7	11	13	11
Ns/nc	4	5	2	5	4
Total	100	100	100	100	100
Filles					
Molt estricte	10	6	12	8	8
Bastant estricte	37	33	28	29	30
Poc estricte	47	46	41	44	44
Gens estricte	3	13	15	14	13
Ns/nc	2	1	3	5	4
Total	100	100	100	100	100
Valoració dels fills de la mare com					
Fills					
Molt estricta	6	6	8	4	5
Bastant estricta	31	27	29	19	23
Poc estricta	51	54	47	57	55
Gens estricta	9	10	14	18	16
Ns/nc	2	3	2	1	2
Total	100	100	100	100	100
Filles					
Molt estricta	7	6	5	5	5
Bastant estricta	33	27	25	25	26
Poc estricta	56	56	47	53	53
Gens estricta	2	10	22	15	14
Ns/nc	2	1	1	2	2
Total	100	100	100	100	100

Font: INJUVE, Enquesta sobre relacions familiars, emancipació i igualtat home-dona, tercer trimestre de 2002, elaboració pròpia de les microdades.

els seus pares, sigui quin sigui el seu sexe, en conjunt, les mares apareixen més ben valorades que els pares. Això no obstant, la majoria dels joves, sobretot, quan ja han passat l'adolescència tendeixen a veure el seu pare poc estricte o gens, i les diferències de valoració entre pares i mares no són tan marcades.

No obstant això, falten investigacions que il·lustrin adequadament com canvia el rol dels pares, què és el que associen amb la paternitat, els seus sentiments en relació amb això i les seves formes d'expressió, així com les diferències que presenten en relació amb les mares.

3.5. L'educació en hàbits de consum saludables

El consum d'alcohol i drogues

Si, d'una banda, el desenvolupament de la societat de consum ha permès augmentar cada vegada més l'esperança de vida i reduir la mortalitat infantil, de l'altra, ha donat origen també a la difusió de comportaments profundament nocius per a la salut, fins i tot entre la població més jove, els nens i els adolescents. Així, el consum de drogues il·legals s'ha difós a tots els grups d'edat de la població i a tots els espais socials, fins al punt que és relativament fàcil accedir-hi, fins i tot per als adolescents, motiu pel qual l'edat d'iniciació al consum ha anat disminuint fins a arribar a la infància, i no únicament entre els nens de col·lectius marginals. D'altra banda, el consum de drogues legals,

TAULA 3.14

Consum d'alcohol per part de joves de 15 a 20 anys

Percentatge de respostes a la pregunta: En relació amb el consum de begudes alcohòliques, ¿quina de les següents és la teva situació?

EDAT	15	16	17	18	19	20
Bec actualment	24	34	54	67	64	68
No bec, però he begut	18	14	12	4	10	6
No he begut mai	57	52	34	29	26	26
Nc	1					
Total	100	100	100	100	100	100
N	105	97	93	91	70	109

Font: Institut de la Joventud (2002), Enquesta Oci i temps lliure, nit i cap de setmana, consums d'alcohol, tabac i altres substàncies, quart trimestre del 2002, elaboració pròpia de les microdades.

com el tabac i l'alcohol, també s'ha estès a edats més primerenques, sobretot l'alcohol, perquè beure, fins i tot per a molts, emborratar-se, continua sent, generació rere generació, sinònim de passar-s'ho bé i part consubstancial de la definició social dominant del sortir de nit.

Sense ànim de fer una anàlisi en profunditat i a fi d'il·lustrar el que hem afirmat, i abans de discutir-ho en relació amb l'aparició de la família negociadora, presentarem algunes dades que proporcionen les enquestes que publica l'Institut de la Joventut. Segons la informació proporcionada pels joves enquestats per encàrrec de l'INJUVE (2002; 2004), l'edat mitjana d'inici del consum d'alcohol són els 16,1 anys, tot i que hi ha un 17% que afirma haver començat abans dels 15. Així, la meitat dels adolescents de 15 i 16 anys van reconèixer que havien consumit alcohol la setmana anterior a la de l'entrevista (48%), si bé la proporció dels que reconeixen que beuen habitualment és lleugerament inferior a la tercera part (30%). Com més grans són, major és la proporció de joves consumidors, de manera que als 18 anys, dos de cada tres joves afirmen que beuen regularment. Aquest consum d'alcohol està vinculat a sortir els caps de setmana, que (com s'ha vist a la part 2) comença molt aviat, és freqüent en l'adolescència i generalitzat en la postadolescència. Mentre que, entre setmana, a penes indiquen haver begut alcohol; el divendres, la proporció entre els nois de 15 a 19 anys que ho han fet s'eleva al 16%, i el dissabte arriba al 66%. Aquest consum de cap de setmana té lloc habitualment en bars, pubs i locals similars, que és una de les formes socials de sortir els caps de setmana, però també una mica més d'un de cada quatre (29%) va indicar que ho feia en «espais oberts», és a dir, en el que coneixem popularment com a «botellón».

Pel que fa al consum de drogues, un 14% dels joves de 15 anys afirmen que han provat productes derivats del cànnabis (haixix, marihuana, porro), una proporció que augmenta fins a arribar gairebé a la meitat dels joves de 20 anys (46%), tot i que la proporció dels que es declaren consumidors en el moment de l'entrevista, i, per tant, consumidors habituals, és gairebé la meitat dels que diuen que l'han provat (vegeu la taula 3.15). Per tant, els consumidors actuals d'aquest tipus de substàncies en el grup d'edat 15 a 19 anys arriba a la terrible xifra de l'11%. Els consums d'altres substàncies són menys freqüents, però no per això menys preocupants, ja que la proporció dels que han provat la cocaïna als 16 anys és del 3%, i la proporció augmenta fins al 15% entre

TAULA 3.15

Consum de drogues per part de joves de 15 a 20 anys

Percentatge de joves que responen afirmativament a la pregunta:

¿has provat, encara que sigui una vegada, alguna de les substàncies següents...? (*)

EDAT	15	16	17	18	19	20
Cànnabis (haixix, marihuana, porro)	14	16	30	35	34	46
Cocaïna	0	3	2	4	13	10
Anfetamines, <i>speed</i>	0	0	1	0	6	2
Èxtasi («pastis», «pirules»), drogues de síntesi	1	1	2	4	9	9
Tranquil·litzants i somnífers sense recepta mèdica	1	0	1	0	3	1
Al·lucinògens (LSD)	0	1	2	1	6	3
Heroïna	0	0	0	0	1	0
Inhalants	0	0	0	0	0	2
N	105	97	93	91	70	109

Nota: (*) La diferència de cada valor fins a 100 és la proporció de joves que han afirmat que no l'han provat o no contesten (en aquest tram d'edat, a penes es donen casos que no contesten, tret d'un 1% en el de cànnabis).

Font: Institut de la Joventut (2002), Enquesta oci i temps lliure, nit i cap de setmana, consums d'alcohol, tabac i altres substàncies, quart trimestre del 2002, elaboració pròpia de les microdades.

els de 21 anys, tot i que la proporció dels que assenyalen que la consumeixen en el moment de l'entrevista és una mica més d'un terç. El percentatge de consumidors habituals de cocaïna entre els joves de 15 a 19 arriba a l'1,5%. Aquests valors s'han de considerar mínims, ja que no tots els joves estan disposats a reconèixer que han provat o que consumeixen droga.

Tots aquests consums s'han associat amb el desenvolupament de la família negociadora i amb l'aparició d'una generació consentida imbuïda d'hedonisme que l'únic que busca és passar-s'ho bé i fer el mateix que fan els altres per integrar-se en el grup i no ser uns «marginats» (mecanisme a través del qual el grup força l'adopció de determinats comportaments), sense pensar en les conseqüències sobre la seva salut. És cert que l'aparició de la família negociadora, i més en general, la cultura a partir de la qual emergeix, ha proporcionat més poder a les noves generacions, i això els ha dotat de més autonomia, en el sentit literal del terme, és a dir, de més capacitat per establir ells mateixos les seves normes de comportament. També és cert que, com a conseqüència d'això, a més del desenvolupament de la societat de consum i la major riquesa de les famílies, les joves generacions no sempre han après a diferir la satisfacció

de les (per definició) infinites necessitats. Ara bé, sortir de nit sempre ha estat un símbol d'emancipació de l'autoritat dels pares i, culturalment, la diversió s'ha associat sempre amb el consum d'alcohol, així com amb l'estatus d'adult. Consum d'alcohol i tabac han estat associats culturalment amb la masculinitat i l'estatus d'home adult. Amb la igualació dels sexes, l'única cosa que s'ha produït ha estat estendre-ho també a les dones, i per això el seu consum tendeix a associar-se amb l'emancipació dels pares, l'autonomia, l'estatus d'adult i la diversió. És cert que no sempre, ni per a totes les persones, però sí com a patró cultural dominant, almenys pel que fa a l'alcohol. Ho va ser per als seus avis, ho va ser per als seus pares i ho és també ara per als fills. En aquest sentit, les noves generacions no fan sinó reproduir models culturals profundament arrelats en la nostra cultura (encara que amb elements simbòlics diferents), i que ho facin no es pot interpretar com a conseqüència de l'aparició de la família negociadora i d'una generació consentida.

No tenim dades en la nostra enquesta per documentar-ho, ni tampoc l'autor no sap d'altres fonts, però creu que la gran preocupació dels pares no és si els fills consumeixen alcohol o no, ho donen per descomptat i, eventualment, com un mal menor, propi del xarampió juvenil. Al capdavant, no es percep tan perillós i, en molts casos, es considera normal. Allò que realment preocupa als pares, i molt, és el consum de drogues. I encara que molts pares concebin fins i tot que els fills no consumeixin drogues com un valor a transmetre i com un objectiu educatiu que cal aconseguir, la gran majoria se senten impotents. El creixent consum de drogues, l'edat d'inici tan primerenca i en una proporció tan gran, no es pot llegir directament com un fracàs educatiu de les famílies actuals, de la mateixa manera que l'auge del nazisme tampoc no es pot interpretar com a conseqüència de la família autoritària (patriarcal), a pesar que s'hagi fet. L'auge del consum de drogues té una estreta relació amb les definicions culturals de la diversió, les seves mitificacions i l'enorme facilitat del seu accés, tant físicament com en termes de preu. La gran majoria dels joves que l'havien provat, van assenyalar que ho havien fet per «curiositat, novetat, per provar-ho o per ximpleria». Si les barreres d'accés fossin més grans, si no es trobés pertot arreu, i especialment en els llocs de «diversió», provar-ho seria més difícil i el consum seria menor. Els pares senten, segons van manifestar en els grups de discussió, que només els queda confiar en la responsabilitat dels seus fills, un valor en el qual posen molt èmfasi, com s'ha vist, per-

què, més enllà d'això, se senten impotents per protegir-los de la droga. Se senten desprotegits per les institucions que, en la seva opinió, haurien de perseguir-ne el tràfic amb major eficàcia i reduir el fàcil accés que hi ha en la societat actual. La vigilància i el control dels pares constitueix, no obstant això, un important mecanisme preventiu, segons que han posat de manifest tots els experts i, si hem de jutjar per les dades de consum, una proporció important de pares no ho fa o ho fa de manera deficient.

L'educació en hàbits d'alimentació saludables

Una altra de les dimensions de l'educació en hàbits de vida saludables és l'educació alimentària. Les dades que es fan públiques sobre l'abast del sobrepès en els nens i la composició de la dieta de les joves generacions tampoc no es presenten molt positives. Des de fa ja un temps, s'han encès les alarmes i es promouen campanyes de conscienciació de la necessitat d'evitar greixos i promoure el consum de verdures, fruita i peix. Els pares sí que sembla que hagin rebut el missatge, ja que la majoria (al voltant del 75%), encara que no tots, consideren que els nens ingereixen massa greixos, massa sucre i massa refrescos (De Miguel i De Miguel, 2002). Molts pares, però, no sembla que facin tot el possible per aconseguir una disciplina alimentària adequada, ja sigui per no enfrontar-se als fills, o perquè ells mateixos tampoc no la practiquen, bé perquè consideren que han perdut la batalla i prefereixen tenir el dinar o el sopar en pau.

En la nostra enquesta vam preguntar què és el que feien els pares quan hi havia algun tipus de menjar o aliment que no agradava al fill, i una majoria no gaire àmplia afirmava que insistia perquè s'ho mengés (61%), tant si era el pare o la mare el que contestava (vegeu la taula 3.16). Aquesta proporció és lleugerament superior que la que apareix en altres enquestes, en què només el 49% dels pares entrevistats afirmen que mantenen la norma que els fills han de menjar tot el que se'ls posa al plat (De Miguel i De Miguel, 2002). Aquestes diferències poden ser degudes a les interpretacions diferents que es poden fer de les diferents maneres de preguntar, però el que indiquen és una proporció molt gran de pares que, encara que consideren que l'educació en hàbits alimentaris saludables és important o molt important, llavors no ho practiquen, bé perquè opten per evitar les protestes o els conflictes no preparant aliments conflictius, bé perquè preparen plats diferents per als uns i per als

TAULA 3.16

Educació en hàbits d'alimentació saludables

Respostes a la pregunta: Quan hi ha algun tipus d'aliment o menjar que no agrada al seu fill/a, ¿què acostuma a fer? En percentatges horitzontals

	INSISTEIX PERQUÈ S'HO MENGI	HO CANVIA PER UNA ALTRA COSA	PERMET QUE NO S'HO MENGI	NO PREPARA EL QUE NO LI AGRADA	TOTAL
Entrevistat					
Pare	62	10	12	15	100
Mare	61	12	10	17	100
Nivell d'estudis					
Menys del graduat escolar	51	19	16	14	100
Primaris (EGB, Batxillerat elemental)	63	14	9	14	100
Secundaris (BUP, Batxillerat superior)	58	11	12	19	100
Formació professional	62	9	12	17	100
Estudis universitaris	63	9	11	18	100
Nombre de fills					
1 fill	57	9	15	20	100
2 fills	62	12	9	16	100
3 fills o més	63	15	10	12	100
Situació laboral					
Cap persona ocupada	60	–	–	–	100
Només un cònjuge ocupat	63	12	10	15	100
Tots dos cònjuges ocupats	61	12	12	15	100
Monoparental	53	11	12	25	100
Edat del fill de referència					
10 a 12 anys	70	8	8	14	100
13 a 14 anys	67	9	6	18	100
15 a 16 anys	62	14	11	13	100
17 a 18 anys	50	15	15	19	100
Sexe del fill de referència					
Home	61	11	11	17	100
Dona	60	12	11	16	100
<i>N</i>	612	119	109	164	1.004

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

altres, bé perquè toleren que els fills deixin els aliments que no volen al plat, opcions que són tan freqüents les unes com les altres.

Aquesta relaxació de la disciplina alimentària no té una relació estreta amb els estils educatius dels pares, com tampoc amb la implicació dels pares en l'educació formal dels fills. La disciplina alimentària es relaxa, sobretot, a mesura que els fills es fan grans i lluiten per la seva autonomia. Durant la infància (10 a 14 anys), els conflictes sobre el menjar es donen amb una certa freqüència en moltes famílies (gairebé la meitat dels pares van dir que tenien com a mínim algun conflicte per aquest tema, i gairebé un de cada cinc va assenyalar que els conflictes tenien lloc bastant sovint). Amb l'adolescència, els pares comencen a relaxar les normes i adopten solucions que tendeixen a rebaixar els nivells de conflicte, tot i que un terç dels pares de fills postadolescents segueixen assenyalant que tenen conflictes per culpa del menjar.

Aquesta relaxació es produeix en totes les classes socials, tant en les zones rurals com en les urbanes, i les circumstàncies familiars «modernes», com el treball extradomèstic dels dos cònjuges, no influeixen gens en aquesta pauta. Només els fills únics i els fills que viuen amb un dels dos progenitors sembla que tinguin més facilitat per imposar els seus gustos, controlats fins i tot pels efectes de l'edat, però les diferències tampoc no són gaire grans. És la generalització de la família negociadora al llarg de tota la societat i entre tots els col·lectius socials, però també el desenvolupament de la societat de consum, la que ha permès que els fills qüestionessin amb èxit una alimentació variada, sobretot en l'adolescència. La ingestió d'aliments que més disminueix és la de peix i verdures.

3.6. Canvi familiar i les formes d'educació dels fills

Ja hem vist com actualment hi ha una percepció generalitzada que els pares dediquen poc temps a ocupar-se dels seus fills, cosa que s'associa a una menor preocupació per la seva adequada educació i això s'atribueix fonamentalment, d'una manera o altra, al treball remunerat dels dos cònjuges, el que, per a la majoria, és sinònim d'incorporació de la dona al mercat de treball. En la mateixa línia, a les famílies monoparentals també se'ls suposa una menor dedicació als fills i, en aquest sentit, se'ls atribueix també una socia-

lització més deficient. Reinterpretat en termes de la família negociadora, la línia argumental després d'aquesta forma d'avaluar la realitat familiar al·ludeix al fet que, en aquestes famílies, hi ha menys temps disponible i més sobrecàrrega de treball, cosa que redundaria en una menor capacitat de contenir les demandes dels fills i en un major poder d'aquests últims per avançar els seus desitjos, i això es traduiria en una major autonomia, una cultura de menor esforç, un estil educatiu més inconsistent i uns hàbits de consum menys saludables.

En aquest epígraf, volem presentar i discutir els aspectes de la socialització tractats anteriorment des del punt de vista del canvi familiar, és a dir, analitzar si hi ha diferències significatives entre les famílies biparentals i les famílies monoparentals, i també al seu interior, si n'hi ha entre les famílies en què tots dos cònjuges treballen i aquelles en què només treballa un dels dos, normalment el pare.

Valors que s'han de fomentar en els fills

En relació amb els valors educatius que s'han de transmetre als fills, no podem analitzar amb detall les dades utilitzades, perquè l'Enquesta Mundial de Valors no recull informació sobre l'estatus laboral dels dos cònjuges, i en la literatura que hem revisat no s'aborden aquest tipus de qüestions. No obstant això, si analitzem en aquesta enquesta les respostes donades per les dones amb fills en funció del seu estat civil i de la seva situació laboral, podem obtenir una bona aproximació als objectius educatius dels diferents tipus de famílies considerades.

Les anàlisis fetes revelen que no hi ha diferències especialment significatives, segons si la mare treballa o no, en les aspiracions educatives pel que fa a la importància atribuïda als valors convivals, mentre que pel que fa als valors associats a l'«èxit social», aquests últims tenen una mica més d'importància per a les mares que tenen un treball remunerat que no per a les mares que no el tenen. Valors més tradicionals com l'obediència, la transmissió de la fe religiosa o l'esperit de sacrifici tendeixen, en canvi, a trobar-se una mica més entre les mares que no tenen una feina remunerada que no pas entre les que no la tenen. No obstant això, les diferències més grans s'observen en l'èmfasi que es posa en els valors de tipus individual, com la responsabilitat i, sobretot, la independència.

TAULA 3.17

Valors que es considera important de transmetre als fills segons els diferents tipus de famílies

Percentatge de dones entrevistades amb fills i menors de 65 anys que assenyalen el valor. Cinc respostes possibles

	NOMÉS UN CÒNJUGE OCUPAT	TOTS DOS CÒNJUGES OCUPATS	BI- PARENTAL	MONO- PARENTAL	TOTAL
Bones maneres	89	86	88	88	88
Independència	29	45	33	55	35
Esforç en el treball	43	46	44	42	44
Sentit de la responsabilitat	80	84	81	89	82
Imaginació	22	27	24	21	24
Tolerància i respecte als altres	81	81	81	81	81
Sentit de l'economia i esperit d'estalvi	34	35	35	17	34
Determinació, perseverança	27	33	30	29	29
Fe religiosa	25	20	24	13	23
Esperit de sacrifici	11	9	10	4	9
Obediència	52	45	51	42	50
N	443	216	567	48	659

Font: Enquesta Mundial de Valors, 1999-2000, elaboració pròpia sobre microdades, disponibles a www.jdsurvey.com.

Entre les famílies monoparentals derivades de separació o divorci, les mares posen encara major èmfasi en valors de tipus individual, com la responsabilitat i la independència, alhora que en posen menys en valors de tipus tradicional, com l'obediència, la transmissió de la fe religiosa o l'esperit de sacrifici. Pel que fa al foment de valors associats a l'«èxit social» no hi ha diferències significatives, com tampoc n'hi ha pel que fa a valors de tipus convivencial.

La interpretació que es pot fer d'aquestes diferències en els objectius educatius depèn dels valors de qui fa la interpretació, però, si fixem l'atenció en quins són els valors clarament dominants (bones maneres, responsabilitat i tolerància), podem observar que no hi ha grans diferències, per la qual cosa hi ha un consens social molt ampli sobre els grans valors que realment es consideren importants avui dia per transmetre a les noves generacions. Els únics accents que es poden destacar és el major èmfasi en valors referits a l'indivi-

du, i singularment, la independència entre les famílies portadores del canvi familiar. I, en subratllar la independència, el que fan no és altra cosa que reflectir els valors sobre els quals s'assenta el seu propi projecte familiar, és a dir, la seva incorporació al treball remunerat o la ruptura amb una relació conjugal insatisfactòria. Vist des d'un punt de vista més general, allò que aquestes famílies consideren important transmetre als seus fills són els valors sobre els quals descansa el canvi familiar, a saber, la individualització (en el sentit del guany d'autonomia individual) i, amb això també la família negociadora.

La implicació dels pares en l'educació formal dels fills

Quan pare i mare treballen és més probable que no vigilin ni vagin tant darre-re dels fills perquè estudiïn com quan només treballa un d'ells, controlats els efectes del rendiment escolar, l'edat i el sexe del fill de referència que, com s'ha vist, són els factors que més influeixen en aquesta implicació dels pares. No obstant això, s'ha de subratllar que les diferències són molt petites i que, en qualsevol cas, una àmplia majoria de pares que treballen també supervisen molt de prop l'estudi dels seus fills. De fet, els seus fills, obtenen, en conjunt, més bons rendiments escolars mesurats en termes de nombre de suspensos en l'última avaluació que no pas els fills de pares en què només un d'ells tingui un treball remunerat, com es pot observar a la taula 3.18. La raó d'aquestes diferències està en la influència positiva dels capitals culturals familiars en el rendiment educatiu dels fills, ja que, en les famílies en què pare i mare treballen, aquests últims tendeixen a tenir un major nivell educatiu i professional, perquè hi ha una relació molt estreta i directa entre la incorporació de les mares al mercat de treball i la seva qualificació professional i el seu nivell educatiu. Aquest major capital cultural de les famílies en què pare i mare treballen, es tradueix també en una major probabilitat de donar suport als seus fills a l'hora de fer els deures o bé de prendre'ls la lliçó. Aquesta ajuda a fer els deures es produeix, sobretot, de forma quotidiana, encara que, en algunes famílies, es doni més durant els caps de setmana.

Per tant, no es pot atribuir a les famílies en què treballen pare i mare ni un menor interès en l'educació formal dels seus fills, ni tampoc una menor implicació real. Aquesta important conclusió, el que subratlla és que no hi ha diferències entre uns pares i els altres, però això no vol dir que no hi hagi un aban-

TAULA 3.18

Implicació dels pares en l'educació formal dels seus fills segons diferents indicadors i tipus de famílies

En percentatges respecte a cada categoria

	CAP OCUPAT	NOMÉS UN CÒNJUGE OCUPAT	TOTS DOS CÒNJUGES OCUPATS	MONO-PARENTAL	TOTAL
Percentatge de pares que vigilen o van darrere perquè estudiïn, amb fills de	60	66	61	58	63
10-12 anys	–	86	72	75	77
13-14 anys	–	68	62	66	64
15-16 anys	–	74	60	47	66
17-18 anys	–	50	51	51	51
Si vigilen, ho fan:					
Només quan suspèn	22	5	6	7	6
Gairebé tots els dies	67	76	70	70	73
Els caps de setmana	0	3	6	6	4
De tant en tant	11	16	18	17	17
Total	100	100	100	100	100
No vigilen ni els van darrere a pesar de tenir 1 o més assignatures suspeses	13	13	14	17	14
Percentatge de fills que rep ajuda per fer els deures, prendre la lliçó, etc.	73	67	73	65	69
Si rep ajuda, la rep:					
Tots o gairebé tots els dies	36	60	55	55	57
Caps de setmana	18	2	6	9	5
De tant en tant	45	37	38	34	37
Altres respostes	0	1	2	3	2
Total	100	100	100	100	100
Rendiment escolar: un o més suspensos a l'última avaluació	53	51	44	57	49

Nota: «—» No hi ha prou casos.

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

donament de responsabilitats parentals en aquest àmbit també en el cas de les famílies en què treballen pare i mare, a pesar que, en general, tenen un major capital cultural. Com es pot veure a la taula 3.18, la proporció de pares que no

s'implica en la supervisió de l'educació formal dels seus fills quan objectivament ho necessiten, arriba a un 14%, una proporció que és igual a la que es pot trobar també entre les famílies en què només un cònjuge té treball remunerat.

Pel que fa a les famílies monoparentals, els pares (normalment, mares) d'aquestes famílies tenen més tendència a indicar que els seus fills no necessiten que se'ls supervisi els estudis i tendeixen a assenyalar menys que vigilen o van darrere dels seus fills perquè estudiïn que no pas els pares de famílies tradicionals en què només un dels dos té un treball remunerat. Però, controlats els efectes del rendiment acadèmic dels fills així com la seva edat i sexe, la probabilitat que supervisin estretament els estudis dels seus fills és només una mica menor que en les famílies tradicionals, si bé, no per a totes les edats. On més dificultats sembla que tinguin aquests pares és en l'adolescència. Quan supervisen, no obstant això, ho fan amb la mateixa freqüència relativa que la resta de pares. Ajudar a fer els deures no és tan freqüent entre les famílies monoparentals com entre les tradicionals, encara que molt menys freqüent que entre les famílies on treballen pare i mare, si bé quan ho fan, és amb una regularitat molt similar.

El rendiment acadèmic dels fills de famílies monoparentals mesurat pel nombre de suspensos és menys positiu que els dels fills de les altres famílies, però si es controlen els efectes de l'edat i el sexe dels fills, el nivell educatiu dels pares i el grau de supervisió dels pares (com s'ha vist, les principals variables associades amb l'èxit educatiu), els fills de famílies monoparentals no tenen més risc de suspendre que els fills de famílies biparentals, tant si treballa un dels pares com si ho fan tots dos.

En conjunt, per tant, entre les famílies monoparentals, la implicació dels pares en l'educació formal dels fills és una mica menys freqüent que en les famílies tradicionals, fins i tot hi ha una major proporció de casos en què hi ha un abandonament de les responsabilitats educatives, però cal subratllar que, en la gran majoria de les famílies monoparentals, darrere la superació de la crisi que comporta la ruptura i l'adaptació a les noves circumstàncies, el grau d'implicació en l'educació formal dels fills no és gaire diferent al de la resta de les famílies.

Com a resum de la nostra argumentació, podem destacar que l'elevat grau de fracàs escolar que hi ha a Espanya no es pot atribuir directament, si hem de

jutjar per aquestes dades, al canvi familiar i a una falta de dedicació dels pares derivada del mateix fracàs, sinó, possiblement, com sosté Marchesi (2004), la culpa és dels mateixos nois i no dels seus pares, si bé aquests podrien supervisar i motivar-los més i amb més freqüència, perquè molts han deixat de fer-ho, sobretot amb els fills postadolescents.

Estils educatius dels pares

La incorporació de pare i mare al treball remunerat no ha comportat necessàriament un augment de la inconsistència dels estils educatius dels pares ni un augment del poder dels fills per avançar els seus desitjos, paral·lel a una pèrdua d'autoritat dels pares. L'estil dialogant i de suport és un conjunt de valors i pautes d'interacció entre pares i fills que no deriva de la pèrdua de capacitat de control dels pares, sinó d'un canvi cultural més profund, com hem argumentat més amunt, i del desenvolupament d'una filosofia pedagògica que posa l'accent en la necessitat d'estimulació de les capacitats individuals i en la necessitat que els fills interioritzin els valors i les normes per mitjà del raonament lògic i la discussió, i no simplement a partir de la imposició de normes i prohibicions a través d'un sistema de premis i càstigs. Es tracta d'un canvi cultural profund amb el qual s'han identificat gairebé tots els pares, independentment del tipus de família que hagin format.

És cert, no obstant això, que quan pare i mare treballen, tendeixen a posar menor èmfasi en la disciplina, però també se senten menys desbordats que els pares tradicionals. Confien més en les seves capacitats que la resta de pares, motiu pel qual és menys freqüent que pensin que tots els esforços educatius que fan són inútils perquè, al final, els fills surten com volen. Coherentment, amb aquesta convicció, es conformen menys amb què els seus fills es criïn només sans, i aspiren a aconseguir majors èxits educatius. Aquestes aspiracions procedeixen, en part, de la mateixa experiència de les mares, les quals, tenint en compte les característiques del mercat de treball espanyol, només aconsegueixen una feina que consideren acceptable i que els compensi els costos derivats dels problemes de conciliació de vida familiar i laboral, sobre la base de l'esforç i la qualificació professional. D'altra banda, encara que aquests pares comparteixen la idea que, actualment, ja no es respecta els pares, no ho entenen aplicat a la seva pròpia vida familiar. És entre les famílies en què treballen pare i mare on es pot trobar la menor proporció de pares

TAULA 3.19

Estils educatius dels pares segons el tipus de família

Percentatge de entrevistats que mostren el seu acord amb les diferents proposicions

	CAP OCUPAT	NOMÉS UN CÒNJUGE OCUPAT	TOTS DOS CÒNJUGES OCUPATS	MONO- PARENTAL	TOTAL
Dimensió de suport					
Si s'expliquen les coses, qualsevol nen entén les raons del pare	80	82	83	86	83
Qualsevol decisió important que es prengui s'ha de discutir amb la família, inclosos els fills	73	85	85	88	86
Als nens, des de molt petits, se'ls ha d'acostumar a raonar	93	96	96	97	96
La disciplina en educació és la clau de l'èxit	73	76	71	81	75
Dimensió de control					
Els fills són un problema que mai no acabes de portar bé	27	28	24	32	27
Per més que un s'hi esforci, al final els fills surten com volen	27	42	35	51	40
Avui dia, els fills no respecten els pares	33	44	39	49	42
Dimensió de control autoritari					
Els pares són els que han de prendre exclusivament les decisions, i els fills les han d'obeir	73	29	30	40	31
La lletra, amb sang entra	13	5	4	6	5
En tinc prou si els meus fills creixen sans i bons	47	40	33	38	37

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

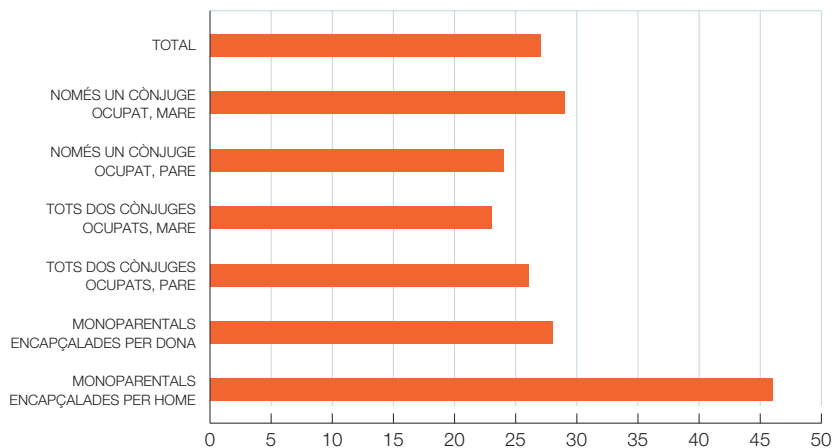
desbordats que consideren els fills com un problema i com un «problema que no acabes mai de portar bé».

Entre les famílies monoparentals, en canvi, hi ha un major pessimisme i està més estesa la sensació de pèrdua d'autoritat i de control dels pares, molts d'ells, desbordats per l'acumulació de rols i obligacions que han de complir. Aquests pares evidencien una menor confiança en el seu projecte educatiu en pensar, la meitat d'aquests pares, que per molt que facin, els fills surten com volen. Aquest pessimisme es dona més com menor és el nivell educatiu, amb

GRÀFIC 3.8

Famílies que se senten desbordades per l'educació dels fills

Percentatge de pares segons el sexe que afirmen que «Els fills són un problema que mai no acabes de portar bé»

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

independència de l'edat o el sexe del fill de referència o del seu rendiment escolar. En conseqüència, una proporció alta d'aquests pares limiten les seves aspiracions educatives i es conformen amb què els fills es criïn sans. La sensació de pèrdua d'autoritat dels pares també està més estesa que entre les altres famílies, i tendeixen a accentuar més les respostes autoritàries, subratllant en major proporció la disciplina i l'obediència. Gairebé la meitat subscrigu la idea que «els pares són els que han de prendre exclusivament les decisions, i els fills obeir-les». Això no obstant, la gran majoria s'autoqualifica de poc estricta o gens (77%), una proporció superior que la que es pot trobar entre les famílies en que només treballa el pare o la mare (69%). La sobrecàrrega que reflecteixen aquestes actituds i formes d'enfocar l'educació dels fills, no es tradueix, necessàriament, en un desbordament de les demandes, però la proporció de pares que sostenen que «els fills són un problema que mai no acabes de portar bé» s'eleva a un terç, si bé hi ha apreciables diferències segons el sexe del progenitor, però no així segons el seu nivell educatiu. En les famílies monoparentals encapçalades per homes, la proporció dels que

se senten desbordats és un 50% superior a les que estan encapçalades per una dona (46% davant del 28%). S'ha de subratllar, però, que en una gran majoria de les famílies monoparentals, la socialització dels fills no es veu com un problema, i que la satisfacció amb la maternitat o paternitat, com es veurà, és tan elevada com entre els altres progenitors.

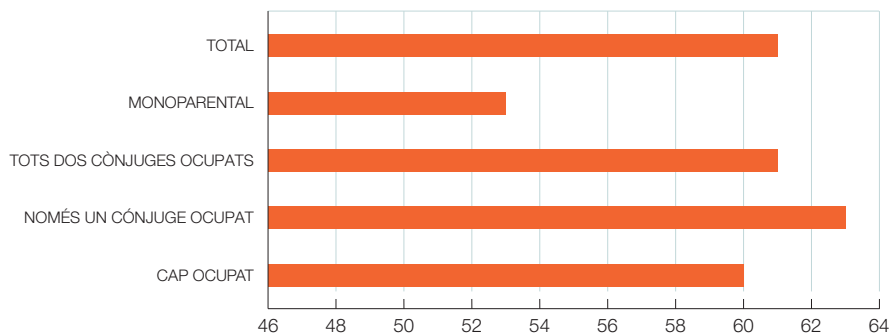
L'educació en hàbits de consum saludables

Amb les dades que hem recollit a la nostra enquesta, no podem analitzar totes les dimensions considerades més amunt, ja que les enquestes de joventut no recullen informació sobre els pares dels joves. Per tant, aquí només podem analitzar l'abast de la disciplina alimentària en els diferents tipus de famílies. Com es pot observar al gràfic 3.9, la pluralització de les formes de vida familiar com a tal no ha comportat, en tots els casos, un relaxament de la disciplina alimentària. Quan pare i mare treballen és més probable que els fills mengin fora de casa, al col·legi, o que ells mateixos hagin d'escalfar-se el menjar, si bé això sembla ser menys freqüent del que se sol suposar, ja que, segons l'Enquesta de qualitat de vida en el treball del 2004, del Ministeri de Treball i Seguretat Social, el 84% de les dones amb un treball remunerat i un 72% dels treballadors homes menja a casa, com hem tingut ocasió de veure al capí-

GRÀFIC 3.9

Disciplina alimentària segons diferents tipus de famílies

Percentatge de pares que assenyalen que, quan hi ha un menjar que no agrada al fill/a de referència, insisteix perquè se'l mengi

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

tol I. El fet que els pares mengin a casa no implica que els fills també ho facin, però es molt més probable que passi així. En aquest sentit, no ha de sorprendre que l'abast de la disciplina alimentària no sigui gaire diferent en les famílies en què tots dos cònjuges tenen un treball remunerat de quan només el té un. En les famílies monoparentals, en canvi, la proporció de pares, independentment del sexe, que no insisteix en què els fills mengin el que se'ls posa el plat és apreciablement major que en les famílies biparentals (53% davant del 63%), controlats fins i tot l'edat i el sexe dels fills i la conflictivitat intergeneracional (vegeu el gràfic 3.9).

3.7. Reflexions finals

Com a conclusió general de tot aquest capítol, podem assenyalar, per tant, que el canvi familiar que ha redundat en una pluralització de les formes de vida familiar no té efectes unívocs sobre les característiques i els canvis en la implicació dels pares en l'educació dels seus fills. Els indicadors que hem utilitzat no representen tot el complex món de la socialització familiar de les noves generacions, però sí que permeten tenir-ne almenys un acostament rellevant sobre aspectes importants. Recollint algunes de les conclusions obtingudes, es pot assenyalar que l'aparició de la família negociadora i l'augment de l'autonomia dels fills no és un fenomen específic d'aquesta pluralització, sinó que descansa en els canvis culturals que han donat origen a l'abandonament del model de família tradicional i concretament, com hem argumentat al capítol primer, a la individualització creixent dels projectes vitals. D'altra banda, i en contra de les imatges socials dominants, la incorporació dels dos pares al treball remunerat no està estretament associada amb un debilitament del seu compromís amb l'educació dels seus fills ni amb un relaxament del seu estil de socialització. Encara que aquests pares vigilen i controlen menys l'estudi dels seus fills i insisteixen també menys en la disciplina i en l'obediència, tenen una visió més positiva i optimista de les relacions intergeneracionals, tenen majors aspiracions educatives i se senten molt menys desbordats pels reptes de la socialització que les famílies tradicionals. Entre les famílies monoparentals, en canvi, l'heterogeneïtat de situacions és molt més gran, com també ho són les contradiccions en què viuen. En les famílies monoparentals, hi ha una sobrecàrrega que procedeix tant de l'acu-

mulació de responsabilitats com de les demandes derivades de la família negociadora, amb estils de socialització que tendeixen a accentuar la disciplina i l'obediència, però que es viuen com a poc consistents. Els objectius educatius són menors, sobretot, com menors són els capitals culturals, tot i que es tendeix a vigilar i a controlar més l'estudi dels fills. No és infreqüent que aquestes famílies es vegin desbordades per la socialització dels fills i els visquin com un problema irresoluble, si bé aquesta actitud no és la més freqüent, i sobretot és dona en les famílies monoparentals encapçalades per homes, però molt menys en les que estan encapçalades per dones.

IV. La satisfacció amb la vida familiar

4.1. La importància de la vida familiar i el significat dels fills

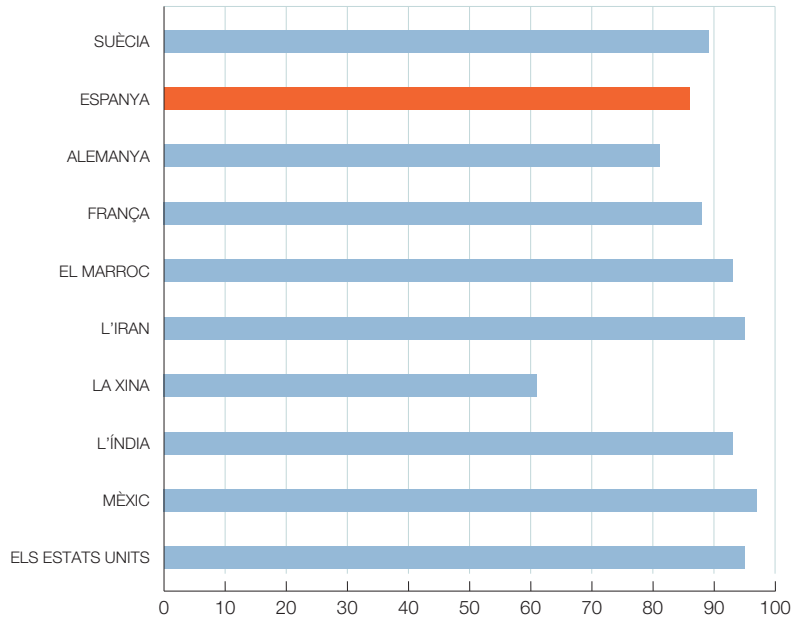
És un lloc comú assenyalar que la família és un dels àmbits vitals més ben valorats a Espanya, i això ho acrediten multitud d'enquestes. En relació amb això, s'ha de precisar, però, que no es tracta de cap especificitat espanyola, sinó que, en totes les societats, desenvolupades o no, la família té gran importància per als seus membres. És més, a Espanya hi ha una menor proporció de persones que en molts altres països, desenvolupats i no desenvolupats, li concedeixen la màxima importància, com ho evidencia l'Enquesta Mundial de Valors 1999-2000. No obstant això, per al 99% de la població, la família té molta o força importància.

La importància atribuïda a la família va canviant de significat segons diferents circumstàncies, de manera que no en tots els temps, ni en totes les societats, ni per a tots els seus membres, té el mateix significat. Antany, i actualment en les societats no desenvolupades, la família era la forma d'organitzar socialment la supervivència de les persones, de manera que els intercanvis materials i immaterials de béns i de serveis que es produïen al seu si, eren fonamentals per al benestar dels seus membres. En altres paraules, la família era una forma d'assegurament social de la supervivència. Amb la modernització, aquesta funció asseguradora del benestar material de la família ha anat perdent pes. Per a les dones, amb la seva incorporació al treball remunerat i la possibilitat de controlar la fecunditat, la seva situació de dependència de la família s'ha transformat radicalment, i poden tenir un nivell de vida acceptable independentment de la seva situació familiar. Per als pares, els fills ja no són una inversió de la qual poden esperar devolucions financeres en situacions de necessitat. La funció d'assegurament que complien els fills ha estat

GRÀFIC 4.1

Percentatge que consideren que la família és molt important en la seva vida

Percentatge dels entrevistats de 18 anys i més

Font: Enquesta Mundial de Valors, 1999-2000, a www.jdsurvey.com.

assumida per la Seguretat Social i/o pels mercats financers. No es tracta que la família no tingui importància per al benestar material dels seus membres en l'actualitat, sinó que la seva importància s'ha modificat profundament i que els elements materials han passat a un segon pla per adquirir major protagonisme, en la percepció individual i en la valoració social, la dimensió psicològica i afectiva.

És en la formació d'una família on s'aspira a trobar la felicitat o, si més no, una vida satisfactòria. Al marge de les motivacions per formar una parella, en què els interessos materials poden no estar totalment absents, en la decisió de tenir fills, els interessos materials han desaparegut i les expectatives que es posen en els fills és que contribueixen a la felicitat individual i de la parella. I això, a pesar que culturalment la felicitat ha deixat també d'associar-se

necessàriament amb la maternitat i la paternitat, i que s'accepta com a plenament legítima l'opció de no tenir fills. Només un 38% dels que tenen menys de 50 anys pensen que una dona necessita tenir fills per realitzar-se, i un 28%, que l'home els necessita,⁽¹⁾ segons la citada Enquesta Mundial de Valors del 2000.

No obstant això, expressat en termes d'Inés Alberdi (1999: 146), «el fill és part del projecte de felicitat compartida de la parella». I això és així, no tan sols per la pèrdua del seu «valor econòmic», sinó també perquè, amb la modernització tardana i la generalització de la norma de la planificació familiar, els fills són (o haurien de ser-ho) fruit d'una decisió lliure, voluntària i responsable dels pares. I, encara que no tots els fills ho siguin, els fills, en l'actualitat, ja no són únicament desitjats i volguts, sinó també buscats, i això per enriquir la vida dels seus pares, sobretot, amb retorns que no es poden adquirir en el mercat. Els pares volen els fills per satisfer part de les seves necessitats afectives de donar i rebre afecte, per poder estimar i perquè els estimin, per sentir-se estimats. Recollint el sentir comú, es podria formular en els següents termes: «si no ens paguen una pensió, si no s'ocupen de nosaltres quan siguem vells, com a mínim que ens estimin», i que els puguem estimar.

Amb la pèrdua del «valor econòmic» dels fills i els costos cada vegada més grans de la seva criança, tant directes com d'oportunitat, el seu «valor afectiu» ha crescut i les relacions se sentimentalitzen cada vegada més. D'aquí ve, com s'ha assenyalat al primer capítol, que molts pares busquen relacions més pròximes a les d'amistat que a les parentals en el seu sentit tradicional. La bona comunicació amb els fills es converteix en un bé preuat per als pares, ja que passa a constituir un símbol de l'èxit del projecte familiar. Si abans «el respecte», entès com a certa distància i cert temor als pares, era un aspecte important de les relacions intergeneracionals, ara ho és la «bona comunicació», en el sentit de l'intercanvi d'experiències, sentiments, aspiracions i preocupacions íntimes. No es tracta que en les generacions precedents no hi hagués també preocupació per tenir unes bones relacions amb els fills, sinó que aquesta dimensió ocupava un lloc menys central que en l'actualitat i adoptava formes més «respectuoses» (interpretades en vista de la perspectiva actual com a «fredes», «distantes», «formals», etc.).

(1) Entre els més grans de 50 anys, en canvi, la proporció dels que consideren que els fills són necessaris per realitzar-se com a persones, arriba al 63% en el cas de les mares i al 47% en el dels pares.

Alhora que les relacions se sentimentalitzen cada vegada més, el que es demana als pares en l'educació dels fills es fa també cada vegada més exigent. Ja que els fills són volguts i planificats, també es vol «el millor per a ells», i aquesta definició «del millor» és cada vegada més complexa. No únicament es vol que tinguin un nivell de vida adequat, que creixin sans i bons, que siguin bones persones i que tinguin una professió, sinó també que creixin psicològicament sans i equilibrats. Sorgeix així, una preocupació creixent entre els pares pel benestar psicològic dels fills, paral·lela a un continuat descobriment de noves malalties psicològiques entre nens i adolescents, cosa que accentua les demandes socials (de les autoritats sanitàries, mitjans de comunicació, professionals de l'educació, etc.) de dedicació als fills i la importància d'una bona comunicació. I els mateixos pares assumeixen aquestes demandes.

A pesar de la individualització dels projectes de vida dels quals hem parlat al principi del llibre, les exigències d'abnegació en el rol dels pares, lluny de disminuir, s'han carregat així amb noves responsabilitats. El 83% dels pares menors de 50 anys consideren que «el deure dels pares és procurar el millor per als seus fills, tot i a costa del seu propi benestar», davant d'un 9% que considera que «els pares tenen la seva pròpia vida i no se'ls ha de demanar que sacrifiquin el seu propi benestar en benefici dels fills», una proporció que no és gaire diferent de la dels seus mateixos pares (91% i 5%, respectivament) (Enquesta Mundial de Valors, 1999-2000). I els fills també participen d'aquesta mateixa visió, també consideren que els pares (els seus pares) han d'anteposar el benestar dels fills (ells) per sobre de tot, cosa que contribueix a donar-los poder de negociació en el procés de guany de quotes d'autonomia en el si de la convivència. Amb la individualització, encara que les dones han guanyat quotes d'autonomia davant dels seus cònjuges a l'hora de conformar els seus propis projectes vitals, no ha passat el mateix amb els rols parentals. Els progenitors no s'han vist descarregats de responsabilitats, sinó que són els fills els que han guanyat en capacitat de negociació dels termes que regeixen la convivència.

4.2. La conflictivitat intergeneracional

El punt de vista dels pares

A pesar de la desaparició del patriarcat i de l'estil autoritari i de l'aparició de la família negociadora, o potser precisament per això, no ha desaparegut la conflictivitat intergeneracional en el si de les famílies. Un cert grau de conflicte és inherent al desenvolupament de la família negociadora, ja que són els progenitors els que, al fil de la convivència diària, han establert normes, regles, usos i costums sobre allò que els fills poden fer, el que no poden fer i el que haurien de fer, i en funció de si ho feien o no, de com ho feien, han anat reaccionant eliminant-les, modificant-les o reforçant-les a través d'un sistema de prova i error, però també aplicant reforços o «premis» per als comportaments desitjats, i desincentius o «càstigs» per als no desitjats. Aquestes normes, regles, usos i costums es van modificant a mesura que els fills es fan grans, normalment perquè els fills en posen en qüestió algunes i reclamen més marge d'actuació independent i major autonomia, és a dir, més capacitat per establir ells mateixos determinades normes de comportament, estàndards d'acceptabilitat dels comportaments o senzillament, el dret a no ser jutjats, criticats o recriminats per determinats comportaments o per la seva falta. Aquestes demandes dels fills, conformades i condicionades per multitud d'instàncies alienes a la mateixa família i on tenen un paper molt important els amics, i més en general, «els altres nens/joves», com a grup de referència, xoquen normalment amb la resistència dels pares. Al capdavall, es tracta de modificar normes, regles, usos i costums afiançats durant un període temporal molt dilatat.

Ara bé, aquest qüestionament de l'«ordre domèstic» i dels «desencontres» a què condueix, no necessàriament s'ha d'interpretar en termes de «conflicte», com tampoc, per exemple, la dinàmica dels partits polítics en el Parlament es pot entendre com a «conflicte». Únicament si hi ha un esglaonament de les diferències manifestat en l'acritud de les demandes i les respostes, així com en la reiteració i l'acumulació d'enfrontaments en diferents dimensions de la convivència, es pot parlar de «conflicte». La forma de saber si hi ha «conflicte» o no en les famílies és a partir de com ho viuen els mateixos protagonistes, si bé normalment hi ha una aversió a qualificar les diferències de «conflicte», sobretot per part dels pares i, particularment, en un àmbit sub-

jectivament tan important i emocionalment tan carregat com són les relacions familiars. Per això, per conèixer l'abast de la conflictivitat, hem preguntat als pares sobre la freqüència amb què solen «renyar o discutir amb el seu fill/a, alçant la veu, fent-li retrets, etc.» en onze dimensions diferents de les relacions i distingint entre cinc opcions, que van des de molt a res. A partir de l'anàlisi de les respostes dels pares, es pot obtenir una idea de l'abast de les desavinences i quan aquestes es densifiquen tant que es pot parlar de conflicte més o menys intens. Abans de presentar una visió de conjunt, volem presentar, no obstant això, quines són les dimensions en què es produeixen més desavinences entre les generacions i en quines fases del cicle familiar se solen donar típicament.

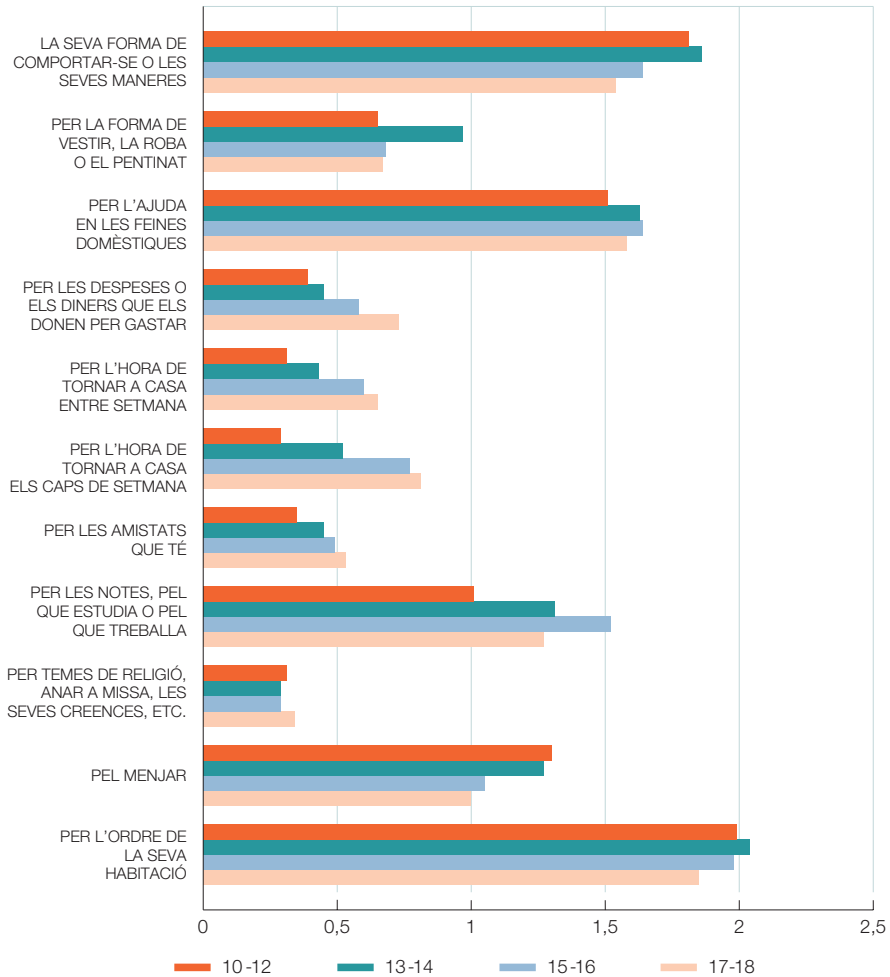
Al gràfic 4.2, hem recollit les respostes donades pels pares, que no es veien condicionades per si qui contestava era el pare o la mare, en les onze dimensions considerades. D'aquest gràfic es poden deduir conclusions significatives sobre la dinàmica de conflicte entre pares i fills. A efectes interpretatius, convé destacar que un valor 0 indica que mai no hi ha desavinences, mentre que el valor 4 indica que es discuteix i es rondina molt sovint. Els trets estructurals d'aquestes desavinences, des del punt de vista dels pares, són els següents:

- Fixant-nos en l'edat, es pot observar que l'adolescència no apareix com una etapa especialment conflictiva que destaquí clarament sobre les altres, com tampoc ho és la postadolescència. D'altra banda, la infància tardana tampoc apareix com una etapa especialment pacífica. Aquesta circumstància és especialment vistosa en la dimensió de les maneres o formes de comportar-se. Amb l'adolescència, normalment, els fills es tornen més contestataris i les seves respostes a les increpacions dels pares varien enormement segons els bruscos canvis d'humor que són característics d'aquesta fase del desenvolupament físic i de la personalitat. Seria d'esperar, per tant, unes relacions més tenses entre les generacions i una major queixa dels pares sobre la forma de fer avançar les seves reclamacions, com ho va ser en el passat. Els pares, no obstant això, semblen haver-ho assumit i no hi veuen un símptoma de majors conflictes. És a dir, el desenvolupament de la família negociadora ha comportat una «desestacionalització» del conflicte generacional, i l'ha diluït al llarg de tot el procés de socialització de les noves generacions. Si calculem la mitjana de respostes a les

GRÀFIC 4.2

Freqüència de discussions entre pares i fills en diferents dimensions de les seves relacions

Mitjana d'intensitat de les desavinences segons la dimensió i l'edat del fill de referència

Nota: Un valor de 0 indica que no renya ni discuteix mai, mentre que el valor 1 indica que ho fa poques vegades i 4 moltes.

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

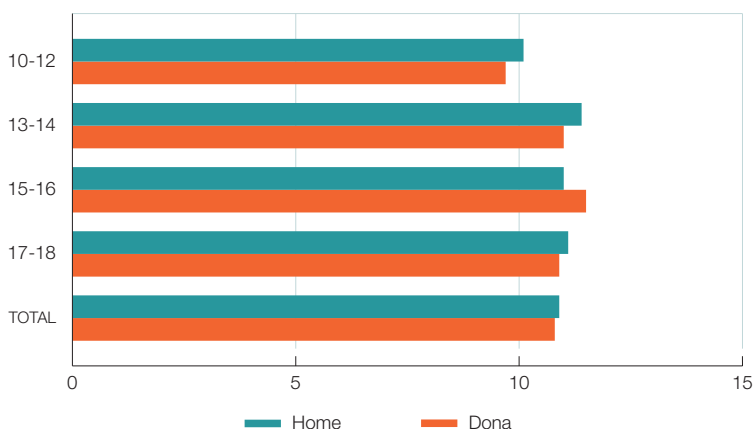
onze dimensions considerades, podem observar que no hi ha diferències segons l'edat del fill de referència (gràfic 4.3).

- Fixant l'atenció en les dimensions en què es produeixen més desavinences, es pot observar que, a totes les edats, n'hi ha tres que destaquen: les maneres o la forma de comportar-se, l'ordre de l'habitació i l'ajuda a fer les feines domèstiques. Al costat d'aquestes dimensions, en els preadolescents, les desavinences són relativament freqüents també en el menjar, és a dir, pel tipus d'aliments a consumir, mentre que entre els adolescents i els postadolescents ho és el rendiment escolar. Ja hem assenyalat al capítol III, com el conflicte sobre el menjar disminueix amb l'edat per l'estratègia dels pares de reduir la disciplina alimentària a fi de reduir el grau de conflicte («amb la condició que mengi alguna cosa»), mentre que el conflicte pel rendiment escolar creix en augmentar el nombre de suspensos, tot i que entre els pares dels postadolescents sembla que es doni un ajust-

GRÀFIC 4.3

Frequència de discussions entre pares i fills

Mitjana de freqüència en les 11 dimensions considerades segons l'edat i el sexe del fill de referència

Nota: Un valor de l'índex 0 indica que no renya ni discuteix mai en cap de les 11 dimensions considerades al gràfic 4.2, mentre que el valor 11 indica que poques vegades en les onze considerades, o una combinació variable d'intensitats i 44, moltes vegades en totes les dimensions.

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

tament d'expectatives, ja que, a pesar que els suspensos creixen amb l'edat (i amb el nivell d'estudis), el conflicte intergeneracional per aquest motiu disminueix. Una part dels pares amb fills amb problemes de rendiment escolar acaben, o bé conformant-se amb que vagin a col·legi i no «estiguin al carrer», o bé no els volen causar traumes psicològics profunds, o esperen que puguin començar a treballar.

- És molt sorprenent que el conflicte per la dimensió de l'oci individual, és a dir, el «sortir» no s'evidenciï com a especialment intens des del punt de vista dels pares, ja que en el discurs tant dels grups de discussió dels pares com en el dels fills, ocupava un lloc dominant. No obstant això, en els grups de discussió dels pares el «sortir» és tractat, sobretot, en termes de preocupació i por pel que pugui passar, com a manifestació del seu amor i de la seva responsabilitat, i no tant com a conflicte, mentre que els fills ho interpreten com una manifestació de control, al qual s'oposen per guanyar quotes de llibertat i és viscut molt més en termes de conflicte. En altres fonts de dades (CIS, 2004), encara apareix com un problema relativament freqüent entre els pares i els fills adolescents, només un 14% ho considerava un problema greu en les seves relacions intergeneracionals.

- A diferència de les altres dimensions, els diferents aspectes relacionats amb el «sortir» (l'hora de tornar a casa, tant entre setmana com els caps de setmana, els diners que es gasten i els amics) creix amb l'edat, en generalitzar-se amb l'edat l'oci individual davant del familiar. No obstant això, convé cridar l'atenció sobre l'escàs abast de les desavinences sobre els diners que es gasten, així com sobre les amistats. Només en un 6% de les famílies, els pares assenyalen que tenen desavinences freqüents pels diners que gasten els fills, mentre que, en el 82% de les famílies, no n'hi ha mai o gairebé mai, i això, independentment de l'edat i de la classe social a la qual pertanyen (vegeu la taula 4.1). Els pares sembla que s'hagin resignat a finançar les pràctiques d'oci dels seus fills, a pesar que les despeses en aquest oci són relativament elevades.

- Les diferències segons el sexe del fill de referència s'han difuminat fins al punt que, des d'una consideració global, no hi ha diferències en la freqüència relativa de conflictes, ni per al conjunt de fills de 10 a 18 anys, ni per als diferents períodes de la seva maduració, com es pot observar al grà-

fic 4.3. No obstant això, si es consideren les diferents dimensions de les relacions entre les generacions, hi ha algunes diferències que es poden destacar (taula 4.1). Així, el conflicte pel rendiment escolar és menys freqüent amb les filles que amb els fills, ja que les primeres tenen menys suspensos que els segons, i els pares consideren també que tenen un millor rendiment escolar, com hem vist al capítol III. En la dimensió de l'ordre i l'ajudar a fer les feines domèstiques així com en la dimensió del menjar, en canvi, hi ha una mica més de desavinences amb les filles que amb els fills, però les diferències són molt petites. Per tant, la conclusió general que es pot treure de les respostes dels pares és que la tenacitat que posen a fer complir els objectius i les normes, usos i costums negociats que regeixen la convivència familiar, són iguals per als fills que per a les filles.

La mitjana, encara que és molt representativa de quines són les situacions dominants, amaga, no obstant això, com és ben sabut, situacions molt heterogènies. Les desavinences i discussions són, com hem indicat, consubstancials a la convivència, motiu pel qual cal identificar les situacions en què es densifiquen les discussions fins al punt d'arribar a situacions realment conflictives. Entre les

TAULA 4.1

Freqüència de discussions entre pares i fills en diferents dimensions de les seves relacions

Percentatge de pares que afirmen que les tenen amb molta o amb bastant freqüència

	FILL	FILLA	TOTAL
Per la seva forma de comportar-se o les seves maneres	28	28	28
Per la forma de vestir, la roba o el pentinat	10	12	11
Per l'ajuda en les feines domèstiques	23	28	26
Per les despeses o els diners que els donen per gastar	7	6	6
Per l'hora de tornar a casa entre setmana	7	7	7
Per l'hora de tornar a casa els caps de setmana	8	8	8
Per les amistats que té	7	4	6
Per les notes, pel que estudia o pel que treballa	29	17	23
Per temes de religió, anar a missa, les seves creences, etc.	5	3	4
Pel menjar	14	17	16
Per l'ordre de la seva habitació	37	43	40

Nota: La diferència de cada valor fins a 100 és la dels pares que afirmen que només les tenen en algunes ocasions, poques vegades o mai.

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

relacions harmonioses i les conflictives, hi ha un contínuum de circumstàncies. El percentatge de famílies en què no hi ha discussions per cap dels motius és testimonial (3,3%), com és testimonial també el percentatge de famílies en què es donen moltes vegades en totes o gairebé en totes les dimensions (0,9%). No obstant això, interessa distingir entre famílies bàsicament harmonioses i famílies bàsicament conflictives, en què els conflictes són freqüents i en múltiples dimensions, així com una situació intermèdia entre els dos extrems. A través d'una anàlisi de conglomerats (clúster), es poden agrupar les famílies en els tres tipus indicats i els resultats que s'obtenen es mostren a la taula 4.2.

A pesar que el conflicte generacional ha disminuït amb l'aparició de la família negociadora, de manera que, entre els sociòlegs de la joventut es qualifiquen les relacions intergeneracionals com de coexistència pacífica i no de conflicte intergeneracional, a pesar que la gran majoria dels joves qualifiquen molt positivament les relacions amb els seus pares, les famílies conflictives no han desaparegut, si ens fixem en la freqüència de les discussions «alçant la veu, fent retrets, etc.» que diuen els pares que tenen amb els seus fills, tot i que el seu abast és limitat. Segons les respostes proporcionades pels pares, que una vegada més es mostren més benèvols en les seves opinions que les mares, les famílies amb discussions freqüents serien aproximadament un 6%, mentre que si ens fixem en l'opinió de les dones, la proporció s'elevaria fins al 10%. Les famílies en què gairebé mai es discuteix acaloradament són una

TAULA 4.2

Famílies segons la intensitat del conflicte intergeneracional

En percentatges segons les respostes dels pares o les mares entrevistats

	PARE	MARE	TOTAL
Famílies sense conflictes	63	55	57
Famílies amb discussions relativament freqüents: discuteixen, sobretot, per les maneres, ajuda en les feines domèstiques i pel rendiment escolar	32	35	34
Famílies conflictives: discuteixen amb freqüència en gairebé totes les dimensions, tret de les creences religioses	6	10	9
Total	100	100	100
<i>N</i>	259	745	1.004

Nota: Resultats d'una anàlisi de clúster.

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

àmplia majoria, mentre que aquelles en què tenen lloc, amb alguna freqüència, discussions sobretot per les bones maneres, l'ajuda en les feines domèstiques i el rendiment escolar arribaria al voltant d'un terç de les famílies.

Las famílies més conflictives tendeixen a ser sovint aquelles en què els pares tenen un nivell d'estudis més baix, així com les famílies amb un estil educatiu autoritari, o aquelles en què els pares se senten desbordats per les seves obligacions parentals, tot i que, probablement, aquesta percepció derivi de la mateixa situació conflictiva en què viuen. Són famílies en les quals els fills tenen més probabilitat de treure suspensos, tot i que no sempre es tracta de famílies caracteritzades pel fracàs escolar, ni sempre que els fills treuen suspensos, les pautes de convivència escalen fins a ser conflictives. Es donen més sovint quan els fills són adolescents o postadolescents, a pesar que, com a tendència general, no hi hagi un esglaonament de les desavinences generacionals amb la maduresa dels fills, i una mica més, en les famílies monoparentals que no pas en les biparentals, si bé en la majoria de les famílies monoparentals, les relacions són harmòniques.

Las situacions intermèdies de conflicte estan més homogèniament distribuïdes al llarg de tots els grups socials i només són més freqüents en la preadolescència, quan els fills tenen suspensos i quan els pares se senten desbordats a l'hora de criar els fills.

En relació amb l'evolució en el temps de les pautes de conflicte intergeneracional des del punt de vista dels pares, amb les dades de la nostra enquesta, no podem saber com han evolucionat, ja que no tenim una versió anterior. El CIS, en canvi, sí que té indicadors comparables referits a 1991 i al 2004, tot i que utilitza indicadors diferents als que hem utilitzat en la nostra enquesta, ja que no va preguntar sobre la freqüència, sinó si consideraven els pares que tenien un problema greu o lleu, o bé si no hi havia cap problema en les diferents dimensions considerades. De la comparació de les dades, es pot deduir que, durant l'última dècada i mitja, la conflictivitat entre pares i fills adolescents (15 a 17 anys) si no ha canviat en termes globals, sí que s'ha atenuat lleugerament i han canviat les dimensions en què es produeixen majors desavinences. El canvi més espectacular s'ha produït en l'augment de la conflictivitat derivat del repartiment de les feines domèstiques: si el 1991 només l'11% dels pares de fills adolescents referien aquesta dimensió com un pro-

TAULA 4.3

Famílies segons la intensitat del conflicte intergeneracional

En percentatges segons diferents circumstàncies sociofamiliars

	FAMÍLIES SENSE CONFLICTES	FAMÍLIES AMB DISCUSSIONS RELATIVAMENT FREQUENTS	FAMÍLIES CONFLICTIVES	TOTAL
Nivell d'estudis de l'entrevistat/da				
Menys de graduat escolar	48	30	22	100
Primaris (EGB, Batxillerat elemental)	58	32	10	100
Secundaris (BUP, Batxillerat superior)	55	37	9	100
Formació professional	55	39	6	100
Estudis universitaris	64	34	3	100
Situació laboral dels pares				
No treballa cap dels dos	60	33	7	100
Només un cònjuge treballa	57	33	9	100
Treballen tots dos cònjuges	58	35	7	100
Monoparental	53	33	14	100
Nombre d'habitants del municipi de residència				
Menys de 50.000 habitants	55	36	9	100
De 50.000 a 500.000 habitants	62	30	8	100
Més de 500.000 habitants	53	38	9	100
Edat del fill de referència				
10-12 anys	62	32	5	100
13-14 anys	51	42	7	100
15-16 anys	53	36	11	100
17-18 anys	60	29	10	100
Rendiment escolar				
1 o més suspensos a l'última avaluació	44	45	11	100
Cap suspens a l'última avaluació	70	23	7	100
Estil educatiu dels pares				
Pares no autoritaris	58	34	8	100
Pares autoritaris	53	34	13	100
Estil educatiu dels pares				
Pares no desbordats per l'educació dels fills	61	32	6	100
Pares desbordats per l'educació dels fills	35	44	20	100
Tots els casos	57	34	9	100

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

blema, el 2004 el percentatge s'havia multiplicat per 5, i augmentaven així fins al 57%. Les demandes dels pares envers els seus fills en aquest àmbit de la convivència han augmentat pel que fa a l'aprofundiment en el canvi dels rols, encara que, com s'ha vist, amb poc èxit pel que fa a la seva col·laboració activa, cosa que ha redundat en un augment de les discussions per aquest motiu. Aquest augment de les demandes dels pares s'ha produït en totes les edats dels fills i en tots els tipus de família. Mentre que en el passat recent tendia a concentrar-se, sobretot, entre els adolescents i en les famílies en què tots dos pares tenien un treball remunerat o en les famílies monoparentals, avui dia també es dona quan els fills són preadolescents i en les famílies en les quals només treballa un dels pares.

En les qüestions referides a la pràctica i creences religioses, així com en el que fa referència a la imatge (vestits, pentinat, etc.), en canvi, els conflictes han disminuït substancialment, i no han estat vistos pels pares com a problemàtics més que en una proporció molt petita de casos, i gairebé sempre, com un problema lleu. La reducció del conflicte per aquests motius no és sinó un reflex del procés d'individualització creixent al qual hem al·ludit en el capítol primer, i de la major autonomia en la família negociadora. No obstant això, la dimensió «sortir» (hora de tornar a casa, les amistats que té i els diners que gasten), sí que apareix citada com a problemàtica amb una mica més de freqüència que el 1991, però considerant, en la immensa majoria dels casos, que es tracta d'un «problema lleu».

El punt de vista dels fills

El punt de vista dels fills no és, no obstant això, el mateix que el dels pares, segons que es desprèn de les enquestes de joventut. A pesar novament, de les dificultats comparatives de la utilització de diferents indicadors per mesurar la freqüència de les discussions intergeneracionals, si ens fixem en les dimensions citades amb més freqüència, encara que els joves adolescents i postadolescents (de 15 a 18 anys) indiquen, com els pares, que les discussions més freqüents són per l'ajuda a les feines domèstiques i pel rendiment escolar, també indiquen que les discussions són freqüents per l'horari d'arribada a casa així com pels diners que gasten, és a dir, per la dimensió «sortir». Les diferències són degudes, creiem, segons que hem indicat anteriorment, més a

l'avaluació diferencial que fan els pares i fills dels desencontres que puguin haver-hi per aquest motiu que no pas a la mateixa intensitat del conflicte.

Un altre dels aspectes en què hi ha certes diferències de criteri entre pares i fills és en la dimensió de gènere. Pel que s'ha vist anteriorment, des del punt de vista dels pares no hi ha grans diferències de gènere en els conflictes entre les generacions, però algunes filles afirmen que tenen límits que els fills no tenen, o no perceben, sobretot en l'àmbit de l'oci individual. Així, la proporció de filles adolescents que assenyalen que podrien tornar a casa a la nit a

TAULA 4.4

Àmbits d'autonomia dels fills en diferents tipus de comportaments segons la resposta dels fills

	PODRIA FER-HO SENSE CAP PROBLEMA	PODRIA FER-HO SENSE DIFICULTAT, PERÒ ES DISGUSTARIEN	PODRIA FER-HO PERÒ TINDRIA UNA BARALLA FAMILIAR	NO PODRIA FER-HO	TOTAL
Joves de 15 a 16 anys					
Llevar-me quan em ve de gust					
Fill	43	21	13	22	100
Filla	56	20	10	13	100
Reunir-me a casa amb un grup d'amics					
Fill	60	22	9	6	100
Filla	71	16	6	6	100
Arribar a la nit a l'hora que vulgui					
Fill	10	14	23	50	100
Filla	6	8	27	56	100
Decorar-me l'habitació al meu gust amb llibertat total					
Fill	72	14	8	5	100
Filla	71	16	8	2	100
Passar la nit fora de casa					
Fill	20	29	9	36	100
Filla	19	16	13	50	100
Organitzar una festa, un «guateque»					
Fill	10	17	15	49	100
Filla	22	21	9	43	100

Font: INJUVE (2002), Enquesta sobre emancipació, relacions familiars i igualtat homes-dones, elaboració pròpia de les microdades.

TAULA 4.4 (Cont.)

Àmbits d'autonomia dels fills en diferents tipus de comportaments segons la resposta dels fills

	PODRIA FER-HO SENSE CAP PROBLEMA	PODRIA FER-HO SENSE DIFICULTAT, PERÒ ES DISGUSTARIEN	PODRIA FER-HO PERÒ TINDRIA UNA BARALLA FAMILIAR	NO PODRIA FER-HO	TOTAL
Joves de 17 a 18 anys					
Llevar-me quan em ve de gust					
Fill	61	16	11	13	100
Filla	43	25	8	25	100
Reunir-me a casa amb un grup d'amics					
Fill	74	14	7	6	100
Filla	69	20	9	1	100
Arribar a la nit a l'hora que vulgui					
Fill	36	24	22	18	100
Filla	28	14	15	43	100
Decorar-me l'habitació al meu gust amb llibertat total					
Fill	78	13	3	6	100
Filla	74	16	6	3	100
Passar la nit fora de casa					
Fill	43	26	11	19	100
Filla	30	26	15	28	100
Organitzar una festa, un «guateque»					
Fill	22	18	18	40	100
Filla	22	16	14	48	100

Font: INJUVE (2002), Enquesta sobre emancipació, relacions familiars i igualtat homes-dones, elaboració pròpia de les microdades.

L'hora que volguessin, si bé és baixa en nois i noies, és menor que la dels fills. Les diferències de gènere són molt més grans entre els que senzillament consideren que «no podrien fer-ho» en cap cas, cosa que indicaria una rebel·lia potencialment menor de les filles que dels fills en aquest aspecte de l'autonomia individual. El mateix passa, com és fàcilment imaginable, amb la possibilitat de passar la nit fora de casa. Si aquest oci individual l'organitzen a dins de casa, en canvi, les filles, en opinió del que van contestar a l'enquesta de l'INJUVE, tenen una mica més d'autonomia que els fills, sobretot les ado-

lescents, ja que poden, en major proporció, invitar amigues/amics a casa, i fins i tot, en determinats casos, organitzar una festa. Les diferències, no obstant això, no són, en la nostra opinió, tan accentuades com per, a partir d'elles, afirmar un tractament diferencial dels fills en funció del sexe.

Vist des de la perspectiva de l'evolució en el temps, les dades que proporcionen les enquestes de joventut de la Fundació Santa Maria també evidencien canvis en les línies de conflicte i, en gran part, coincidents amb les que hem identificat en l'avaluació que en fan els pares (González Blasco, 2006). Entre 1994 i 1999, les discussions intergeneracionals haurien augmentat en l'àmbit de les feines domèstiques alhora que haurien disminuït en totes les altres dimensions, per tant, en tots els aspectes relacionats amb el «sortir» (hora de tornar a casa, hora de llevar-se i diners que gasten), però també en la qüestió dels estudis, cosa que reflectiria un menor control o interès dels pares pel rendiment acadèmic dels fills, aspecte que no podem documentar. L'enquesta del 2005 evidencia un descens de les discussions en totes les dimensions, tant en relació a 1994 com a 1999, cosa que es pot interpretar com una accentuació del guany d'autonomia dels fills.

4.3. Satisfacció amb el rol parental

A pesar de la visió crítica que, en general, s'observa sobre com són les relacions pares-fills avui dia i, a pesar de les queixes sobre la falta de respecte en les relacions intergeneracionals, tant els pares com les mares es mostren molt satisfets amb el seu rol parental.

Així, el 93% dels pares, sense a penes diferències per sexe, rebutgen l'afirmació «preferiria no haver tingut fills», i el 96% assegura que «han representat una gran satisfacció en la seva vida». Aquests percentatges són, fins i tot una mica més elevats que els que van obtenir Alvira i col·laboradors el 1991, cosa que indica no tant que hi hagi una tendència cap a la millora en les relacions intergeneracionals i en la satisfacció dels pares, com el fet de l'existència d'una satisfacció generalitzada amb els fills a pesar de totes les dificultats que hi ha en el procés de la seva socialització, de les contrarietats, discussions i frustració d'expectatives que això comporta, així com dels profunds canvis socials registrats en el passat recent.

TAULA 4.5

Satisfacció dels pares amb el seu rol parental

Percentatges d'acord el 1991 i el 2005

	D'ACORD		INDECÍS		EN DESACORD	
	1991	2005	1991	2005	1991	2005
Preferiria no haver tingut fills	7	6	1	2	91	93
Els fills han estat una gran satisfacció en la meua vida	94	96	2	1	3	3
No hi ha res que satisfaci més a un pare que el somriure del seu fill	92	96	3	2	3	2

Fonts: Torres, Alvira, Blanco i Sandi (1994): 84 i G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

En altres termes, l'aparició de la família negociadora i el guany d'autonomia dels fills a edats cada vegada més primerenques, i el qüestionament sistemàtic de les normes, usos i costums que regulen la vida quotidiana en aquest context negociador, no han erosionat la satisfacció de la immensa majoria dels pares amb la seva condició com a tals. És més, a pesar de l'augment d'escepticisme educatiu que hem vist al capítol anterior, la immensa majoria dels pares segueixen estimant els seus fills, no es penedeixen d'haver-los tingut i l'esforç que han invertit a criar-los es compensa amb la satisfacció que els produeix la seva existència i les relacions que hi mantenen. I això a pesar dels alts i baixos que sempre hi ha en les relacions personals.

No obstant això, la satisfacció amb el rol parental no arriba, com hauria de fer-ho (sobretot en vista de la norma de la planificació familiar) al 100%, i així es pot trobar una petita però significativa proporció de pares que afirmen que preferirien no haver tingut fills (7%) i que tampoc els consideren una gran satisfacció en la seva vida (3%) (vegeu la taula 4.5). Com és fàcilment imaginable, aquesta insatisfacció està relacionada amb la conflictivitat intergeneracional, amb els rendiments acadèmics, així com amb aquelles situacions en què els pares se senten desbordats. Com que aquestes circumstàncies tendeixen a donar-se en major mesura entre les famílies de classe mitjana baixa i entre les famílies monoparentals, és també entre aquests col·lectius socials on podem trobar una sobrerrepresentació de pares insatisfets amb la paternitat i la maternitat. No obstant això, com que es tracta de proporcions molt baixes, també en la immensa majoria de famílies pertanyents a aquests col·lectius

TAULA 4.6

Satisfacció dels pares amb el seu rol parental

Percentatges d'acord segons el tipus de família

	NOMÉS UN CÒNJUGE OCUPAT	TOTS DOS CÒNJUGES OCUPATS	BI- PARENTAL	MONO- PARENTAL	TOTAL
Preferiria no haver tingut fills	7	5	4	13	5
Els fills han estat una gran satisfacció en la meua vida	100	95	96	98	96
No hi ha cosa que més satisfaci un pare que el somriure del fill	87	97	96	98	96

Font: G. Meil, Enquesta relacions pares-fills, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2005.

socials, els pares acrediten una satisfacció molt elevada amb els seus rols parentals, com es pot observar a la taula 4.6. Fins i tot els que se senten desbordats per les obligacions parentals i pensen que «els fills són un problema que mai no acabes de portar bé» (un de cada quatre pares) no es penedeixen, majoritàriament, d'haver-los tingut, i gairebé tots consideren que han estat una gran satisfacció en la seva vida.

4.4. El maltractament en el si de la família negociadora

Com és ben sabut, el desenvolupament de la família negociadora no ha comportat la desaparició de la violència dins de la família, ni de la violència conjugal (Alberdi i Matas, 2002), ni de la violència contra els fills, encara que el seu desenvolupament, juntament amb els canvis socials que l'acompanyen, sí que han permès que emergeixi com a problema social, se'n prengui consciència i es desenvolupin polítiques d'enfrontament. En aquest últim epígraf volem cridar l'atenció també sobre la seva existència i presentar algunes dades sobre l'abast del maltractament als fills a partir de les dades que s'obtenen de les enquestes de l'Institut de la Joventut.

El mesurament de l'abast de la violència familiar és especialment problemàtic. El primer problema que es planteja a l'hora d'abordar l'intent de quantificació del fenomen de la violència dins de la família és el de definir què és el que s'entén per violència. Dins de la literatura científica, hi ha multitud de definicions sobre quin tipus de comportaments han de ser considerats violents. Aquestes definicions solen dependre de l'interès dels investigadors, i

varien segons que es consideri la violència conjugal o la violència contra els nens o la intensitat i recurrència amb què s'aplica. Inicialment, s'ha tendit a considerar únicament la violència física definida, a més, només des del punt de vista de les lesions físiques, per ampliar posteriorment la definició i incloure-hi també la intimidació mitjançant amenaça, així com el maltractament psicològic i l'agressió sexual (Straus i Gelles, 1979), així com la violència estructural, és a dir, quan a les dones o als nens, per la seva condició, se'ls priva de determinats drets fonamentals. Dins d'aquesta mateixa línia de reinterpretació de la violència en els termes més amplis del maltractament també s'hi inclou, en el cas que les víctimes siguin nens, la negligència, l'exploatació laboral, la mendicitat i la corrupció (Jiménez *et al.*, 1996).

Altres tipus de problemes que es plantegen també a l'hora d'analitzar la incidència de la violència en la família, és la qüestió de la intensitat en l'aplicació de la violència. ¿S'ha de considerar un bolet o un assot una manifestació de violència domèstica? Straus i Gelles, dos sociòlegs molt influents en aquest àmbit, així ho creuen, però aquesta postura no és ni molt menys universalment acceptada, ni entre els investigadors socials, ni en el conjunt de la societat. En realitat, entre el maltractament i el bon tracte hi ha un contínuum, i el límit entre l'un i l'altre depèn, en gran manera, dels valors socials i culturals dominants en un moment i en un lloc determinat.

La quantificació de l'abast de la violència domèstica, a diferència de la quantificació d'altres fenòmens socials, és una tasca no tan sols complexa, sinó difícil d'aconseguir a causa tant de les representacions socials sobre el que és la violència domèstica, com de les reticències de les víctimes o del seu entorn a reconèixer que són objecte de violència domèstica. Nosaltres ens basarem en les manifestacions que van fer els joves entrevistats per l'INJUVE, és a dir, en el reconeixement que fan els joves entrevistats d'haver estat objecte d'agressions físiques i de maltractament emocional o psicològic per part dels seus pares. Les preguntes formulades per l'INJUVE s'emmarquen en el context d'una enquesta en què s'exploren, entre altres aspectes, actituds cap a la violència en general, i en què s'indaga sobre l'experiència de violència i maltractament en diferents contextos socials.

Enquestes sobre aquest aspecte de les relacions s'han fet el 2001, 2002 i 2003 amb formulacions diferents, que han conduït a taxes de victimització molt diferents. Així, en l'enquesta del 2002, es va preguntar primer si havia estat

objecte d'agressions físiques i pallisses, assetjament sexual i maltractament emocional o psicològic sense cap referència temporal i al 8%, 1% i 7%, respectivament, dels joves de 15 a 29 anys que van contestar afirmativament, se'ls va preguntar sobre l'autor o els autors d'aquestes formes de maltractament. Els autors més freqüents dels diferents tipus de maltractament no són els pares, sinó, sobretot, desconeguts. No obstant això, la proporció de joves que reconeixen haver patit maltractaments físics (pallisses) per part dels pares s'eleva a l'1,5%, i els que afirmen haver estat maltractats psicològicament s'eleva també a l'1,5%, sense saber a quin moment temporal es refereixen exactament.

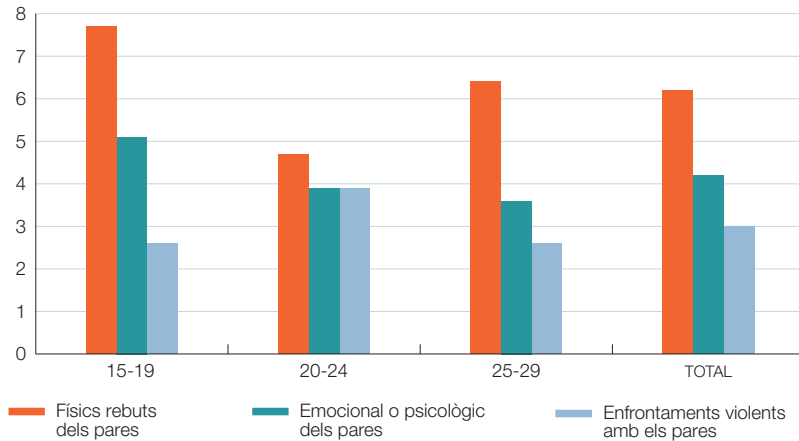
A l'enquesta del 2003, es canvia la formulació de les preguntes, se suprimeix el filtre i es pregunta directament si s'havien patit agressions físiques o maltractament psíquic per part de diferents actors socials amb els quals es relacionen (professors, amics, companys de feina o d'estudis, parella, pares i desconeguts). La proporció de joves que reconeixen haver estat objecte de maltractaments per part dels pares augmenta, en aquest cas, substancialment, i arriba al 6% els joves que reconeixen haver estat objecte d'agressions físiques o pallisses alguna o diverses vegades, i al 4% els que indiquen haver estat maltractats emocionalment o psicològicament (vegeu el gràfic 4.4). Una possible explicació d'aquestes grans diferències pot estar en el caràcter selectiu de la memòria, de manera que quan es pregunta directament per cada categoria d'actors, es recorden més fàcilment episodis de maltractament que no pas en cas contrari. En qualsevol cas, aquests valors s'han de considerar, creiem, uns mínims, ja que en referir-se a un moment indeterminat del temps fa que episodis més o menys violents ocorreguts en el passat hagin estat «oblidats». El fet que els més joves dels entrevistats afirmen, amb més freqüència, haver estat objecte de maltractaments, com es pot observar al gràfic 4.4, avala aquesta interpretació. Aquests percentatges, no obstant això, tampoc es poden considerar necessàriament com situacions de maltractament habitual i continuat, sinó que, probablement, inclouen tant situacions habituals com experiències traumàtiques del passat.

De les dades de què disposem, sorprèn que els maltractaments físics apareguin citats amb més freqüència que els psíquics, ja que, en la literatura, així com les dades sobre victimització de les dones disponibles evidencien que el maltractament psíquic és molt més freqüent que el físic (Alberdi i Matas, 2002). D'altra banda, els fills diuen, amb major freqüència, que les filles, que

GRÀFIC 4.4

Maltractaments entre pares i fills

Percentatge de fills que declaren haver estat objecte de maltractaments i que declaren haver tingut enfrontaments violents amb els seus pares, segons el tipus de maltractament i l'edat

Font: INJUVE, Enquesta sobre violència, immigració, telèfon mòbil i internet, segon trimestre del 2003, elaboració pròpia de les microdades.

han estat objecte de maltractaments, tant físics com psicològics i per a totes les edats, com es pot veure al gràfic 4.5.

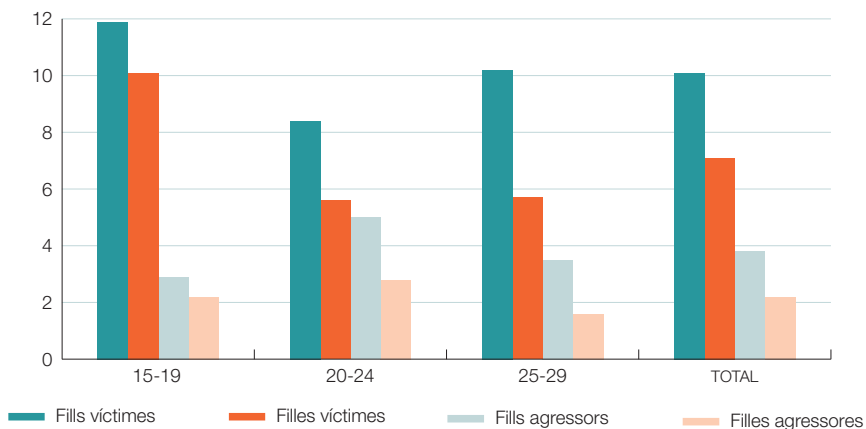
A diferència del que passa amb el maltractament conjugal, la família, però, no es percep com l'espai més violent i amb major risc de patir-ne. L'entorn escolar, la zona on es viu, però, sobretot, els llocs d'oci, són percebuts com a més perillosos pels joves que no pas la família, i això tant pels joves més grans, com pels adolescents i postadolescents. I són els desconeguts, els companys de col·legi o de feina i els amics, els que apareixen citats com a agressors amb més freqüència que els mateixos pares, tant entre els joves com entre els adolescents.

Però no només els fills són objecte de maltractament en les relacions intergeneracionals. També els pares poden ser-ne. A la premsa, apareixen amb certa freqüència agressions als pares, sobretot, en casos de fills amb problemes de conducta o drogodependents. En l'enquesta de l'INJUVE que manegem, quan es va preguntar als joves entrevistats si havien participat en actes violents com

GRÀFIC 4.5

Maltractaments entre pares i fills

Percentatge de fills que declaren haver estat objecte de maltractaments i haver tingut enfrontaments violents amb els seus pares, segons el sexe i l'edat

Font: INJUVE, Enquesta sobre violència, immigració, telèfon mòbil i internet, segon trimestre de 2003, elaboració pròpia de les microdades.

a protagonistes actius, un 3% el 2003, i un 4% el 2002, van reconèixer haver tingut «enfrontaments violents amb els seus pares», i aquesta proporció és una mica superior entre els joves que entre els adolescents. Encara que els fills diuen, amb més freqüència, haver agredit els seus pares, també les filles es reconeixen com a agressores dels seus pares. Les circumstàncies en què tenen lloc aquests maltractaments no es poden analitzar amb les dades que tenim.

El desenvolupament de la família negociadora, per tant, no ha comportat l'eliminació de la violència de les relacions familiars. Així com el major poder de negociació dels rols de les dones, el seu nivell educatiu superior i la seva major independència econòmica, no les ha protegit de ser maltractades pels seus cònjuges o excònjuges, tampoc la creixent sentimentalització de les relacions intergeneracionals i la major autonomia dels fills conduirà per si mateixa a la desaparició del maltractament intergeneracional.

TAULA 4.7

Maltractaments rebuts per joves segons el tipus i l'agressor

Percentatges dels que afirmen que els han patit alguna vegada o diverses vegades, segons l'edat (*)

	15-19	20-24	25-29	TOTAL
Agredit físicament per companys a l'escola o al lloc de treball	18,1	17,6	18,7	18,2
Agredit físicament per amics	11,5	6,9	9,6	9,2
Agredit físicament per algun professor	3,6	7,1	6,8	5,9
Agredit físicament pels pares	7,7	4,7	6,4	6,2
Agredit físicament per un agent privat de seguretat, un policia	3,0	5,3	7,6	5,3
Agredit físicament per la parella	0,9	1,2	1,8	1,3
Obligat a fer alguna pràctica sexual que no li venia de gust	0,4	0,4	1,2	0,7
Agredit físicament per gent desconeguda	12,8	13,9	16,5	14,4
Maltractat emocionalment o psicològicament pels pares	5,1	3,9	3,6	4,2
Maltractat emocionalment o psicològicament per la parella	1,5	4,5	5,0	3,7
Maltractat emocionalment o psicològicament per altres persones	7,7	12,0	9,8	9,9

Nota: (*) La diferència de cada valor fins a 100 és la proporció que no ha patit el corresponent maltractament.
 Font: INJUVE, Enquesta sobre violència, immigració, telèfon mòbil i internet, segon trimestre del 2003, elaboració pròpia de les microdades.

Resum i conclusions

Característiques de la família negociadora

Durant les últimes dècades, les relacions intergeneracionals s'han modificat profundament i han donat lloc a unes pautes de relació que justifiquen qualificar la nova família que ha emergit com una família negociadora. La família negociadora es caracteritza per unes relacions intergeneracionals molt menys jerarquizades que en el passat, amb unes normes de convivència molt menys rígides, que són, a més, qüestionades de forma sistemàtica pels fills en una estratègia de recerca de quotes d'autonomia cada vegada més grans. Per reclamar aquesta autonomia, els fills exigeixen, a més, un tractament en pla d'igualtat al dels seus pares, i qüestionen la legitimitat de les normes establertes en demanar-ne, de manera sistemàtica, la justificació, en una estratègia de demostració de la seva arbitrarietat i, per tant, de la seva falta de raonabilitat.

L'adolescència sempre s'ha caracteritzat per una certa rebel·lia davant l'autoritat dels pares, sobretot, per part dels nois, per marcar així la seva transició a l'estat adult. La forma i els marges d'aquesta rebel·lia, però, s'han alterat profundament al llarg del temps. Si l'abandonament del tractament de vostè als pares, passant a anomenar-los pel seu nom de pila i no per la seva condició com a tals («pare», «mare»), va reduir considerablement la distància social entre les generacions i va donar lloc a unes relacions més expressives i «càlides», això no va implicar una democratització de les relacions, ja que la distància social entre les generacions va continuar sent, des de la perspectiva actual, important. Amb el terme «respecte» com a eix estructurador de les relacions es construïa una distància social que impedia les joves generacions tractar els seus pares com uns iguals, a pesar del tractament de tu, i els inhi-

bia de qüestionar moltes de les normes de convivència que havien establert, i el control que exercien sobre les seves activitats. I quan ho feien, aquest control era interpretat en termes de qüestionament de l'autoritat dels pares i, per tant, de rebel·lia, cosa que redundava en relacions de caràcter conflictiu. En aquest sentit, a pesar del guany de quotes d'autonomia per part dels fills, aquesta major autonomia no s'obtenia per un procés de negociació, sinó més aviat de confrontació. Els guanys de quotes d'autonomia individual no tan sols eren menors, sinó que també s'obtenien a edats més avançades que avui dia, amb diferències de gènere a més, molt marcades.

En la família negociadora, en canvi, les relacions intergeneracionals són molt més simètriques. D'una forma explícita o implícita, els fills exigeixen unes relacions de tipus democràtic i igualitari, tant des del punt de vista del gènere com de les edats, i reclamen el dret no tan sols a opinar, sinó a decidir en peu d'igualtat, sobretot, en els temes que els afecten, és a dir, en les quotes d'autonomia, en les maneres de vestir, en els pentinats, en les compres, en l'alimentació, en el temps i els programes de televisió que veuen, en les formes d'oci, etc. Aquest qüestionament i negociació dels àmbits d'autonomia no es produeix, a més, només durant l'adolescència, sinó que, a mesura que es difon la cultura negociadora, s'avança cada vegada més en el temps, cosa que redun-da en guanys d'autonomia a edats cada vegada més primerenques. Aquesta «desestacionalització» del conflicte generacional és clarament perceptible en la desfamiliarització de les pràctiques d'oci durant el cap de setmana, en la compra de la roba (i, a edats més primerenques, de les joguines), on els pares (habitualment les mares) ja no negocien, sinó que compren directament allò que els fills trien, així com es pot observar també en la dinàmica de conflictes o desavinences intergeneracionals, però també en les altres dimensions indicades. El «respecte» com a principi estructurador de les relacions i com a delimitador dels marges de qüestionament de l'autoritat dels pares, ha estat substituït per la «confiança», amb la conseqüència de reduir la distància social entre les generacions i facilitar el qüestionament de les normes que regulen la convivència. Aquest procés s'ha vist facilitat per la centralitat que ha adquirit, per als pares, el fet de tenir unes bones relacions amb els seus fills, i donar més importància a la dimensió afectiva, al seu desenvolupament psicològic i a mantenir una bona comunicació, entesa en termes de fluïdesa, confiança i intimitat.

No volem dir amb això que, en les generacions precedents, les relacions intergeneracionals no estiguessin presidides per l'afecte i la recerca de comunicació i intimitat, sinó que aquests aspectes han anat adquirint cada vegada més centralitat en l'estructuració de les relacions. Expressat d'una forma una mica exagerada es podria dir que el «respecte» com a norma de regulació de les relacions ha estat substituït per la recerca de l'«amistat» amb els fills.

El desenvolupament de la família negociadora en el context de la postmodernització de la família

L'aparició i desenvolupament de la família negociadora s'ha d'entendre en el context general dels profunds canvis socials que s'han produït a partir de la dècada dels 60 del segle passat als països occidentals i que han estat conceptualitzats bé com a «individualització», bé com a «segona transició demogràfica», o com a «postmodernització de la família». Un dels aspectes centrals d'aquestes conceptualitzacions és la pèrdua del control social sobre la configuració dels projectes de vida de les persones i el guany d'autonomia individual a l'hora de construir les pròpies biografies vitals. Segons Beck (1986), si amb l'arribada de la societat moderna a partir de la revolució francesa i de la revolució industrial, es va produir un procés d'alliberació dels homes dels lligams estamentals i van incrementar la seva capacitat i les seves possibilitats d'acció individual, també durant la segona meitat del segle xx (amb l'aparició de la societat postmoderna o postindustrial) s'ha registrat un renovat impuls del procés de modernització i individualització, que s'ha traduït en noves alliberacions dels «lligams estamentals», en una pèrdua de referents culturals per organitzar l'acció individual i en increments de les opcions d'acció individual, tant en l'esfera del treball com en l'estratificació social en classes socials, com en l'àmbit de la política, així com en l'àmbit del matrimoni i la família.

Els principals canvis que s'han produït en l'àmbit de la família i que estan estretament interrelacionats amb l'aparició de la família negociadora són els següents:

- Posar en qüestió, de manera general, els models de rol de gènere en la societat i en la família, fonamentalment en relació amb el paper social de

la dona. Encara que la reivindicació de la igualtat de drets i el principi de no discriminació per raó de sexe es remunta, com a moviment social, al segle XIX, no és fins ben avançada la segona meitat del segle XX que passa a constituir-se en un valor social àmpliament compartit per tots els actors socials rellevants i a modificar profundament els comportaments de la població. El valor de la igualtat dels sexes contribueix a minar els fonaments culturals del patriarcat per donar pas a una concepció igualitària i consensual de les relacions conjugals que, amb el temps, són incorporades també a la legislació familiar i, més lentament, a la vida quotidiana de les famílies.

- La incorporació creixent de les dones casades al mercat de treball posa en qüestió el rol de l'home com a únic «guanyapà» de la família, així com la dependència estructural de la dona respecte de l'home, i qüestiona alhora l'assignació tradicional en el si de la família d'obligacions i responsabilitats entre els cònjuges. Aquests últims, tant si és d'una forma explícita, o més habitualment, de forma implícita, han de negociar el repartiment de les responsabilitats familiars i laborals, és a dir, de l'obtenció de recursos econòmics, del repartiment de les tasques domèstiques i de la cura i atenció dels membres dependents.
- Paral·lelament a aquest procés, es produeix una profunda transformació de la definició social de la sexualitat legítima, en desvincular-la de la procreació i del matrimoni. D'una concepció estretament vinculada al matrimoni i a la procreació, sobretot en el cas de les dones, es passa a una concepció recreativa del sexe en què una vida sexual satisfactòria passa a formar part del desenvolupament psicològic harmoniós i de la salut de les persones, no necessàriament vinculada al matrimoni i a la procreació.
- Estretament relacionada amb aquesta redefinició, es produeix un ampli desenvolupament de mètodes contraceptius altament eficaços que permet a les dones i a les parelles controlar amb èxit la fecunditat. Sorgeix així, la planificació familiar com a norma i com a pràctica social dominant, de manera que els fills ja no «vénen», sinó que «es tenen». Amb la generalització de la planificació familiar, els fills passen a ser fruit d'una decisió lliure, voluntària i responsable dels pares. El fill es constitueix en part del projecte de felicitat compartida de la parella (Alberdi, 1999) d'una mane-

ra molt més radical que en el passat, ja que es pot renunciar voluntàriament a tenir-los, no tan sols perquè es pot controlar amb èxit la fecunditat, sinó perquè ha deixat d'estigmatitzar les parelles i les dones que, conscientment, renuncien a la maternitat per afirmar altres projectes vitals propis.

- Com a conseqüència de tot això, la «família bastió» o «institucional» dóna pas a un nou tipus de família en què els projectes individuals dels cònjuges han de ser integrats en el projecte de vida en comú sobre la base d'una negociació dels marges d'autonomia individual i de les característiques del projecte de vida en comú, i dóna lloc a diferents models de família segons el grau de funcionalitat i l'autonomia individual dels cònjuges (Roussel, 1989). Sorgeix, així, un «nou pacte conjugal» caracteritzat per la negociabilitat dels termes de la convivència, tant en la forma en què s'inicia, com en la que es desenvolupa i, eventualment, es pot acabar.

- Subjacent a tots aquests canvis es produeix també un profund canvi econòmic amb l'aparició de la societat de consum. El desenvolupament de la societat de consum comporta, d'una banda, una creixent demanda de mà d'obra, que és coberta de forma creixent per les dones, encara que, en el cas d'Espanya sempre hi ha hagut un excés de mà d'obra disponible que ha generat unes elevades taxes d'atur. De l'altra, la societat de consum ha permès una mercantilització creixent de la producció domèstica i una tecnològització cada vegada més gran en les cases, que ha redundat en una reducció sistemàtica del temps a invertir en la producció de benestar domèstic, i allibera així, temps susceptible de ser utilitzat en el treball remunerat. El desenvolupament de la societat de consum ha augmentat també la demanda de béns i serveis de tot tipus i, per tant, la necessitat de disposar de majors ingressos per poder-los consumir.

El desenvolupament de la família negociadora està enquadrat, així, en el marc d'un procés social més ampli en què es posa major èmfasi en el desenvolupament individual, en la llibertat i autonomia de l'individu, però també en la seva responsabilitat, i que ha donat lloc a una concepció de la família en què el consens, la comunicació i el respecte als desitjos i aspiracions individuals dels membres que la componen, entre altres aspectes, ocupen un lloc important en la definició del projecte de vida en comú. El desenvolupament de la família negociadora és també un aspecte més del procés de pluralització de

les formes d'entrada, permanència i sortida de la vida familiar derivada de la pèrdua del control social exercit sobre els projectes de vida dels individus i de la major autonomia electiva com a conseqüència de la desinstitucionalització de la família. En altres termes, el desenvolupament de la família negociadora està estretament relacionat amb altres transformacions en l'àmbit de la vida familiar, com són l'extensió de les unions de fet, les famílies unipersonals, el divorci o la reducció de la natalitat, però també amb els majors nivells de renda i de benestar.

Interpretacions diverses

Les interpretacions que s'han fet de la família negociadora són molt diverses i contraposades. D'una banda, el major respecte a la individualitat i al caràcter consensual de les relacions familiars es valoren com una consecució social. La família negociadora és vista com l'extensió, en l'àmbit de la vida privada, dels valors democràtics, i per tant, reflex de la creixent democratització de la societat. Des de la perspectiva feminista, és valorada com la conseqüència del desmantellament del patriarcat i el guany d'igualtat de drets de les dones. Però juntament a aquesta valoració positiva, al desenvolupament de la família negociadora també s'atribueix l'aparició de noves generacions de fills consentits, educats en l'hedonisme i en valors *light*, amb dificultats per assumir compromisos, superar la frustració de les seves expectatives i a diferir la satisfacció de les seves necessitats. Molts problemes socials s'atribueixen directament o indirectament a una socialització deficitària en la família i, en concret, a una falta de disciplinament i d'acceptació del principi d'autoritat. La falta de temps dels pares, desbordats per la sobrecàrrega de treball derivada de les obligacions laborals i domèstiques, erosiona la seva capacitat i voluntat de disciplinament, i cediria fàcilment a les demandes d'autonomia dels fills a fi d'aconseguir, després de la jornada laboral una mica de pau i tranquil·litat en l'espai domèstic.

La realitat social en general i la familiar, en concret, és molt complexa, molt diversa i susceptible d'interpretacions molt diferents. A això, s'afegeix que l'anàlisi de la vida familiar és difícil, ja que per conèixer com evoluciona és precís comptar amb allò que els pares diuen sobre el que fan, deixen de fer, el

que pensen i el que senten, i la dicotomia entre el que afirmen sobre la seva pròpia família i la valoració que fan del que passa en les «altres famílies» és molt gran.

L'opinió pública sobre les transformacions de les relacions intergeneracionals es debat també entre els dos tipus d'interpretacions, però la valoració general que es fa del mateix projecte familiar és positiva. De fet, hi ha indicadors que suggereixen que ha millorat respecte al passat recent.

La satisfacció dels pares d'avui dia amb el seu projecte familiar

A pesar de la difusió d'una visió crítica sobre els joves d'avui dia i les característiques de les relacions intergeneracionals (pèrdua de «respecte», desobediència, etc.), tant els pares com les mares es mostren molt satisfets amb el seu rol parental. L'aparició de la família negociadora i el guany d'autonomia dels fills a edats cada vegada més primerenques, el qüestionament sistemàtic de les normes, usos i costums que regulen la vida quotidiana en aquest context negociador, no han erosionat la satisfacció de la immensa majoria dels pares amb la seva condició. És més, a pesar de l'augment de l'escepticisme educatiu, la immensa majoria dels pares segueix estimant els seus fills, no es penedeixen d'haver-los tingut i l'esforç que han invertit a criar-los, afirmen, és compensat amb la satisfacció que els produeix la seva existència i les relacions que hi mantenen.

Sempre hi ha hagut, no obstant això, pares que s'han sentit desbordats per les exigències derivades de la seva educació i la seva criança. En l'enquesta que fonamenta aquest estudi, hem pogut identificar al voltant d'un de quatre pares en aquesta circumstància. Aquesta és una proporció molt elevada, però en la gran majoria de casos no afecta negativament la satisfacció amb el seu projecte familiar. Més encara, la proporció de pares desbordats ha disminuït en relació amb la d'ara fa una dècada i mitja. Encara que avui dia hi ha una percepció molt estesa de la pèrdua d'autoritat parental, el desenvolupament de la família negociadora no apareix associat amb una creixent sensació entre els pares de pèrdua del control sobre el procés educatiu dels seus fills. De fet, la proporció de pares que no es conformen només amb què els seus fills creixin sans ha augmentat en l'última dècada i mitja.

Aquesta satisfacció dels pares d'avui dia amb el seu projecte familiar està propiciada per una atenuació de la conflictivitat entre les generacions. Això ho testimonien tant els testimonis dels pares com els dels mateixos fills, i s'ha produït en tots els àmbits tradicionalment objecte de desavinences, tret de l'hora de tornar a casa i en la col·laboració en les feines domèstiques. No obstant això, les relacions carregades de conflicte no han desaparegut, encara que són relativament poc freqüents: estan presents en aproximadament un 10% de les famílies.

L'atenuació de la conflictivitat, la seva «desestacionalització», és a dir, que ja no es concentra sobretot en l'adolescència i l'avançament de la desfamiliarització de l'oci durant el cap de setmana a edats cada vegada més primerenques, es pot interpretar com una relaxació de les exigències i del control dels pares sobre els fills, però també es pot interpretar com una estratègia dels primers per millorar la comunicació i aconseguir unes relacions intergeneracionals més satisfactòries. De fet, la dimensió afectiva ha anat adquirint cada vegada major centralitat i importància dins de la definició dels rols parentals. No es tracta que en el passat recent l'afectivitat no fos un dels pilars de les relacions intergeneracionals, sinó que amb la generalització de la planificació familiar, amb la individualització i la creixent fragilitat de les relacions expressives, la dimensió afectiva n'ha augmentat encara més la importància subjectiva.

Las famílies portadores del canvi social no són les que es veuen més desbordades per les exigències de la socialització dels fills. Més encara, les famílies en què treballen tots dos progenitors se senten menys desbordades i tenen majors aspiracions educatives que les famílies en què només en treballa un. En les famílies monoparentals, la situació és més heterogènia, però no és infreqüent que aquestes famílies es vegin desbordades per la socialització dels fills i els visquin com un problema irresoluble, encara que aquesta actitud no és la més freqüent, es dona sobretot en les famílies monoparentals encapçalades per homes, però molt menys en les encapçalades per dones.

En el costat negatiu, no obstant això, s'ha de destacar que no sempre les relacions són harmonioses, i que el maltractament als fills no ha desaparegut, ni el que s'infligeix als fills ni el que s'infligeix a les filles. Els fills, de fet, reconeixen amb més freqüència que les filles, haver estat objecte de maltractaments. Però no únicament hi ha maltractament dels fills, també hi és d'aquests últims sobre els pares, encara que la freqüència és molt menor.

L'educació dels fills

En coherència amb les normes que regulen la família negociadora, la gran majoria dels pares en l'actualitat tracten de formar els seus fills, sobretot, en valors que possibilitin una convivència en pau en el futur: tolerància, respecte als altres i responsabilitat són els valors assenyalats per gairebé tots els pares com a principis rectors que desitgen inculcar en els seus fills. A més d'aquesta educació en valors per a la convivència, també d'una manera generalitzada, desitgen inculcar-los valors relacionats amb l'«èxit social», entès com una inserció satisfactòria en la societat a través de l'esforç individual i del treball. Hi ha, no obstant això, una minoria relativament important (al voltant d'una cinquena part) que no posen l'accent ni en l'«esforç en el treball», ni en altres valors que es podrien relacionar amb això, com ara «la perseverança, la determinació». Aquest resultat és més rellevant i preocupant quan, a pesar de l'hedonisme propi de la societat de consum, en la societat de la informació, sobre la qual es desenvolupa la de consum, cada vegada és més important la formació contínua i l'adaptació a les noves realitats laborals, cosa que exigeix una educació en valors com els indicats.

Els pares també atribueixen una gran importància a l'educació formal dels seus fills, però, més enllà d'enviar-los al col·legi (en compliment d'una obligació legal), la implicació activa en l'estudi no és tan generalitzada. Encara que els pares sí que tendeixen a afirmar que supervisen els estudis dels seus fills i que els van darrere perquè estudiïn, la forma i la freqüència amb què ho fan no sempre és suficient a la vista de l'elevat nombre de suspensos que acumulen els fills. Només la meitat dels pares reconeixen que ho fan de forma continuada, i la proporció disminueix amb l'edat, quan amb l'edat precisament augmenta el nombre de suspensos. De fet, com a mínim hi ha un 14% de pares que abandonen les seves responsabilitats educatives quan, objectivament, els fills necessiten que els vigilin i estimulin amb l'estudi. Aquest abandonament de responsabilitats és més gran quan els capitals culturals dels pares són baixos, però és present en totes les classes socials i en tots els tipus de famílies.

Els baixos rendiments escolars tendeixen a associar-se en l'opinió pública, tot i que no únicament, amb el treball remunerat dels progenitors i la falta de temps i sobrecàrrega de treball que comporta la conciliació de les obligacions laborals i familiars. La incorporació dels pares al treball remunerat no està

estretament associada amb un debilitament del seu compromís amb l'educació dels seus fills i amb un relaxament del seu estil de socialització. Encara que aquests pares vigilen i controlen menys l'estudi dels seus fills i insisteixen també menys en la disciplina i en l'obediència, tenen una visió més positiva i optimista de les relacions intergeneracionals, tenen majors aspiracions educatives, i els seus fills obtenen també menys suspensos que els de les famílies tradicionals, a més de sentir-se menys desbordats pels reptes de la socialització, com s'ha assenyalat més amunt.

Entre les famílies monoparentals, en canvi, l'heterogeneïtat de situacions és molt més gran, com també ho són les contradiccions en què viuen. En les famílies monoparentals hi ha una sobrecàrrega que procedeix tant de l'acumulació de responsabilitats com de les demandes derivades de la família negociadora, amb estils de socialització que tendeixen a accentuar la disciplina i l'obediència, però que es viuen com a poc consistents. Els objectius educatius són menors, sobretot, com menors són els capitals culturals i encara que es tendeix a vigilar i controlar més l'estudi dels fills, el rendiment escolar dels fills és, en general, pitjor, però tampoc tan diferent del que obtenen els fills de famílies tradicionals.

El canvi familiar, per tant, no està associat amb un debilitament de les responsabilitats educatives dels pares, ni amb un major desbordament de les obligacions parentals.

En aquest mateix context, s'ha d'assenyalar que la redefinició dels rols de gènere ha comportat una major implicació dels homes en la socialització dels fills, així com a atendre'ls i ocupar-se'n. Amb el desenvolupament de la cultura negociadora i la creixent importància atribuïda a la dimensió afectiva de les relacions, els progenitors homes han modificat profundament el seu tradicional paper disciplinador i han desenvolupat un acostament fonamentalment expressiu i afectiu cap als fills.

Altres aspectes de les relacions intergeneracionals

Al llarg del llibre, s'aborden altres qüestions relacionades de forma directa o indirecta amb les relacions intergeneracionals. En aquest epígraf de conclusions només volem destacar dues dimensions que consideren especialment

significatives. D'una banda, l'organització dels temps de la vida familiar i, de l'altra, les pràctiques d'oci.

Amb la incorporació dels dos progenitors al treball remunerat, l'organització dels temps de la vida familiar s'ha fet més complexa, i sorgeix el problema dels «nens de la clau». Les respostes proporcionades pels pares entrevistats sobre les hores de sortida i tornada del treball i del col·legi dels diferents membres que componen la família posen de relleu, efectivament, l'existència d'aquest fenomen com un tret estructural de l'ordenació dels temps familiars, però el seu abast és menys freqüent del que, en principi, es podria esperar. Aproximadament, en una de cada quatre famílies en què tots dos progenitors tenen un treball remunerat, els fills arriben a casa almenys una hora abans que els pares, i en les famílies monoparentals, aquesta proporció arriba a la tercera part. Això és degut tant al fet que els fills surten relativament d'hora del col·legi, com a l'estructura dels horaris laborals dels pares. Tot i que gairebé dues terceres parts dels progenitors ja han tornat a casa de la feina abans de les 7 de la tarda i, encara que l'hora de tornar a casa dels pares no està associada amb el rendiment escolar dels fills, és necessària una major racionalització dels temps de treball que permeti una major conciliació de les obligacions laborals i la vida privada.

En relació amb les pràctiques d'oci, els fills de totes les edats passen el seu temps d'oci entre setmana fonamentalment a casa, i la televisió és una de les principals, si bé no úniques, fonts d'entreteniment, en ocupar una bona part del temps d'oci de què disposen. No obstant això, si hem de jutjar per les dades de l'ús del temps que proporciona l'Institut Nacional d'Estadística, els fills no consumeixen gaire més televisió que els seus pares i dediquen menys temps a veure-la que els seus avis. De fet, ni pares ni fills tenen consciència d'un abús en el temps d'exposició, opinió que, en la majoria dels casos, s'ajusta a la realitat, ja que, com a mitjana diària, veuen el que dura una pel·lícula més els anuncis corresponents. Un altre aspecte rellevant de l'oci familiar és la desfamiliarització de l'oci de cap de setmana dels fills. «El sortir» (de nit i durant el cap de setmana) sempre ha constituït un dels ritus de sortida de la infància i d'entrada en la joventut i en la vida adulta, i els pares sempre han establert normes estrictes en relació amb això. Amb el desenvolupament de la família negociadora, les edats a les quals això passa s'han avançat cada vegada més en el temps, han tendit a homogeneïtzar-se per als fills i les filles, i

s'han anat flexibilitzant cada vegada més. Conseqüència d'això, és tornar a casa cada vegada més tard, que, si bé ha augmentat les desavinences per aquest motiu, els pares ho valoren en la majoria de casos com un «problema lleu». En relació amb això, hem de destacar que l'associació de l'oci juvenil amb la nit i amb el consum d'alcohol, i fins i tot de drogues, no és un fenomen que estigui associat estretament amb el desenvolupament de la família negociadora, sinó que és un model cultural dominant que es transmet de generació en generació i del qual ja van participar els mateixos pares dels fills d'avui dia.

Per concloure, volem destacar, un cop més, que la vida familiar, com la vida mateixa, és molt complexa i que té moltes dimensions. En l'anàlisi i la interpretació d'aquesta realitat es poden accentuar diferents aspectes i obviar-ne d'altres. En aquest treball, s'ha optat per aclarir alguns d'aquests aspectes i centrar l'atenció en la «família corrent», així com obviar les «famílies en crisi», ja que requereixen un estudi monogràfic per fer justícia a tota la seva complexitat. Tota realitat té les seves llums i les seves ombres, però, a pesar de les ombres, els pares que hem entrevistat i amb els quals hem organitzat grups de discussió, se senten majoritàriament satisfets i globalment, valoren en termes positius les relacions que tenen amb els seus fills, és a dir, la família negociadora.

Referències bibliogràfiques

- ALBERDI, I. (1999): *La nueva familia española*. Taurus, Madrid.
- ALBERDI, I. i MATAS, N. (2002): *La violència domèstica*. Fundació "la Caixa", Col·lecció Estudis Socials núm. 10, Barcelona.
- ASEP (2004): Enquesta Mundial de Valors, 1999-2000, microdades disponibles a www.jdsurvey.com.
- BECK, U. (1997): *La sociedad del riesgo*. Paidós, Barcelona.
- CIS (1991): Estudio 1.973. Ocio y familia. Microdatos.
- (2000): Estudio 2.391. La televisión y los niños, a www.cis.es.
- (2004): Estudio 2.578. Opiniones sobre la familia. Microdatos.
- (2005): Estudio 2.126. Barómetro julio, a www.cis.es.
- DE MIGUEL, A. i DE MIGUEL, I. (2002): *Nuestros hijos*. Fundación Solidaridad – Carrefour, Madrid.
- ELZO, J. i ORIZO, F. ANDRÉS (eds.) (2000): *España 2000: Entre el localismo y la globalidad*. Fundació SM, Madrid.
- EUROSTAT (2005): «Gender gaps in the reconciliation between work and family life», *Statistics in Focus*, Population and social conditions 4/2005.
- GELLES, R. i STRAUS, M. (1979): «Determinants of violence in the Family: Towards a theoretical integration» a BURR, W. R.; HILL, R.; NYE, F. I.; REISS, I. L. (eds.): *Contemporary Theories about the Family*. The Free Press, Nova York.
- GONZÁLEZ BLASCO, P. (2006): «Familia» a Diversos Autors (2006): *Jóvenes 2005*. Fundació Santa María, Madrid.
- GIDDENS, A. (1995): *La transformación de la intimidad*. Cátedra, Madrid.
- INJUVE (2002): Enquesta oci i temps lliure, nit i cap de setmana, consum de tabac, alcohol i altres substàncies, EJ077/2002 a www.mtas.injuve.es.

- (2002): Enquesta relacions familiars, emancipació, igualtat home-dona, EJ076/ 2002 a www.mtas.injuve.es.
- (2003): Enquesta sobre violència, immigració, telèfon mòbil i internet, EJ091/2003 a www.mtas.injuve.es.
- (2004): Enquesta oci i temps lliure, nit i cap de setmana, consum d'alcohol i immigració, EJ100/2004 a www.mtas.injuve.es.
- (2005): Informe de la Juventud, 2004, Institut de la Joventut, Madrid (autors: Aguinaga, J.; Andreu, J.; Cachón, L.; Comas, D.; López, A.; Navarrete, L.).
- JIMÉNEZ MORAGO, J., OLIVA, A. i SALDAÑA, D. (1996): *El maltrato y protección a la infancia en España*. Ministerio de Asuntos Sociales, Madrid.
- MARCHESI, A. (2004): *¿Qué será de nosotros, los malos alumnos?* Alianza, Madrid, pàg. 263.
- MEGÍAS, E.; ELZO, J.; MEGÍAS, I.; MÉNDEZ, S.; NAVARRO, F. J.; RODRÍGUEZ, E. (2002): *Hijos y padres: Comunicación y conflictos*. Fundación para la ayuda a la drogadicción, Madrid.
- MEIL, G. (2004): «La familia española en el contexto de la Unión Europea» a *Revista Arbor*, CSIC, núm. 702, pàg. 421-450.
- (2004b): «Pareja y familia en el horizonte vital de las nuevas generaciones» a *Revista de Juventud*, 67, pàg. 39-54.
- (2005): «El reparto desigual del trabajo doméstico y sus efectos sobre la estabilidad del proyecto conyugal» a *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 111, pàg. 163-179.
- (2005b): *El reparto de responsabilidades familiares y domésticas en la Comunidad de Madrid*. Comunidad de Madrid, Consejería de Familia y Asuntos Sociales.
- MINISTERIO DE TRABAJO Y ASUNTOS SOCIALES (2005): Encuesta de calidad de vida en el trabajo, 2004. Microdatos.
- MUSITU, G. (1988) (ed.): *Familia y Educación. Prácticas educativas de los padres y socialización de los hijos*. Labor, Barcelona.
- PALOMBA, R. i SABBADINI, G. (1995). *Tiempos diversos. El uso del tiempo de hombres y mujeres en la Italia de hoy*. Istituto Nazionale di Statistica, Roma.
- PÉREZ DÍAZ, V.; RODRÍGUEZ, J. C. i SÁNCHEZ, L. (2001): *La familia espanyola davant l'educació del seus fills*. Fundació "la Caixa", Col·lecció Estudis Socials núm. 5, Barcelona.
- ROUSEL, L. (1989): *La famille incertaine*. J. Odile, París.
- TORRES, M.; ALVIRA, F.; BLANCO, F.; SANDI, M. (1994): *Relaciones padres-hijos*. Ministerio de Asuntos Sociales, Madrid.

Índex de gràfics i taules

Gràfics

1.1. Importància relativa dels diferents tipus de famílies segons el cens del 2001	12
1.2. Evolució del nombre de naixements a Espanya, 1996-2004 segons la nacionalitat de la mare	14
1.3. Variació de diferents tipus de famílies entre els censos de 1991 i 2001	17
1.4. Importància relativa de diferents tipus de famílies amb fills de 10 anys a 18, segons la relació amb el treball remunerat i el nombre de fills	18
1.5. Renda mediana disponible neta d'impostos i transferències per «unitat de consum» de les famílies espanyoles el 1995 i el 2001	30
1.6. Augment de la renda mediana disponible neta d'impostos i transferències per «unitat de consum» entre el 1995 i el 2001	32
1.7. Percentatge de famílies que es troben per sota del 50% de la mediana de renda disponible neta d'impostos i transferències per «unitat de consum» el 1995 i el 2001	34
1.8. Equipament de les famílies amb nens dependents	37
2.1. Hora de llevar-se: percentatge de pares que dormen a diferents hores d'un dia entre setmana	46
2.2. Hora d'entrada a la feina un dia estàndard d'entre setmana dels pares, segons el sexe	47
2.3. Persones ocupades que estan treballant a diferents hores d'un dia laboral estàndard	50
2.4. Hora de sortida de la feina dels dos progenitors, segons el sexe, un dia estàndard entre setmana	52

2.5. Percentatge de nens de diferents edats que ja són al llit a diferents hores d'un dia laboral estàndard, que no sigui vigília de festa.	55
2.6. Minuts dedicats en un dia estàndard a les feines de la casa i a ocupar-se dels fills	57
2.7. Índex de participació en les feines domèstiques d'una mostra de joves residents a la Comunitat de Madrid que conviuen amb els pares	61
2.8. Activitats que fan a diferents hores de la tarda els nois i noies de 10 a 14 anys, un dia estàndard entre setmana	66
2.9. Activitats que fan a diferents hores de la tarda els nois i noies de 15 a 18 anys en un dia estàndard entre setmana	67
2.10. Minuts dedicats a veure la televisió segons el dia de la setmana. Mitjana anual	70
2.11. Percentatge de fills que surten els caps de setmana pel seu compte amb els seus amics, segons els pares	72
2.12. Hora de tornada a casa, segons els pares, dels fills que surten els caps de setmana pel seu compte amb els seus amics	74
2.13. Pares que donen una quantitat de diners fixa mensual als seus fills	78
2.14. Import mitjà mensual de diners per a oci que els pares donen als seus fills	79
3.1a. Rendiment acadèmic dels fills barons. Nombre d'assignatures suspeses a l'última avaluació	95
3.1b. Rendiment acadèmic de les filles. Nombre d'assignatures suspeses a l'última avaluació	95
3.2. Pares que no incentiven ni vigilen si els seus fills estudien quan han suspès assignatures a l'última avaluació	96
3.3. Freqüència amb què els pares vigilen i van darrere dels fills perquè estudiïn	97
3.4. Freqüència d'ajuda a fer deures, a prendre la lliçó, etc.	100
3.5. Estratègies de resposta dels pares davant d'un suspens dels fills	101
3.6. Tipus de recompenses per aprovar el curs	104
3.7. Opinions sobre com són les relacions pares-fills en la família actual	113
3.8. Famílies que se senten desbordades per l'educació dels fills	131
3.9. Disciplina alimentària segons diferents tipus de famílies	132
4.1. Percentatge que consideren que la família és molt important en la seva vida	136

4.2. Freqüència de discussions entre pares i fills en diferents dimensions de les seves relacions	141
4.3. Freqüència de discussions entre pares i fills	142
4.4. Maltractaments entre pares i fills. Percentatge de fills que declaren haver estat objecte de maltractaments i que declaren haver tingut enfrontaments violents amb els seus pares, segons el tipus de maltractament i l'edat	156
4.5. Maltractaments entre pares i fills. Percentatge de fills que declaren haver estat objecte de maltractaments i haver tingut enfrontaments violents amb els seus pares, segons el sexe i l'edat	157

Taules

1.1. Ocupació i temps de treball dels cònjuges amb fills menors de 15 anys i edats compreses entre 20 i 59 anys en la Unió Europea el 2000	21
1.2. Repartiment entre els cònjuges de les feines domèstiques i d'atenció als fills en les famílies en què treballen pare i mare	23
1.3. Diferència entre el temps dedicat pels cònjuges de 20 a 60 anys a les feines domèstiques i a ocupar-se de familiars	25
1.4. Diferència entre el temps dedicat pels cònjuges de 20 a 60 anys al treball remunerat i al domèstic i a ocupar-se de familiars	27
1.5. Presa de decisions en la família des del punt de vista dels pares	41
1.6. Presa de decisions en la família des del punt de vista dels fills	43
2.1. Temps que triguen els pares a arribar a la feina	49
2.2. Lloc on mengen els pares amb un treball remunerat un dia laborable	50
2.3. Horari d'arribada a casa de pares i fills	53
2.4. Freqüència amb què els fills de 10 a 18 anys d'edat participen en les feines domèstiques segons l'opinió dels pares entrevistats	58
2.5. Grau de participació dels fills en les feines domèstiques segons el tipus de família	63
2.6. Temps dedicat a veure la televisió en diferents moments de l'any de diferents grups d'edat	69
2.7. Establiment per part dels pares de l'hora de tornar a casa dels fills que surten pel seu compte el cap de setmana	73
2.8. Percentatge de fills que surten els caps de setmana pel seu compte amb els seus amics, segons els pares	75

2.9. Freqüència de sortida a la nit, els caps de setmana, des del punt de vista dels joves	76
2.10. Distància a què es viu de diferents membres de la xarxa de parentiu	82
2.11. Freqüència amb què els fills veuen diferents membres de la xarxa de parentiu per passar una estona junts	83
2.12. Freqüència amb què els fills de pares separats o divorciats veuen els avis per passar una estona junts	84
3.1. Valors que es considera important transmetre als fills en diferents països	89
3.2. ¿Acostumen a vigilar, vostè o el seu cònjuge, o van darrere del seu fill/a perquè estudiï?	93
3.3. ¿Acostumen a vigilar, vostè o el seu cònjuge, o van darrere del seu fill/a perquè estudiï? Percentatge segons el sexe i l'edat del fill/a	94
3.4. ¿L'ajuda, vostè o algú de l'entorn, a fer la feina i els deures del col·legi, a prendre-li la lliçó, etc.?	98
3.5. ¿L'ajuda, vostè o algú de l'entorn, a fer la feina i els deures del col·legi, a prendre-li la lliçó, etc.? Percentatge segons l'edat del fill/a	99
3.6. Estratègies de resposta dels pares davant d'un suspens dels fills	103
3.7. Estils educatius dels pares: grau d'acord amb diferents proposicions	105
3.8. En general, ¿què considera que és millor en l'educació dels fills, premiar-los o castigar-los?	107
3.9. ¿Com es considera, un pare/mare estricte o poc estricte?	108
3.10. Percentatge de famílies autoritàries i desbordades segons diferents característiques	109
3.11. Canvis en els estils educatius dels pares: percentatge d'acord amb diferents conviccions educatives el 1991 i el 2004	112
3.12. Tipus de premis i càstigs aplicats pels pares en situacions especials en què consideren que els fills mereixen una recompensa o un càstig	115
3.13. Percepció dels fills sobre com són d'estrictes els seus pares	116
3.14. Consum d'alcohol per part de joves de 15 a 20 anys	117
3.15. Consum de drogues per part de joves de 15 a 20 anys	119
3.16. Educació en hàbits d'alimentació saludables	122
3.17. Valors que es considera important de transmetre als fills segons els diferents tipus de famílies	125

3.18. Implicació dels pares en l'educació formal dels seus fills segons diferents indicadors i tipus de famílies	127
3.19. Estils educatius dels pares segons el tipus de família	130
4.1. Freqüència de discussions entre pares i fills en diferents dimensions de les seves relacions	144
4.2. Famílies segons la intensitat del conflicte intergeneracional. En percentatges segons les respostes dels pares o les mares entrevistats	145
4.3. Famílies segons la intensitat del conflicte intergeneracional. En percentatges segons diferents circumstàncies sociofamiliars	147
4.4. Àmbits d'autonomia dels fills en diferents tipus de comportaments segons la resposta dels fills	149
4.5. Satisfacció dels pares amb el seu rol parental. Percentatges d'acord el 1991 i el 2005	152
4.6. Satisfacció dels pares amb el seu rol parental. Percentatges d'acord segons el tipus de família	153
4.7. Maltractaments rebuts per joves segons el tipus i l'agressor	158

Apèndix metodològic

Enquesta relacions pares-fills. Fitxa tècnica

Univers

Famílies en què com a mínim hi ha un pare o una mare i un fill/a d'edats compreses entre els 10 i els 18 anys i residents en el territori nacional peninsular, Illes Canàries i Balears.

Persona a entrevistar

La persona a entrevistar era el pare o la mare aleatòriament seleccionats. Com que les dones s'ocupen més que no pas els homes de l'atenció als fills, així com del manteniment de la casa, i hi passen més temps, les mostres aleatòries proporcionen com a norma entre un terç i un quart d'entrevistats homes i la resta de dones. Com que l'objecte d'estudi està centrat precisament en la socialització dels fills, es va optar per no fixar quotes per sexe en el progenitor a entrevistar.

Com que el 76% dels progenitors entrevistats tenen més d'un fill, les preguntes referides a les característiques específiques de les relacions pares-fills en la família entrevistada, es van centrar en un fill en concret, ja que preguntar sobre els fills en general distorsiona els resultats quan l'edat i/o el sexe són condicionants importants a l'hora de definir els termes de la relació. Per determinar el fill/a de referència es va elegir el més gran, sempre que tingués entre 10 i 18 anys i, en cas que fos més gran, el següent en el rang que complís els requisits d'edat. Així, a la mostra hi ha fills de rang primer (69%) fins al cinquè (0,5%).

Selecció de la mostra

La selecció de la mostra s'ha fet aleatòriament seguint la proporcionalitat del nombre d'habitants del municipi de residència. En cada punt mostra s'extreuen electrònicament i de forma aleatòria, telèfons de cases de la guia telefònica en una proporció d'1 a 5. D'aquesta manera, es garanteix la representativitat dels diferents àmbits socioeconòmics de la població.

Tècnica d'entrevistes

Entrevista telefònica assistida per ordinador mitjançant el sistema CATI.

Treball de camp

El treball de camp el va dur a terme un grup d'entrevistadors/es de la xarxa de camp telefònic de l'empresa INVYMARK durant el mes d'abril del 2005.

Error mostral

La investigació té un marge d'error màxim de $\pm 3,16\%$ en les condicions estadístiques convencionals de $p = q = 50\%$ i un grau de confiança del 95,5%.

Característiques sociodemogràfiques dels pares entrevistats

La mostra està composta per 1.004 pares entrevistats, dels quals un 74% són dones i un 26% homes. Les edats dels pares oscil·len entre els 29 i els 64 anys, i l'edat mitjana dels homes és de 45,3 anys i la de les dones, de 43,6 anys, tot i que les dues terceres parts es troba entre els 39 i els 51 anys. El 12% són famílies monoparentals (el 76% encapçalades per una dona) i el 88% restant són biparentals. El nombre mitjà de fills són 2, si bé un 24% té un fill i un 18% en té 3 o més.

Per classe social, el 25% es va autotriar com a pertanyent a la classe treballadora, mentre que l'11% ho va fer com a classe mitjana-baixa. La proporció dels que consideren que pertanyen a la classe mitjana-mitjana arriba al 57% i els que pertanyen a la classe mitjana-alta representen el 7%. Per nivell d'estudis, la proporció d'entrevistats amb menor nivell que primaris és del 6% i la que té estudis primaris, el 38%. Amb batxillerat, n'hi ha el 23%, i amb grau de formació professional, el 14%, mentre que els que tenen estudis universitaris arriba al 19%.

En les famílies biparentals, en el 50% dels casos, tots dos progenitors tenen una feina remunerada, mentre que en el 48% dels casos només un la té, i hi ha un 1,7% de casos en què cap dels dos tenen una feina remunerada (per atur, per jubilació o invalidesa). El treball és a temps complet en la immensa majoria dels casos. Així, el 91% dels homes i un 72% de les dones treballen més de 35 hores a la setmana.

Per lloc de residència, les famílies entrevistades resideixen en tot tipus de municipis, i s'han entrevistat residents de 93 municipis diferents. Així, el 23% viu en municipis de menys de 10.000 habitants, i un 25%, en municipis de nombre d'habitants mitjà, de 10.000 a 50.000 habitants. La proporció de famílies residents en ciutats de 50.000 a 250.000 és del 28%, mentre que les que viuen en municipis d'entre 250.000 i mig milió és del 7%, i del 17%, les que viuen en municipis de més habitants. Aquests municipis estan ubicats en totes les comunitats autònomes, segons la distribució del quadre adjunt.

Distribució de la mostra segons la comunitat autònoma de residència

	FREQÜÈNCIA	PERCENTATGE
Andalusia	179	17,8
Aragó	29	2,9
Astúries	26	2,6
Cantàbria	11	1,1
Balears	23	2,3
Canàries	42	4,2
Castella-la Manxa	42	4,2
Castella i Lleó	56	5,6
Catalunya	157	15,6
Extremadura	27	2,7
Galícia	66	6,6
Madrid	135	13,4
Múrcia	32	3,2
Navarra	15	1,5
Rioja	8	0,8
Comunitat Valenciana	104	10,4
País Basc	52	5,2
Total	1.004	100

Grups de discussió. Característiques

Grup de mares sense treball remunerat

PARTICIPANTS	EDAT	NOMBRE DE FILLS	EDATS DELS FILLS
1 Mare núm. 1	45	2	11 i 13
2 Mare núm. 2	44	2	13 i 18
3 Mare núm. 3	43	2	10 i 10 (bessons)
4 Mare núm. 4	40	2	12 i 19
5 Mare núm. 5	49	1	16
6 Mare núm. 6	42	2	8 i 13
7 Mare núm. 7	45	2	10 i 17
8 Mare núm. 8	42	2	9 i 12

Grup de mares amb treball remunerat

PARTICIPANTS	EDAT	PROFESSIÓ	NOMBRE DE FILLS	EDATS DELS FILLS
1 Mare núm. 1	45	Administrativa (funcionària)	2	14 i 15
2 Mare núm. 2	44	Administrativa (organisme públic)	2	12 i 16
3 Mare núm. 3	40	Secretària	2	11 i 18
4 Mare núm. 4	44	Advocada (amb bufete)	2	10 i 15
5 Mare núm. 5	42	Infermera	2	16 i 18
6 Mare núm. 6	39	Agent controladora de parquímetres	1	15
7 Mare núm. 7	46	Cos de gestió de Ministeri	2	12 i 15
8 Mare núm. 8	41	Secretària	4	7, 13, 15 i 17

Grup de joves 1

PARTICIPANTS	EDAT	SEXE	TIPUS DE FAMÍLIA
1 Jove núm. 1	17	Home	Biparental
2 Jove núm. 2	18	Dona	Biparental
3 Jove núm. 3	18	Home	Biparental
4 Jove núm. 4	18	Dona	Biparental
5 Jove núm. 5	18	Dona	Biparental
6 Jove núm. 6	17	Home	Biparental

Grup de joves 2

PARTICIPANTS	EDAT	SEXE	TIPUS DE FAMÍLIA
1 Jove núm. 1	18	Dona	Biparental
2 Jove núm. 2	18	Dona	Biparental
3 Jove núm. 3	17	Home	Biparental
4 Jove núm. 4	17	Dona	Biparental
5 Jove núm. 5	18	Home	Biparental
6 Jove núm. 6	17	Home	Biparental

Lloc de realització: Madrid, octubre de 2005.

Col·lecció Estudis Socials

Disponible a Internet: www.fundacio.lacaixa.es

Títols publicats

- ANUARI SOCIAL
- 1. LA IMMIGRACIÓ ESTRANGERA A ESPANYA
Eliseo Aja, Francesc Carbonell, Colectivo Ioé (C. Pereda, W. Actis i M. A. de Prada), Jaume Funes i Ignasi Vila
- 2. ELS VALORS DE LA SOCIETAT ESPANYOLA I LA SEVA RELACIÓ AMB LES DROGUES
Eusebio Megias (director), Domingo Comas, Javier Elzo, Ignacio Megias, José Navarro, Elena Rodríguez i Oriol Romani
- 3. LES POLÍTIQUES FAMILIARS EN UNA PERSPECTIVA COMPARADA (*Exhaurit*)
Lluís Flaquer
- 4. LES DONES JOVES A ESPANYA (*Exhaurit*)
Inés Alberdi, Pilar Escario i Natalia Matas
- 5. LA FAMÍLIA ESPANYOLA DAVANT L'EDUCACIÓ DELS SEUS FILLS (*Exhaurit*)
Victor Pérez-Díaz, Juan Carlos Rodríguez i Leonardo Sánchez Ferrer
- 6. VELLESA, DEPENDÈNCIA I ATENCIONS DE LLARGA DURADA (*Exhaurit*)
David Casado Marín i Guillem López i Casanovas
- 7. ELS JOVES DAVANT EL REPTE EUROPEU
Joaquim Prats Cuevas (director), Cristòfol-A. Trepai i Carbonell (coordinador), José Vicente Peña Calvo, Rafael Valls Montés i Ferran Urgell Plaza
- 8. ESPANYA DAVANT LA IMMIGRACIÓ (*)
Victor Pérez-Díaz, Berta Álvarez-Miranda i Carmen González-Enríquez
- 9. LA POLÍTICA D'HABITATGE EN UNA PERSPECTIVA EUROPEA COMPARADA
Carme Trilla
- 10. LA VIOLÈNCIA DOMÈSTICA (*Exhaurit*)
Inés Alberdi i Natalia Matas
- 11. IMMIGRACIÓ, ESCOLA I MERCAT DE TREBALL (*)
Colectivo Ioé (Walter Actis, Carlos Pereda i Miguel A. de Prada)

(*) Versió anglesa disponible a Internet

12. LA CONTAMINACIÓ ACÚSTICA
A LES NOSTRES CIUTATS
Benjamín García Sanz
i Francisco Javier Garrido
13. FAMÍLIES CANGUR
Pere Amorós, Jesús Palacios, Núria
Fuentes, Esperanza León i Alicia Mesas
14. LA INSERCIÓ LABORAL
DE LES PERSONES AMB
DISCAPACITATS
Colectivo Ioé (Carlos Pereda, Miguel
Ángel de Prada i Walter Actis)
15. LA IMMIGRACIÓ MUSULMANA
A EUROPA
Víctor Pérez-Díaz, Berta Álvarez-
Miranda i Elisa Chuliá
16. POBRESA I EXCLUSIÓ SOCIAL
Joan Subirats (director), Clara Riba,
Laura Giménez, Anna Obradors, Maria
Giménez, Dídac Queralt, Patricio Bottos
i Ana Rapoport
17. LA REGULACIÓ DE LA
IMMIGRACIÓ A EUROPA
Eliseo Aja, Laura Díez (coordinadors),
Kay Hailbronner, Philippe de Bruycker,
François Julien-Laferrière,
Paolo Bonetti, Satvinder S. Juss,
Giorgio Malinverni, Pablo Santolaya
i Andreu Olesti
18. ELS SISTEMES EDUCATIUS
EUROPEUS ¿CRISI O
TRANSFORMACIÓ?
Joaquim Prats i Francesc Raventós
(directors), Edgar Gasòliba
(coordinador), Robert Cowen,
Bert P. M. Creemers, Pierre-Louis
Gauthier, Bart Maes, Barbara Schulte,
i Roger Standaert
19. PARES I FILLS A
L'ESPANYA ACTUAL
Gerardo Meil Landwerlin

Disseny i maquetació : www.cege.es
Ciutat d'Asunción, 42
08030 Barcelona
D.L.: B. 22101-2006

Edició electrònica : www.comunicacions.com
Travessera de Dalt, 30
08024 Barcelona